HORÆ Hebraicæ & Talmudicæ,

Impensæ in

EVANGELIUM S. Lucæ.

Præmittuntur CHOROGRAPHICA pauca, de locis apud hunc Evangelistam nominatis.

CANTABRIGIÆ,
Ex Officina *Johan. Hayes*, Celeberrimæ Academiæ Typographi, 1674.
Impensis *Ed. Story* Bibliopolæ *Cantab.*

REVERENDISSIMO
In Christo Patri ac Domino,

D^no GILBERTO,

Providentiâ Divinâ Archiepiscopo

CANTUARIENSI,

Totius Angliæ Primati, *&c.*

REVERENDISSIME ANTISTES.

INITO jam tandem opusculo hoc meo quali quali, in quatuor Evangelia, recognoscere & commemorare me jubent pietas, gratitudo, & officium, infinitam erga me Dei misericordiam, quæ me huc perduxit, vitam continuavit, & vivacitatem corporis, animi, atque oculorum conservavit ad hanc, & in hac senectute: Quibus & grande hoc beneficium addidit eadem misericordia divina, quod commiserationem, favorem & patrocinium paternitatis vestræ mihi indulserit. Edulcoravit hoc, non parum cætera, atque otium hoc literarium, studiorum tranquillitatem, & rei familiaris stabilimentum, suavissimum vitæ meæ condimentum, miscuit & propinavit. Absque hoc caruisset animus studendi, studendi oportunitate, defuissent Musis meis otium, & secessus, & sedes quieta, atque exaruerant in prima sui protrusione [si modo aliquid

jam sunt] lucubrationum mearum hæc germina, nisi rore favoris tui ea rigasset cœlestis favor.

Oblitus forsan es Pater Reverendissime, [nam beneficia tua marmore non scribis] qualia pro me in angustiis meis præstiteris, humanitate & benevolentia & sedulitate mihi benefaciendi, planè admirandis; Quæ nunquam mihi excidere aut dilabi possunt, nisi & mei ipsius obliviscar, & memor non sim ipse mei. Tantæ humanitati explicandæ, cum nulla elocutio sit adæquata, liceat rem totam hoc compendio compingere, Perituram familiam, servavit misericordia Dei, per commiserationem tuam.

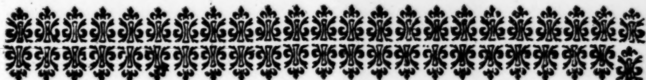
Quid reddam Domino pro omnibus beneficiis suis, & quid tibi pro tanto? At mene rependere aut retribuere vel Deo vel tibi? Reddat ipse tibi misericordiarum pater, cum ego non possim, & ex addita sua miserecordia donet, ut ei possim. O si donet ille, ut ei reddam meipsum, & donet ille tibi, & largiatur semper seipsum. Ille Paternitatem vestram quam diutissime conservet, protegat, dirigat, & in æternum beet. Quod ex animo, assidueque vovet, & precatur

Reverendissime Præsul

Clementiæ vestræ cliens

humillimus, devotissimusque

J. LIGHTFOOTE.

Chorographica Pauca.

CAP. I.

De locis Luc. III. *memoratis.*

I. *Historica quædam de Dominiis Herodis, & Tetrarchiis filiorum.* II. *An Peræa vocetur etiam Galilæa.* III *Quædam de Transjordanina generaliùs.* IV. *Trachonitis.* V. *Auranitis.* VI. *Ituræa.* VII. *Abilene.* VIII. II *Samuel* xx. 18. *notatur.*

Sect. I. *Historica quædam de Dominiis Herodis, & Tetrarchiis filiorum.*

ANTEQUAM ad particularem regionum istarum investigationem accedamus quarum mentio *Luc.* III. 1. non incongruum erit, pauca prælibare historicè & generaliùs.

Joseph. Antiq. lib. 15. cap. 13. *Cæsar Augustus filios Herodis, Alexandrum & Aristobulum, Romam adventantes accepit omni cum humanitate*, καὶ δίδωσιν Ἡρώδῃ τὴν βασιλείαν ὅτῳ βούλεται βεβαιοῦν τῶν ἐξ αὐτοῦ γεγονότων. *Et concedit Herodi, cui vellet filiorum suorum, regnum firmare.* Καὶ χώραν ἔτι τόν τε Τράχωνα, καὶ Βαταναίαν καὶ Ἀβρανῖτιν. *Deditque ei insuper regionem Trachonitin, & Batanæam, & Abranitin.* Omittitur mentio *Peræa* [peculiariùs sic dictæ] cum tamen ea foret sub jure *Herodis*, unde alias ab eo conditum *Herodium*, ubi & ipse est sepultus, etiam in extremis *Peræa* limitibus versus Austrum?

De *Peræa* etiam silet *Lucas* cum loquitur de Tetrarchia *Herodis Antipa* cum tamen dicat Josephus *De bell.* lib. 2. cap. 9.

 Ἐγένετο

Ἐγένετο ὑπὸ τούτῳ [Ἀντίπᾳ] ἥτε Περαία καὶ Γαλιλαία *sub Antipa erat Peræa & Galilæa.*

Cur de *Peræa* sileat *Josephus* cum loquitur de regno patris, & *Lucas*, cum de Tetrarchia filii, cum planum sit eam fuisse sub Dominio, & patris & filii, res est obscura, & non sine animadversione prætereunda.

Hæc etiam idem Josephus de Tetrarchia *Philippi.*

De excid. lib. 2. cap. 9. Βαταναία τε καὶ Τραχων Αὐρανῖτις τε καὶ μέρη τινὰ τοῦ Ζήνωνος οἴκου τὰ περὶ Ἰαμνίαν, πρόσοδον ἔχοντα ταλάντων ἑκατὸν ὑπὸ Φιλίππῳ τέτακτο. *Batanæa & Trachonitis & Auranitis, & partes quædam domus Zenonis, circa Jamniam, reddentes reditum centum talentorum, erant sub Philippo.* Et

Antiq. lib. 18. cap. 6. Τότε δὴ καὶ Φίλιππος τελευτᾷ τὸν βίον, Εἰκοστῷ μὲν ἐνιαυτῷ τῆς Τιβερίου ἀρχῆς. *Tunc moritur Philippus vicesimo anno imperantis Tiberii: cum ipse annis triginta septem præfuisset.* Τῆς Τραχωνίτιδος, καὶ Γαυλανίτιδος καὶ τῶν Βαταναίων ἔθνους πρὸς αὐτοῖς. *Trachonitidi, Gaulanitidi atque insuper genti Batanæorum.* Omittitur hic ab eo, ut vides, *Auranitis*, & inseritur *Gaulanitis*, ut & apud *Lucam* mentio nulla vel *Batanææ*, vel *Gaulanitidis*, vel *Auranitidis*, sed earum vice *Ituræa.* Est in his *Josephi* verbis, nodus Chronologicus, non facilis solutionis, sed talia non sunt hujus operis.

An Ζήνωνος οἶκος *Domus Zenonis*, relationem aliquam habeat ad *Zenodorum* latronem, non facilè dictu: De eo loquitur *Josephus*, loco ante citato, & dicit quod *Augustus* eò potius *Batanæam, Trachonitin, & Auranitin* regno *Herodis* magni adjecit, ut supprimeret ille furta & latrocinia *Zenodori* cujusdam & *Trachonitarum.* Cujus *Zenodori* mentionem etiam habet *Strabo* lib. 16. Sic inquiens. *Nunc minus fiunt latrocinia* καταλυθέντων νυνὶ τῶν περὶ Ζηνόδωρον τῶν λῃστῶν *sublatis latronibus Zenodorianis.*

At si vernaculâ linguâ nomen sic scribatur בית צינון *Beth Zenun*, significare potest, locum aut *regionem frigoris*: & denotare regionem aliquam contiguam nivibus *Libani*: vel partem aliquam טור תלגא *Montis nivis*: quod ego magis credo.

Sect.

Sect. II. *An Peræa vocetur etiam Galilæa.*

QUAMVIS tota Transjordanina meritò dici potuerit Περαία, ob hoc ipsum, quod fuerit trans fluvium, distinguitur tamen vulgo de regionibus, atque illa vocatur speciatim *Peræa*, quæ erat olim regnum *Sichonis*, postea habitatio *Reubenitarum*, & aliquorum *Gaditarum*.

Unde illud *Ptolemæi*, Quod Ἀπ᾽ ἀνατολῶν τοῦ ποτ᾽ Ἰορδάνου, memorentur ab eo tantum hæ civitates.

Κόσμος *Cosmus.*
Λιβίας *Livias.*
Καλλιρρόη *Callirrhoe*, olim *Lasha.*
Γάζωρος *Gazorus.*
Ἐπίκαρος *Epicarus.*

Loca alia quæ erant trans *Jordanem*, nominat sub aliis distributionibus, ut quædam sub *Cœlosyria*, quædam sub *Batanea.*

Res de qua jam quærimus, est an *Transjordanina* unquam usquam vocata fuerit *Galilæa*: Quæstione hinc suscitata, quod Evangelista noster totam Tetrarchiam *Herodis*, censeat sub nomine *Galilææ*, cum magna pars ejus foret *Peræa.*

In affirmativum nos propendimus hisce rationibus: & primùm quod pars superior Transjordanicæ appelletur *Galilæa*, supponimus

I. Ex Matth. 4. 15. ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. *Via maris trans Jordanem, Galilæa Gentium.* Nonne loca ista trans mare *Gennesariticum*, vocantur hic *Galilæa Gentium*, distinctive à *Galilæa* propriè sic dicta, cis *Jordanem* ?

II. *Judas*, dux seditionum contra censum Romanum, *Gamalieli*, est Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος *Judas Galilæus*; Act. 5. 37. qui tamen *Josepho* est Γαυλονίτης ἀνὴρ ἐκ πόλεως ὄνομα Γαμάλα, *Homo Gaulonita, ex civitate Gamala.* Antiq. lib. 18. cap. 1. Cùm sat notum sit *Gaulonam & Gamalem* fuisse trans *Jordanem.*

II. Supponimus etiam *Peræam* specialiùs sic dictam, nuncupatam etiam fuisse *Galilæam* hisce argumentis.

I. Sub Dominio *Herodis magni* erat tota *Canaanitis*, & citra *Jordanem*, & ultra. Jam quadripartitâ tota ista regione in quatuor

Tetrarchias, ut Prima sit *Judea*, secunda *Samaria* quæ utraque jam erat sub regimine *Pilati*. Tertia *Ituraa* & *Trachonitis*, sub *Philippo*, Quarta erit *Galilæa* cis *Jordanem*, & *Peraa* trans. Cum ergo *Lucas* duas has ultimas Tetrarchias dividens *Galilaam* tantum nominet pro Herodiana, planum est quod *Peraam* etiam concludat sub nomine *Galilaa*, & loquatur ut in re nota & recepta.

II. In *Luc.* 17. 11. dicitur quod *Jesus Hierosolymam tendens transiit per medium Samaria, & Galilaa*. Aptius dictum videretur, *Per medium Galilaa & Samaria*. Nam cum ab *Hierosolymis* ad sua rediret, transiit primò per *Samariam* & sic in *Galilaam*: Cum vero à suis *Hierosolymam* tenderet transiit primo per *Galilaam*, & tum per *Samariam*. Jam vero in isto itinere certum est, transiisse eum in *Peraam*, transita prius *Samaritide*. Unde probabile admodum fit, *Peraam* ibi dici ab Evangelista *Galilaam*, eo modo quo eam etiam concluserat sub nomine *Galilaa*, cap. 3. 1.

III. In cœna ista funesta, in qua ferculum ultimum, erat caput decollati Baptistæ, illi qui convivati sunt cum *Herode* dicuntur fuisse *Magnates Galilaa*, *Marc*. 6. 21. Cum autem cœna ista fuerit in *Herodio* in extremis *Peraa* limitibus versus Austrum, nonne Magnates illi *Galilaa*, erant Magnates *Peraa*?

IV. Mentio est de גלילות הירדן *Geliloth Jordanis*, *Josu*. 22. 11. cum sermo est de *Peraa*: unde regio ista etiam benè dici potuit *Galilaa*.

Sect. III. *Quadam de Transjordanina generaliùs*.

DE Tetrarchiis *Herodis* & *Philippi*, hoc, ut opinor, determinare licet absque præjudicio, quod nihil sub eorum regimine erat, quod non erat intra limites terræ Israeliticæ propriè sic dictæ. [Quæ objici possunt de *Ituraa* trutinabimus suo loco] Regiones ergo earum speculantibus, res maximè erit in Transjordanina, nam cis *Jordanem* erat tantum *Galliaa*, de qua non opus est scrutamine, quia de ea nulla difficultas.

Transjordaninam à remotissima vetustate, nisi fallar, divisam habes, in historia ista, Gen. 14. 5. *Chedorlaomer & qui cum eo reges, percusserunt Rephaim in Ashteroth karnaim, Zuzim in Ham, Emim in Shaveh kiriathaim, Horim in monte Seir.*

Hæc

Hæc duo hinc concipias. 1. Quod *Basanitis* habitata est à *Rephaim*, *Peræa* [altera pars Transjord.] à *Zuzim Moabitis*, ab *Emim*. 2. Quod *Ashteroth harnaim*, *Ham*, *Shaveh kiriathaim* non erant singulæ, totius regionis nomen, sed locorum tantum peculiarium in regionibus: forsan ubi pugnatum est, & debellatus populus regionis.

De *Ashteroth karnaim*, quod foret intra *Basanitidem* parum scrupuli, quum latior regio vocetur *Ashteroth* & *karnaim* additur tantum ad distinguendum & limitandum, [vid. Deut. 1. 4. *Og rex Basan habitavit in Ashteroth, in Edrei.*]

De loco ipso sic magistri in *Succah* fol. 2. 1. עד כ׳ אמה יושב אדם בצל סוכת *Ad viginti cubitos homo sedet in umbra tabernaculi sui* [viz. in festo scenopegiæ] *ultra viginti cubitos non sedet in umbra tabernaculi, sed in umbra laterum ejus.* [id est, si tectum vel operimentum tabernaculi sit ultra viginti cubitos altum] *Abai dicit ei, jam ergo si quis faciat tabernaculum in Ashteroth karnaim, nonne ita etiam est tabernaculum?* Ubi Gloss. *Ashteroth karnaim erant duo montes magni, valle interjacente, & propter altitudinem montium, sol nunquam oriebatur valli.*

Quare Samarita pro *Ashteroth karnaim*, habeat עפינית קרנית *Aphinith karnaith*, cum ipsam vocem *Ashteroth* alibi retineat, non facilè solvitur, nisi relationem aliquam habeat ad עפין *Rames*, ob locum ramis atque umbris densum: sed ea est in lingua Samaritana gutturalium confusio, ut vix quicquam certi hic statueris.

Quod *Zuzim* habitarent *Peræam* ut distinctam à *Basanitide*, ex ipso aciei victricis progressu liquet, nam cum planum sit quod *Rephaim* habitarunt in *Basanite*, atque *Emim* in *Moabite* Deut. 2. 10, 11. planum etiam satis est, quod *Zuzim* quos exercitus devicit post *Rephaim*, atque ante *Emim*, in regione intermedia inter eos habitarunt, quæ erat *Peræa*.

Atque hinc corrigendi sunt illi, qui hic lectionem corrigendam volunt, & legendum pro הזוזים בהם *Zuzim in Ham*. וזוזים בהם *Zuzim cum iis* ut gr. & vulgo, &c. ac si *Zuzim* fuissent inter *Rephaim*, cum distincti fuerint & natione & habitatione: Samarita certè בהם sumit pro loco cum reddit בלישה *In Lishah*.

Cum

Cum terram ingrederentur Israelitæ ex *Ægypto* exeuntes, divisa fuit tota Transjordanica in hanc dichotomiam, *Regnum Sichonis*, & *Regnum Og*. *Sichonis* erat *Peraa* stricte sic jam dicta, *Og* erat totum reliquum sub nomine *Basan*. At post reditum Israelitarum è Babylone, ita subdivisa est *Basan*, ut *Batanaa* vel *Basā* fuerit pars ejus tantum, & reliqua exceperint *Trachonitis* & *Auranitis*, imò si vis & *Gaulonitis*, nam distictionem talem habes apud *Joseph*: lib. de excid. 3. cap. 4. Has igitur omnes propriis finibus & limitibus circumscribere, quæro an humanum jam non excedat ingenium, certus sum quod meum.

Illud ergo quod in hac re acturi sumus, hoc tantum est, ut pauca de locis ita separatis, quantum conjectura assequi licet candido lectoris judicio, candidè summittamus. Atque ordiamur primo à *Trachonite*.

Sect. IV. *Trachonitis*.

ARGOB, *Deut*. 3. 14. Targumistis est טרכונא & טרגונא *Trachona*, & sic *Jonath*. 1 Reg. 4. 13. Samaritano est ריגובאה *Rigobaah*, cui germana videtur רגב *Regab*, apud Talmudicos.

Menachoth, fol. 85. 2. *Tekoah primas obtinet propter oleum. Abba Saul dicit* שניה לה רגב בעבר הירדן *Secunda post eam, est Ragab trans Jordanem.*

Nomen deductum vult *Gul. Tyrius à draconibus*: nam sic ille

De bell. sacr. lib. 16. cap. 9. *Videtur autem nobis* [Trachonitis] *à draconibus dicta. Dracones enim dicuntur occulti & subterranei meatus, quibus ista regio abundat. Nam penè universus illius regionis populus, in speluncis & cavernis habitat, & in draconibus habet domicilia.*

Alia dici possent de notatione vocis: sed situm regionis quærimus, non Etymologiam nominis. Et primum quod de situ quærendum, est an regio longitudine extensa fuerit ab Austro ad Septentrionem, an ab Occidente in Orientem. Ratio disquisitionis est partim propter *Auranitim* de qua dicturi sumus in sequentibus, & partim propter verba ista *Josephi*.

Antiq. lib. 17. cap. 2. Ὡρίζετο δ' αὐτὴ [Βαταναία] τῇ Τραχωνίτιδι

νίτιδι *Terminabatur Batanæa Trachonitide.* Quomodo autem illud? An quod *Batanæa* interjaceret inter *Peræam* & *Trachonitin*, ab Occidente extensa in Orientem? An quod *Batanæa* interjaceret inter *Trachonitin*, & *Galilæam* propriè sic dictam, extensa longitudine ab Austro in Aquilonem? Posterius supponimus, & *Trachonitin* disponimus in ultimis Transjordanæ regionibus versus Orientem. Utrumque, his rationibus conjunctis.

I. Quòd Gemaristæ Peripheriam terræ discribentes, ab Aquilone, nominent תרנגילא עילאה דלמעלה מן קיסרין וטרכונא דמתחמ לבוצרה *Tarnegolam* [vel *Gabaram*] *superiorem quæ est supra Cæsariam* [Philippi] *& Trachonam quæ extenditur ad Bosram.* Hierof. Sheviith fol. 36. 3. ubi extensio *Trachonæ* non est ad *Bosram* aliquam in limite isto Aquilonari, sed ad *Bosram* vel *Bosorram* quandam in limitibus *Pereæ*: [de qua *Joseph Antiq.* lib. 12. cap. 12.] & sic procursum regionis innuit, à Septentrione in Austrum.

II. *Ptol.* cap. 15. prope finem. Βαταναίας χώρας, ἧς ἀπ' ἀνατολῶν ἡ Σακκαία, καὶ ταύτης ὑπὸ τὸ Ἀλσάδαμον ὄρος οἱ Τραχωνῖται Ἄραβες. *Batanææ provinciæ, à cujus orientali parte est Saccæa, & hujus sub Alsadamum montem, sunt Trachonitæ Arabes.* En *Trachonitas* ab Orientali parte *Batanææ.*

III. *Joseph.* de excid. lib. 3. c. 4. ἥ τε Γαμαλιτικὴ, καὶ Γαυλανῖτις, Βαταναία τε καὶ Τραχωνῖτις. At nonne & ipsa *Gamalitica* & *Gaulanitis* erant intra *Batanæam*? verissime. At per hanc distinctionem partitur & distinguit inter *Batanæam* qua erat *Galilææ* vicinior & qua remotior. Regionem ejus, isti viciniorem ab urbibus celebribus *Gamala* & *Golan*, denominat *Gamaliticam* & *Gaulonitin*, at remotiorem, nomine suo proprio *Batanæam*, & post eam ulterius *Trachonitin.*

Erat cum tota ista regio, quæ modo in has distinguebatur, uno & generali nomine *Basan* audiret: quæ vox ut in *Bathan* vel *Batanæam*, transierit, ut & Targumistis & Samaritæ in *Bathnin* & *Mathnin*, linguæ Syræ aliqualiter peritus facilè agnoscet.

Sect.

Sect. V. *Auranitis.*

AURANITIN denominationem suam ab *Hauran* deduxisse, vix quispiam dubitaverit, præsertim si observet אשר אל חורן גבול *Ezek.* 47.6. reddi à Græc. Αἵ εἰσιν ἐπάνω τῶν ὁρίων Αὐρανίτιδος.

Nominatur חורן *Hauran* inter montes illos, è quorum vertice, per flammas elevatas, factum est indicium novi anni.

Rosh hashanah, cap. 2. hal. 2. *Undenam extulerunt flammas?*

מהר המשחה לסרטבא *A monte Oliveto ad Sartabam.* ומסרטבא לגרופינא *Atque à Sartaba ad Gryphenam* ומגרופינא לחורן *Atque à Gryphena ad Hauran* ומחורן לבית בלתין *Atque ab Hauran ad Beth Baltin*: *Atque à Beth Baltin non recessit ille qui flammas extulit, sed huc illuc, sursum deorsum agitavit, donec videret totam captivitatem flammis coruscantem.*

Quærit Gemara, *Quidnam est Beth Baltin, Rabh dicit est Biram. Quidnam est captivitas? Rabh Joseph dicit, est Pombeditha.* Ubi Gloss. *Sensus hic est, Quod* Biram *erat de terra Israelitica.* Itane? *Beth Baltin* idem cum *Biram*, & *Biram* intra terram Israelis? Cum tamen in Gemara Hieros. *Rabh Honna dicit cum huc venimus, ascendimus in verticem* Beth Baltin & *vidimus palmas in* Babylonia. Res si vera, perpendenda Geographis, *Prospici posse* Babyloniam *è terra Israelitica.* Eorum autem sensu verissima, Qui per *Babyloniam* intelligunt vulgò omnes istas regiones, in quas deportata est captivitas Babylonica, non *Chaldæam* solùm sed & *Mesopotamiam* & *Assyriam*. Limitantes ergo terram Israeliticam fluvio *Euphrate*, quod & facit scriptura, contiguam eam faciunt *Mesopotamiæ*, interlabente tantum isto fluvio: & *Beth Baltin* statuunt non longe à citeriori ripa istius fluvii.

Fatentur Gemaristæ elevatas fuisse flammas in montibus aliquibus inter hos quos nominant, intervenientibus, at nominantur hi tantum ut celebriores. Jam vero *Hauran* quem nominant, probabile est fuisse montem unde denominata illa de qua agimus *Auranitis*: & suspicari licet fuisse aliquam partem *Antilibani*

Hauran

Hauran dictam, vel à voce Syra חוור *Hauar*, quæ *Album* denotat, vel ab Hebr. חור *Hor* quæ Speluncam : & convenire poteſt monti utraque ſignificatio, nivibus *Albo*, & ſubterraneis meatibus *Cavo*.

Utcunque : patet ex loco *Ezechielis* allegato, *Hauran* fuiſſe in extremis terræ oris verſus Septentrionem, atque inde dicta, atque ibi ſita *Auranitis* : quamvis eam neſcio qua authoritate diſponat *Gul. Tyrius* ſecus mare *Geneſariticum*, lib. 22. 26. *ſubito enim tranſcurſa Auranitide regione, quæ ſecus mare Tyberiadis eſt*, &c.

Fluvium *Orontem* [natum inter *Libanum* & *Antilibanum* juxta *Heliopolin* ut *Plin.* lib. 5. cap. 22.] nomen ſuum ab *Hauran* deduxiſſe, vox ipſa videtur fari. Quamvis nonnulli ab *Euſtath. in Dionyſ.* Περιηγ. citati nomen latinum eſſe cenſeant. Ἄλλοι δὲ φάσιν [inquit ille] ὅτι, Καῖσαρ Τιβέριος ἐκ Δράκοντος αὐτὸν Ὀρόντην μετωνόμασεν, ὃ σημαίνει Ἀνατολικόν. Ac *ſi Orontes* idem eſſet quod *Orientalis*. At quid illud Ἐκ Δράκοντος ſibi velit, obſcurius. *Orontes* olim *Typhon* dicebatur Strabo, lib. 16.

Sect. VI. *Ituræa*.

PARCAS ulteriori ſcrutamini licet in inveſtigando ubinam *Ituræa*, ſi Barradium audies, qui fidenter ſatis, at fide tantum ſua, quantum novi, aſſerit quod *Regio erat in ſorte tribus Nephthalim, ad Libani montis radices*. Niſi forte *Borchardum* ſecutus, qui ſic fide etiam *Jacobi de vitriaco*. *Scias regionem Decapolin quam variè in ſcripturis denominari. Dicitur enim aliquando Ithuræa, aliquando Trachonitis, nunc Planities Libani, nunc terra Moab, nunc Gabul, nunc Galilæa gentium, nunc Galilæa ſuperior. Eſt tamen ſemper eadem regio.* Confuſè ſatis.

Ituræorum gentem aliquam collocat Plinius in *Cyrriſtica* Syriæ.

Lib. 5. 23. *Et inde Cyrriſtica, Irneacatis, Gindarenos, Gabenos, Tetrarchias duas, quæ Granii Comatitæ vocantur, Emiſenos, Hylatas Ituræorum gentem, & qui ex iis Bætarreni vocantur, Mariamitanos*, &c.

Strabo lib. 16 *Poſt Macram eſt Marſyas, habens montana quædam, in quibus eſt Chalcis tanquam Marſyæ arx. Ejus initium*

um est Laodicea, quæ est ad Libanum. Τὰ μὲν οὖν ὀρεινὰ ἔχουσι πάντα Ἰτουραῖοί τε καὶ Ἄραβες κακοῦργοι πάντες. *Montanam totam regionem Ituræi & Arabes habent, malefici omnes.*

Eupolemus apud *Euseb.* Præpar. Evang. lib. 9. cap. 30. Στρατεύσασθαι δ' αὐτὸν [Δαβὶδ] καὶ ἐπὶ Ἰδουμαίους, καὶ Ἀμμονίτας καὶ Μωαβίτας, καὶ Ἰτουραίους, καὶ Ναβαταίους, καὶ Ναβδαίους. *David pugnavit cum Edomitis, & Ammonitis, & Moabitis, & Ituræis, & Nabathæis, & Nabdæis.* Dixerat ante quod *ille debellaverat Syros habitantes ad Euphraten, & Commagenem,* καὶ τοὺς ἐν Γαλαδηνῇ Ἀσσυρίους καὶ Φοίνικας, *Assyriosque & Phœnicas qui erant in Galadene.*

Gul. Tyrius de bell. sacro, lib. 9 cap. 15. *Secus mare Galilææ, viam carpentes, Phœnicem Lybanicam ingressi, Paneadem quæ est Cæsarea Philippi à dextris prætereuntes, Ituræam ingredientes,* &c.

Et lib. 21. cap 11. *D. Rex pertransiens agrum Sydonensem, & montana quadam quæ sunt media inter nostros & hostium terminos conscendens, perrexit ad locum bonis temporalibus commodum fere omnibus, gleba uberem, fontibus irriguum, cui nomen Messahara. Inde in vallem quæ dicitur Bacar descendens, terram reperit, ut legitur, lacte & melle manantem. Hanc regionem existimant quidam dictam fuisse olim Ituræam--- Antiquitùs autem viz. tempore Regum Israel, erat saltus Libani nuncupata.*

Ubinam tandem jam *Ituræa*? Num *Philippus* partem aliquam Tetrarchiæ suæ habuit in *Cyrristica* aut *Chalcidice* Syriæ? Et tamen ibi erant, si Plinio & Straboni credes, *Ituræi*. Suspicor aliquid latere in Etymologia vocabuli, de qua quidem æquè hæsites ac de situ regionis.

Si *Bacar* ut describitur à Tyrio fuerit *Ituræa*, ab עיתור *Hittur* bene deduci posset, quæ significat *opulentiam*, vel ab עיטור quæ significat *Coronationem*; idque potissimùm cum regio coronatur ubertate. Notio Talmudicis satis nota.

Vel si credere possem, *Ituræam* & *Decapolin* idem esse, supponerem vocabulum עשר *Decem*, admittere mutationem ש in ת more Syriaco: sed nec illud credo, & hoc non comperi in ista voce unquam fieri, quin potius in ס transire.

At nonne nomen deductum ab חיתורי *Hitturi suffossiones*, propter subterraneos meatus aut speluncas? Ita ut *Ituræi* idem sona-

ſonaret, quod *Troglodytæ, inhabitantes cavernas*. Atque ita diſtincti ſunt *Troglodytæ* qui erant ab Aquilonaribus terræ Iſraeliticæ finibus, à *Troglodytis* qui ab Auſtralibus, *Horæis* ſcilicet in *Idumæa*. Et regiones iſtas de quibus agimus, ſpeluncis celeberrimas fuiſſe, affatim teſtatum habes à *Strabone*, *Joſepho*, *Tyrio*, aliiſque: ſpeluncis frequentibus, atque aliquibus ſtupendis.

Strab. lib. 16. Ὑπέρκειν) δ' αὐτῆς [Δαμάσκου] δύο λεγόμενοι Τράχωνες· *Sunt ultra Damaſcum duo montes qui appellantur Trachones. Poſtea, Arabiam & Ituræam verſus, ſunt montes aſperi, & aliis ſpeluncis inſignes quarum una quatuor millia hominum recipere poſſit.*

Stupendior *ſpelunca Zedechiæ*, ubicunque ea tandem, quæ erat ſpatii octodecim milliarium ſi vera ſint quæ de ea referuntur. *Bemidbar rab.* fol. 211.2.

Spelunca erat trans Jordanem 16. M. p, à *Tyberiade* quæ habuit inferius, medium, & ſupremum cænaculum, vel tres manſiones. *Gul. Tyr.* lib. 22. 15. quæ manſiones erant etiam munitiones, nam continuerunt turbam militarem.

Non ſine ratione igitur licet conjectare, *Ituræam* de qua nos agimus, ſic dictam fuiſſe ab חיתורי ſuffoſſionibus talibus, aut ſpeluncis: Et *Plinium*, & *Strabonem*, cum de *Gente Ituræorum*, *in Cyrriſtica* & *Chalcide* loquuntur, non regionem *Ituræam* ibi diſponere, ſed innuere fuiſſe ibi Troglodytas, qui habitarent in ſpeluncis.

Ituræa ergo Evangeliſtæ noſtri, erat in regione Transjordanina, *Batanæa* ſcilicet & *Auranitis*, vel *Auranitis ſola* ut patet ex *Joſepho*, cum hoc noſtro collato. Nam dicit *Lucas*, *Philippum* fuiſſe *Tetrarcham Ituræa, & Trachonitidis*: Joſephus autem, eum fuiſſe *Tetrarcham Trachonitidis, Batanæa & Auranitidis*. Aut ergo *Auranitis &* Batanæa Joſephi, ſunt *Ituræa* Lucæ: aut *Batanæa* Joſephi confunditur cum *Trachonite* Lucæ, & ſola Auranitis eſt *Ituræa*. Nam, obſervandum eſt illud

Joſeph antiq. lib. 20. cap. 5. Δωρεῖται τὸν Ἀγρίππαν τῇ Φιλίππου Τετραρχίᾳ, καὶ Βαταναίᾳ, προσθεὶς αὐτῷ Τραχωνῖτιν σὺν Ἀβέλλᾳ. *Donat* [Cæſar] *Agrippam Tetrarchiâ Philippi &* Batanæâ, *addens ei inſuper Trachonitin, cum Abella*. Ubi notandum, quod ſit mentio Tetrarchiæ *Philippi*, diſtinctæ à Batanæa & *Trachonite*. Quænam autem illa? *Auranitis* certe Joſepho, & forſan ea *Iturea* Lucæ.

Sect. VII. *Abilene.*

JOSEPHUS in verbis jam citatis de *Abella* loquens, hæc addit Λυσανίου δ' αὕτη ἐγεγόνει Τετραρχία. *Fuerat ea Tetrarchia Lysaniæ.*

Sic & *Ptol.* Ἄβιλα ἐπικληθεῖσα Λυσανίου *Abila cognomine Lysaniæ*, eamque numerat inter civitates *Cœlesyriæ, sub his gradibus.*

Heliopolis. 68. 40. 33. 40.

Abila. 68. 45. 33. 20.

De *Abila* in ista regione loquitur *Plinius*:

Nat. Hist. lib. 5. cap. 18. *Paneas in qua Cæsarea, cum supradicto fonte* [nempe cap. 15.] *Abila Arca Ampeloessa, Gabo.*

Non immeritò distinguitur, per relationem ad *Lysaniam*, nam erant hinc illinc *Abilæ*, vel *Abellæ* aliæ. In talem enim pronuntiationem Græcam, transiit vox Hebræa אבל *Abel*, cujus nominis loca plura.

Abel Shittim, ubi castrametati sunt Israelitæ immediate ante transitum *Jordanem*, Josepho est Ἄβιλα *Abila, distans à Jordane* 60 *stadiis.* Antiq. lib. 5. cap. 1. quam etiam nominat cum *Juliade*, κατὰ τὴν Περαίαν. *De excid.* lib. 2. 22. Est *Abel Meholah. Abel beth Maachah*, &c.

Prope ad sonum accedit אבלם קליקאי *Abelas Ciliciorum. Targ. Jonath.* in *Num.* 34. 8.

Ipsissima vox אבילין *Abilene* occurrit in

Vajicra rabba fol. 184. 1. ותפול שבא תלחם *Irruerunt in eos Sabai & rapuerunt eos*, Job 1. 15. *R. Abin bar Cahna dicit* יצאו מכפר קריינוס *Prodierunt ex Caphar karinus*, והלכו את כל האבילין *Et profecti sunt per totam Abilenen, & venerunt ad* מגרל צבעיא *Migdal Zabaaia atque ibi mortui sunt.*

Sect. VIII. 2 *Samuel* XX. 18. *Discutitur.*

INTER omnes, vel civitates, vel regiones, quæ insigniuntur nomine *Abel*, celebratissima est ista 2 *Sam.* 20. ob historiam

Sheba

Shebæ ſtolidi, & fœminæ prudentis. Cujus fœminæ hæc verba non parum torſerunt interpretes, דבר ידברו בראשונה לאמור שאול ישאלו באבל וכן התמו

Græca verſio magis torquet Λόγον ἐλάλησαν ἐν πρώτοις λέγοντες, ἐρωτημένος ἠρωτήθη ἐν τῇ Ἀβὲλ καὶ ἐν Δὰν εἰ ἐξέλιπον ἃ ἔθεντο οἱ πιστοὶ τοῦ Ἰσραήλ. Ἐρωτῶντες ἐπερωτήσουσιν ἐν Ἀβὲλ, καὶ οὕτως εἰ ἐξέλιπον. Latin. Interpr. *Verbum locuti ſunt in primis dicentes, Interrogando interrogatus eſt in Abel, & in Dan, ſi defecerunt, quæ poſuerunt fideles Iſrael. Interrogantes interrogabunt in Abel, & ita ſi defecerunt.*

Si quis ex his verbis ſenſum vel plauſibilem vel probabilem eruere poteſt, gratum fecerit ſi docuerit alios, præſertim verò cur addatur *Dan.* Connumerantur quidem *Dan* & *Abel beth Maachah*, ut non admodum diſtantes, 1 *Reg.* 15. 20. Et ſi earum vicinitatem ex verbis diſcas, quid aliud ex iis expiſcandum ſit, ego quidem non video.

Concordant tamen in hac lectione, editio *Romana* & *Alexandrina*, quæ palmam ferre exiſtimantur, inter omnes editiones verſionis Græcæ. Et dicant jam illi qui correcta volunt Biblia Hebræa per Græca, an hic volunt corrigenda. Patiantur interim, ut ego Hebræis, ut jam ſunt fruar.

Planiſſimum ſenſum reddunt Hebræa, ſi prima vocabula בראשונה דבר ידברו ritè applicentur, nempe ad *Sheba* & ſuos loquentes. *Cum Sheba & ſui huc appellerent, ſic certè primùm dixerunt, quod inquirerent ab Abel de pace ejus, vel à cujus partibus ſtaret* וכן התמו *Et ſic rem integram fecerunt,* vel prætexuerunt integritatem. Nam illud quod *Joabo* præcipuè ſatisfactum eſſe oportuit, hoc erat, Civitatem iſtam non conjuratam fuiſſe cum perduellionibus: quod directè fit ſi hunc ſenſum admiſeris. Certum enim eum facit prudentiſſima fœmina, quod *Abeliani* nequaquam vel *Shebæanos* in urbem invitaverant, vel ut in rebellione cum iis conſentientes, in urbem admiſerint, ſed quod fuerint blandis & fallacibus miſerè decepti eorum verbis, qui placide prætexuerunt ſe de pace & ſtatu urbis quæſituros tantum: Atque ut dignoſcas hæc vera eſſe quæ dico, projicietur illico tibi caput *Shebæ* à muro.

CAP.

CAP. II.

SAREPTA.

I. *Zarephath Obad.* 20. ubi. II. *Sepharad, ubi.*

Sect. III. *Sareptæ situs.*

SAREPTA in historia *Eliæ*, 1 *Reg.* 17. scribitur Hæbraicè צרפת iisdemque literis, *Obad.* ver. 20. Unde quæri potest an sit utrobique unus idemqúe locus. Et de identitate quisnam dubitaret, nisi quod Judæi per צרפה vulgo intelligant *Franciam*, & per ספרד *Sepharad* quæ apud Prophetam occurrit eodem commate, *Hispaniam*. Verba Prophetæ variè redduntur, sed in tota ista varietate nihil obstat, quo minus *Zarephath*, de *Zarephath Sidonia* possit intelligi. Nam sive sermo sit de captivitate detenta in *Zarephath*, sive de captivitate terram possessura ad *Zarephath* [nam ista præsertim varietate verba explicantur] utrovis sensu bene potest *Sarepta Sidonia*, esse scena rei. Quoad prius enim, si conferatur illud de *Tyro* sorore *Sidonis* Am. 1. 9. & conferatur potentia & dominium *Sidoniorum*, non improbabile erit, captivos Israelitas fuisse in *Sarepta Sidonia*. Et quoad posterius, cum sermo sit in commate præcedente, de possessione montis *Esaui*, agrorum *Ephraim*, *Samariæ*, & *Gilead*, & tum fiat mentio de possessione terræ *Canaanæorum*, usq; ad *Zarephath*, quis *Zarephath* quæsiverit in *Francia*, & non in loco aliquo vicino, prout loca reliqua nominata erant vicina. Quibus addas, cum hic fiat mentio de possessione terræ *Canaanæorum usque ad Zarephath*, docebunt interpretes Græci, quinam *Canaanæi*, cum distinguuntur à reliquis gentibus terræ *Canaaniticæ*, *Phœnices* nempe, Josu. 5. 1. Et per *reges Hittæorum*, 1 Reg. 10.29. & 2 Reg. 7. 6. intellexerim ego pariter, Βασιλεῖς τῆς Φοινίκης.

Sect.

Sect. II. *Sepharad ubi.*

ITALUS interpres pro *Sepharad*, retinet *Zarphath*. Sic enim ille. *Et i transferiti de questo essercito de figlioli de Israel, che sono de Chenahanei, in fino à Zarphath, & i transferiti di Jerusalem, che sono in Zarphath*, &c. An caute nimis, an nimis incaute, ipse videat.

Græca habent Ἐφραθὰ quibuscum concordat interpres Arabs: at Syrus cum Targumista, *Hispania*. Vulg. *Bosphorus* confusè, & præpositione ב facta radicali. Et tamen hæc Nobilius. *Narrat S. Hier. cum vocabulo Hebraico Sepharad, quod ipse Bosphorum verterit, cæteros interpretes concordasse.* Si hoc velit, quod omnes concordarint in agnitione vocabuli *Sepharad*, nil novi refert: At quis concordavit cum vocabulo ejus *Bosphorus*?

Sepharad quidem non est locus adeo obvius ac *Zarephath*, nec de ea quid dici potest nisi per conjecturam: Et si conjecturæ sit locus nostræ, quæsiverim ego *Sepharad* in *Idumæa*, potiùs quam in *Hispania*: idque quia vaticinatur *Obadias* contra Idumæos propriè sic dictos: Cumque dicat Israelitas captivos in *Sarepta Phœnicia* possessuros terram Canaanæorum: probabile est per captivos in *Sepharad*, intelligi ab eo, captivos in *Idumæa* possessuros civitates Austri; *Zarphathani* vel *Sareptani* erant ab Aquilone, *Sepharadani* sint à meridie: Inter Ἐρεμβοὺς Homeri Odyss. δ. Ὅυς εἰκὸς λέγειν τοὺς Τρωγλοδύτας Ἄραβας *Quos Troglodytas Arabas rectè dixeris* inquit Strabo, lib. 1.

Horæos scil. in monte *Seir*. Nam *Eremb* ab *Horim* fuisse deformatam ego suspicor.

Cum Judæi per *Edom*, vulgo intelligant *Regnum Romanum*, & quidem gentes Christianas in Occidente, facilè est perspicere, quare hæc loca *Zarephath & Sepharad*, tam remote disponant à Palæstina: Nam *Obadia* prophetante contra *Edomæos*, propriè sic dictos, mutant illi scenam & personas secundum vulgarem ipsorum constructionem vocis *Edom*.

Sect.

Sect. III. *Sarepta situs.*

PLIN. lib. 5. cap. 19. *Inde* [à Tyro] *Ide, ac Sarepta, & Ornithon oppida. Et Sidon artifex vitri, Thebarumque Baeotiarum parens.*

Borchard. *A Tyro ad tres leucas admodum breves Eleutherus fluvius mari recipitur. Ab Eleuthero intervallo duarum Leucarum est Sarepta. A Sarepta ad duas Lucas extat Sidon-- Sarepta hoc tempore vix 8 domibus constat: cujus tamen ruinæ & defectiones, gloriosam extitisse declarant.*

Zarephath dictum volunt quasi *conflatorium*, ab coquendis, & conflandis metallis, præsertim vitro.

Strabo: lib. 16. *Inter Acon & Tyrum est littus arenæ tumulis obsitum.* Φέρων τὼ ὑαλῖτιν ἄμμον, *quod fert arenam vitrariam. Eam dicunt hoc in loco non fundi, cum verò Sidonem perlata sit, fusioni parere,* &c.

CAP.

CAP. III.

NAIN *Luc.* VII. 2.

I. *De Naim juxta Thabor, ostensa peregrinantibus.* II. *De Nain Josephi & Rabbinorum.* III. *Versio Græca* τῆς עין גנים *notata.*

Sect. I. *De Naim juxta Thabor, ostensa peregrinantibus.*

EXEMPLARI Alexandrino עיון *Ijon* est Ναῒν, 1 *Rg.* xv. 20. Romano est Ἀῒν. Sic *Hazer Enan*, *Num.* xxxiv. 9. Romano est Ἀρσεναῒν Alexandrino Ἀσερναῒν. Neutra convenit cum Ναῒν nostra. Nam salvatorem in ista historia, *Luc.* vii. fuisse in *Hazar Enan* vltimo terræ limite versus *Syriam*, risu dignum est vel concipere. Nec quidem in *Ijon*, cum ex ipso ordine locorum quo disponuntur in textu allegato, videatur *Ijon* fuisse vel ultra *Dan*, vel saltem in extremis terræ ex ea parte limitibus.

De *Nain* nostra sic Borchardus. *A Nazareth duabus leucis, à monte Tabor plus una leuca, contra Austrum est mons Hermon minor, in cujus latere Aquilonari, est urbs Nain, ante cujus ingressum Jesus viduæ filium à morte revocavit, ut legimus, Luc.* 7. Sic etiam *Breidenbachius*. Sic & tabulæ nonnullæ quoad situm *Hermonis* juxta *Tabor*, & quoad situm urbis *Nain* juxta *Hermonem*.

Placet quidem quod *Naim* disponant in *Issacharite*, si modo fallacia non sit iis circa montem *Thabor*. Nam cum revera *Thabor* fuerit ultimus terminus *Issacharitidis* versus Aquilonem, Josu. xix. 22. *Joseph. Antiq.* lib. 5. cap. 1. necesse est ut quicquid fuerit inde contra Austrum leuca una aut binis, reputetur intra istam tribum: Ast vereor primùm, nè *Thabor* iis, & qui jam ostenditur peregrinantibus, vix sit verus *Thabor*: & parum dubito *Hermonem* istum de quo illi, ex errore creatum fuisse & malè concepto sensu *Psal.* Lxxxi. 12. Quare dubitem de *Thabore*, ratio

tio est, quia *Thabor* iste qui ostenditur peregrinantibus, describente *Biddulpho* nostrate qui eum ascendit (& referente etiam mihi amico quodam meo qui etiam ascendit) parum convenit cum descriptione *Josephi*, veri *Thaboris*: Nam sic nostras: *Acclivis aliquantum est mons, ac non altus admodum, nec spaciosus admodum, sed mons speciosus, rotundus*, &c. Ast *Josephus*, De excid. lib. 4. cap. 6. Ἰταβύριον ὄρος τὸ μὲν ὕψος ἐστὶ τριάκοντα σταδίους ἀνίσχει, μόλις προσβατὸν κατὰ τὸ προσάρκτιον κλίμα πεδίον δ' ἐστὶν ἡ κορυφὴ σταδίων ἓξ καὶ εἴκοσι. *Mons Thabor altitudine est triginta stadiorum, difficilis ascensûs à climate Aquilonari, summitas ejus est planities vigintisex stadiorum.*

Interpres *Persicus* pro Ναΐν habet נאבלם *Nabelis* i.e. *Neapolis* quæ & *Sychem*, qua ratione incertum: & vix creditum est quantum novi à quoquam antea quod defunctus iste viduæ filius quem salvator resuscitavit, fuerit *Samaritanus*. Erat quidem tantum non Samaritanus, iis quam proximus, at longissimè à *Sychar*.

Sect. II. *De Naim Josephi & Rabbinorum.*

DE נעים *Naim* quadam, loquuntur *Darshanim* in *Bereshith rabba* Sect. 98. *Issachar est asinus ossium* [Gen. xlix. 14.] *Loquitur de ejus terra: Nam sicut asinus est declivis hinc & declivis illinc & altus in medio. Sic in Issacharite, est convallis hinc & convallis illinc, & montanum isthinc. Cubans inter duos terminos. Hi sunt duæ convalles.* בקעת פסלן *Vallis Pislan, & vallis Jezreel. Et vidit requiem, quod bona* זו תנעם *Hæc est Tinaam. Et terram quod pulchra* זו נעים *Hæc est Naim.*

Vides hic obiter specimen aliquod allegoricarum & longe petitarum expositionum, quibus luxuriantur & gloriantur egregii hi commentatores. Sed ob hoc quidem gratias iis hic agimus, quod nos doceant, quod erat *Nain* quædam in *Issacharite*, ab amænitate situs sic dicta [ut & תנעם *Tinaam* eandem gestat cum ea Etymologiam] quam non sine ratione opineris esse hanc nostram, atque eandem esse *Nain* Josephi.

Antiq. lib. 20. cap. 5. *Usitatum erat Galilais ad sanctam urbem ad festa tendentibus, itinerari per regionem Samaritanorum.* Καὶ τότε κάθοδον αὐτοῖς κώμης τῆς Ναῒς λεγομένης. *Et tunc via illis*

per

per villam dictam Nain. [Obſcuriora quidem ſunt Græca, ſed quæ nos non morentur] *Quidam verò de Samaritanis, atque incolis magnæ planitiei, conſerentes pugnam, multos ex iis interemerunt.*

Ipſiſſimam eandem hiſtoriam repetere eum credas, quamvis circumſtantiis nonnullis diverſam, in

De excid. lib. 2. cap. 21. *Rurſum erat pugna inter Galilæos & Samaritas.* Κατὰ γὰρ τὴν Γεμὰν καλουμένην κώμην ἥτις ἐν τῷ μεγάλῳ πεδίῳ κεῖται τῆς Σαμαρείτιδος. *Nam juxta villam vocatum Gema, quæ ſita eſt in magna planitie Samaritidis, multis Judæis ad feſtum aſcendentibus, occiditur Galilæus quidam.*

An una eademque ſit hiſtoria, non ſolliciti quærimus, nec an *Gema* ſit eadem villa cum *Nain*, ſed hoc videtur quidem ex eo colligi poſſe, quod *Nain* erat in extremis limitibus *Iſſacharitidis*, contiguis *Samaritidi*, & *Gema* in extremis limitibus Samaritidis verſus *Iſſacharitin.* Et cum deſcenderant *Galilæi* ab oppido *Nain* Iſſacharitico, in magnam planitiem Samariticam, illico in via habent *Gemam* atque ibi occurrunt hoſtes: ſi modo *Nain* & *Gema* non forent unum idemque oppidum.

Sect. III. *Engannim.*

FERT animus meus opinari, *Naim*, eandem fuiſſe cum *Engannim*, de qua mentio *Joſu.* xix. 21. & cap. xxi. 29. Nam I. utraq; erat intra *Iſſacharitin Engannim*, teſte ſcriptura, & *Naim*, teſtantibus magiſtris: quibus in re tali, non video, cur non credamus. II. Utraque vox amœnitatem eloquitur. *Naim* in ipſo etymo. *Engannim*, fontem & hortos. III. *Engannim*, Joſ. xxi. 29. in 1 *Paralip.* vi. 72. eſt ענם *Anem*, quas literas ſi invertas, quod fit in כרח & חרם fiet נעם *Naem.* IV. Addere liceret, quod *Engannim*, ſi fides ductoribus, qui loca oſtendunt peregrinantibus, fuerit directè in via tendente à *Galilæa* Hieroſolymas, ſicut erat, ut patet, *Naim* noſtra. De ea ſic *Biddulphus* noſtras. *Villa vulgo vocata Jemine, eſt olim Engannim. Locus hortis, paradiſis & aquis admodum amænus.*

Quare Græcus interpres reddat עין גנים *Engannim* Πηγὴ γραμμάτων, *Fons literarum,* Joſu. xxi. 29. doctiores inveſtigent. Celebrantur quidem *Iſſacharitæ* ob peritiam ſuam in cal-

culandis temporibus, 1 *Paralip.* xii. 32. Ubi Targumistæ *Periti in calculandis initiis annorum, & calendis mensium, in intercalandis mensibus & annis* סופיסטין במולדא דסיהרא *Sophistæ* [periti] *de noviluniis*--- איצרולוגין במזליא וכוכביא *Astrologi circa planetas & stellas*, &c.

Si Levitas inter *Issacharitas* habitantes, sub nomine *Issacharitarum* conscripseris, potuit *Engannim* [quæ erat civitas Levitica] esse Academia talis literaturæ & Matheseos, sed utrumque incertum: Atque æque obscurum illud, quod idem Græc. interpr. pro *Remeth & Engannim, & Enhaddah, & Bethpazes. Josu.* xix. 21. habeat Ῥεμμὰς καὶ Ἰεὼν καὶ Τομμὰν καὶ Αἰμαρὲκ καὶ Βηρσαφής.

CAP. IV. EMMAUS. *Luc.* xxiv.

I. *Varia de nomine, atque ipso loco.* II. *Ejus situs.* III. *Aliqua ejus historia. Item de Timnath: Et de monte Gilead.* Josu. 7. 3.

Sect. I. *Varia de nomine, atque ipso loco.*

DE *Emmaunte* aliquid diximus in *Centur. Corograph.* cap. 45. Addamus nonnulla.

I. Distabat *Hierosolymis*, testante Evangelista nostro, ut & *Josepho De excid.* lib. 7. cap. 27, *Sexaginta stadiis*; Computo stadiorum vulgarium, vii. M. pass. Judaicorum viii. M. pass. Quonam igitur exemplari *Josephi* usus est Cl. *Beza*, qui sic in locum? Ἑξήκοντα, *Sic apud Syrum interpretem, & in omnibus codicibus legitur. Itaque aut hic peccatum est in numero, aut apud Josephum libro de bello Judaico 7. cap. 27. non recte scribitur stadia triginta.* Josephus noster plane habet, χωρίον. ὃ καλεῖται μὲν Ἀμμαοῦς, ἀπέχει δὲ τῶν Ἱεροσολύμων σταδίους ἑξήκοντα.

II. Interpretes *Syr. Arab.* & *Pers.* nomen apud Evangelistam scribunt cum ע ab initio. *Syrus* & *Persa* עמאוס sic & *Syrus* in 1. Maccab. iii. 40. *Arabs* autem עמואס Talmudici אמאום

cum

cum א inchoante. In Talm. Bab. quidem in *Erachim*, fol. 10. 1. ſcribitur עימאום: aſt in *Miſnaioth* ſeorſim impreſſis, eſt ibi אמאום ſic eſt in *Succah* fol. 51. 5.

III. Joſephus vulgo reddit חמת *chammath Tiberiadis* [locum ſic dictum à *Thermis*] per Ἀμμαῦς; verùm an *Emmaus* noſtra, idem ſubeat Etymon quæras.

Erant ibi quidem aquæ celebres, ſed vix calidas ſuppoſueris, ex ſcriptura vocis apud Talmudicos.

Midras Cobeleth, fol. 101. 2. *Quinque diſcipuli erant Rabban Johanani ben Zaccai, qui dum ille viveret, ſederunt coram eò At cum ille obiret, receſſerunt ad Jafnen. R. Eliezer autem ben Erech receſſit ad uxorem ſuam* לאמאום *ad Emmaunta* מים יפים ונוה יפה *locum amœnarum aquarum, atque amœnæ habitationis.* Eſt in hac hiſtoriola aliquid diſquiſitione non indignum, quoad hiſtoriam Judæorum Scholaſticam, nempe ubi reſideret *Rabban Jochanan* ſi non in *Jabneh*: quem locum ei attribuunt ſui vulgariter: ſed de rebus iſtiusmodi non eſt hic diſputandi locus.

Gul. Tyrius, lib. 7. cap. 24. *Pervenerunt Nicopolim. Eſt autem Nicopolis civitas Paleſtinæ: hanc dum vicus adhuc eſſet, ſacer Evangeliorum liber appellavit Emmaus.-- Ubi noctem illam in aquarum abundantia, & rerum copia victui neceſſariarum egerunt tranquillam.*

Profert ille ibidem verba quædam *Sozomeni in Sexto Tripartitæ Hiſtoriæ*, quæ libro ejus quinto, cap. 20. habentur, quibus aquæ *Emmauntinæ*, non ſolum ob earum abundantiam & amænitatem, ab eo celebrantur, ſed & ob miraculoſam ſalubritatem: Nam ſic ille. *Eſt urbs Paleſtinæ quæ jam Nicopolis dicitur, cujus quidem ut pagi [ſic enim jam tum fuit] divinus Evangeliorum liber mentionem facit,* Καὶ Ἐμμαῦ προσαγορεύει *eamque Emmaum appellat. Ac Romani capta Hieroſolyma, & parta contra Judæos victoria, eam Nicopolin nuncupabant, nomine ex eventu belli impoſito. Ante hanc urbem, propter trivium [in quo Chriſtus poſt reſurrectionem à mortuis, cum Cleopha incidens ſimulabat ſe ad alterum pagum properè contendere] eſt fons quidam ſalutaris, in quo non homines modo qui ægrotant loti curantur, verum etiam alia animalia quæ variis morbis laborant. Nam ferunt Chriſtum una cum diſcipulis quodam tempore è via ad fontem illum divertiſſe, in-*

que.

que eò lavasse pedes, & aquam ex eò tempore vim morbis medendi habuisse.

Fidem rei referenti relinquimus : hoc tantum ex intimatione verborum ejus observantes, quod non mirum erat si tempore Evangelistarum *Emmaus* foret vicus tantum, cum non ita pridem exusta fuerit à *varo*. Joseph. Antiq. lib. 17. cap. 12. & De excid. lib. 2. cap. 7. Nec mirum si pristinum nomen ejus transierit in nomen alienum, *Emmaus* in *Nicopolim*, cum transierit ipse locus in Coloniam Romanam. Idem, De excid. lib. 7. cap. 27.

Sect. II. *Situs ejus.*

SI gradibus in cœlo statum vis hujus loci situm, sic habes apud *Ptolomæum.*

Emmaus. 65. 45. 31. 45.

Si vicinitate Regionum aut locorum adjacentium, Sic Hierosolymitani

Sheviith, fol. 38. 4. מבית חורון ועד אמאום הר *A Beth horone, ad Emmaunta est montanum.* מאמאום וצר לוד שפלה *Ab Emmaunte ad Lyddam Planities, è Lydda ad mare Convallis.*

Si copiosius ex Ptolemæo, sic ille

Jamnia 65. 40. 32. 0.
Lydda 66. 0. 32. 0.
Antipatris 66. 20. 32. 0.
Emmaus 65. 45. 31. 45.
Hierosolyma 66. 0. 31. 40.

Quamvis computus spatii inter Hierosolymam & *Emmaunta* non congruat hic exactè cum *Josepho* & Evangelista nostro, ad quem cardinem cœli tamen spectarit *Emmaus*, hinc discas, ex locis simul nominatis. Quibus addas & illud

Joseph. Antiq. lib. 12. cap. 11. & 1 Maccab. iv. *Judas Maccabæus*, secus *Emmaunta* confligit cum *Gorgia*, & fugiunt *Gorgiani*, & prosequuntur *Maccabæani* μέχει Γαδώρων καὶ τῶν πεδίων τῆς Ἰδουμαίας καὶ Ἀζώτου καὶ Ἰαμνείας *Ad Gadaron* [Gezer] *& ad planitiem Idumaa, & Azotum, & Jamniam.*

Hæc

Hæc ideo notamus, ut appareat *Emmaunta* fuisse *Galilæam* versus, quamvis vergeret ab *Hierosolymis* etiam versus Occidentem. Nam cum pro latitudine *Galilæa* ab Occidente in Orientem extensæ, necesse erat ut variæ essent ab *Hierosolymis* in hanc vel illam ejus partem viæ, hæc per *Emmaunta* erat una, per *Bethhoronem* alia, per *Antipatrida* tertia, si illa non coincideret etiam cum *Emmauntina*: Nam coincidisse suadere possent verba *Gul. Tyrii*, qui castramentationes & itinera exercitus cruce signati describens, sic ait

Lib. 2. cap. 22. *Relictis à dextra locis maritimis Antipatrida & Joppe, Eleutheriam pertranseuntes Liddam quæ est Diospolis pervenerunt.* Et

Cap. 24. *Unde assumptis itineris ducibus, viris prudentibus & locorum peritis, pervenerunt Nicopolin*; quæ eadem cum *Emmaunte*.

Non sine ratione igitur supponimus, duos discipulos ad *Emmaunta* tetendisse, non ut ultimum itineris sui terminum sed quod illac esset via in *Galilæam*.

Sect. III. *Aliqua ejus historia. Item de Timnath: & de monte Gilead, Josu. 7. 3.*

IN quanam tribu fuerit *Emmaus*, difficilius foret judicare, propter situm *Bethoronis* quæ erat in tribu *Euphraimitica* Jos. xvi. nisi quod Talmudici satis doceant non fuisse de *Samaritide*.

Erachin, fol. 10. 1. & *Succah*, fol. 51. 1. *Servi sacerdotum erant, ait R. Meir. At R. Jose dicit, erant de familia Beth Pegarim & Beth Zipporia in Emmaunte, matrimonio elocantes filias suas sacerdotibus.*

Sermo est de fidicinibus in templo, & disputatur quinam illi, an Levitæ an Israelitæ, speciatim *Emmautini*, de duabus istis familiis, quæ ob puritatem, idoneæ erant ut conjugarentur cum sanguine sacerdotali. Quæ extra omnem controversiam rem ponunt, *Emmaunta* non fuisse in tribu *Ephraimitica*, nam absurdissimum opinari Samaritissas connubia cum sacerdotibus contrahere, & Samaritas esse de fidicinibus in Templo. In tribu *Benjamitica* ergo disponenda est *Emmaus* quæ quid olim dicta fuerit non datur conjectare.

De

De hoc loco opinamur mentionem esse in *Siphra*, fol. 9. 4. *Dixit R. Akibah. Interrogavi Rabban Gamalielem & R. Josuam* באטלס של אמאוס *in macello Emmauntis, cum irent ad accipiendum bestiam in convivium pro filio,* &c. *Rabban Gamaliel* & *R. Josua* erant *Jafnenses*, unde computato situ *Jafnes*, audacius arbitreris eos in *Emmaunte* nostra jam fuisse. Eadem habes *Maccoth*, fol. 14. 1.

Erat illa de civitatibus majoribus: nam sic de ea *Josephus*. *Antiq.* lib. 14. cap. 18. Καὶ τέσσαρας πόλεις ἐξανδραποδίζεται Κάσσιος ὧν ἦσαν αἱ δυνατώταται Γόφνα τε καὶ Ἐμμαοῦς, πρὸς ταύταις δὲ Λύδδα καὶ Θαμνᾶ. *Cassius autem servituti mancipavit quatuor civitates, quarum potentissimæ erant Gophna & Emmaus: & præter eas Lydda & Thamna.*

Notitia imper. orient.] Sub dispositione Ducis Palæstinæ, inter alias, erat *Ala Antana Dromedariorum Admatha*, ubi notat Pancirol. *Admatham* ab Hieron. in locis Hebræis vocari *Ammatum*: Quæ ob consonantiam nominum, nostra videri possit, nisi quod probabilius est, quod tunc temporis *Nicopolis* potius vocaretur.

Cum observamus ut *Chammath* חמת vel *Thermæ Tiberiadis*, vulgo reddatur Græcè Ἀμμαοῦς, cumque observamus etiam *Emmaunta* nostram, aquis celebribus quoque nobilem, non recognoscere non possumus, *Aquas Nephtoa*, vel *Fontem Etam*, unde deductæ per tubos sunt aquæ ad templum: Qui quidem erat ab *Hierosolymis* ab eodem cardine cœli, quo & *Emmaus* nostra. Et formari potest Ἐμμαοῦς nostra ab אמת *Ammath. Canali aquarum*, æquè ac altera Ἀμμαοῦς, ab חמת *Chammath* Thermis. Sed judicet lector.

In memoriam hujus loci nè omittamus hanc historiam.

Sigebert. Chron. ad tempora Theodos. & Valentin. *Hoc tempore in castello Judææ Emmaus, natus est puer perfectus. Ab umbilico & sursum divisus, ita ut haberet duo pectora & duo capita: & unusquisque proprios sensus: & unus edebat & non alter: unus dormiebat & alter vigilabat: Nonnunquam in simul dormiebant, in simul ludebant ad alterutrum: & flebat uterque: & percutiebant se invicem. Porro vixerunt annis ferme duobus, & unus quidem est mortuus, alter verò super vixit diebus quatuor.*

Si biceps hic puer foret filius Judæi alicujus, tum necesse erat ut solveretur

ſolveretur iſta quæſtio quæ proponitur. *Menachoth*, fol. 37. 1. מי שיש לו שני ראשים: *Siquis habeat duo capita* באיזה מהן מניח תפילין. *in utro eorum liganda ſunt frontalia ejus Phylacteria?* Non vulgaris certè ſcrupulus: habe etiam ex gloſſatore non vulgarem hiſtoriam. *Aſmodæus produxit ab infra pavimentum, hominem quendam bicipitem coram Solomone: atque ille duxit uxorem, & genuit filios ſibi ſimiles, bicipites, & ſimiles etiam uxori ſuæ, cum uno capite: Et cum ventum eſſet ad dividendum hæreditatem paternam, ille qui habuit duo capita poſtulavit duas portiones. Et allata eſt lis dijudicanda coram Solomone.*

De *Thamna* aut *Timnath* de qua mentionem habuimus apud *Joſephum*, diſputatur in *Sotah* fol. 17. 1. Ubi *Rabh aſſerit, eſſe duas Timnathas, unam Judææ, alteram Samſonis.* Nemo non novit tertiam, *Timnatham Joſuæ viz. Timnatham Serah* in montano *Ephraimitico.* Ubi ille ſepultus, *Joſu.* xxiv. 30. Permitte hic Rabbinos nugari, de inverſis nominibus כרח & חרם, & fingere ſimulachrum ſolis affixum fuiſſe ſepulchro *Joſuæ*, in memoriam miraculoſæ retardationis ſolis: Pro more ſuo agunt. Et certe non multum diſpar eſt illud, quod à Græc. additur interpr. Ἐκεῖ ἔθηκαν μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ μνῆμα, &c. *Ibi poſuerunt cum eo in monumento in quo ſepelierunt eum ibi, cultros petrinos quibus circumcidit filios Iſrael in Galgalis, cum eduxit eos ex Ægypto, ſicut conſtituit iis Dominus:* Num hæc olim in textu Hebræo, & exciderunt? Aut an non ſapiunt potiùs gloſſema Samariticum, aut traditionem Judaicam?

Tolerabiliùs aliquanto recedunt à textu Hebræo, in eadem hiſtoria, cum מצפון להר געש *Ab Aquilone montis Gaaſh*, reddunt Ἀπὸ Βοῤῥᾶ τοῦ ὄρους τοῦ Γαλαάδ. *Ab Aquilone montis Galaad:* Ubi quantum judico, Non malos agunt Paraphraſtas, quamvis non ad literam interpretes. Memineris obſcuri iſtius, quod non parum torſit interpretes in *Judic.* vii. 3. Clama nunc ô *Gedeon* in auribus populi, quicunque formidoloſus eſt & timidus ישב ויצפר מהר גלעד *Revertatur & abeat mane, à monte Gilead.* Scena hujus rei, erat in, vel prope vallem *Jezreel*, diſtans à monte *Gilead* Transjordanino, viginti aut triginta milliaribus: Et quomodo hiſce *Gideonitis* jam recedendum eſt à monte *Gilead*? Novi quid afferatur in hujus medelam quod nempe ſic intelligatur, Quicun-

que sunt de monte *Gilead*, revertantur. Targumista in hunc sensum, Quicunq; est timidus revertatur ויתבחר מטורא דגלעד *& eligatur de monte Gilead*, i. e. eligantur *Gileadita*: sed utrum in animo ejus fuerit, eligantur *Gileadita* qui maneant, quia non sunt timidi, vel qui revertantur, quia sunt timidi, non tanti est ut inquiramus.

At nonne per montem *Gilead* hoc in loco intelligitur mons *Gaash*? Certè non discordat situs, & forsan non discordat nomen.

Unde mons *Gilead* trans Jordanem nomen suum duxerit, nemini est ignotum; ab aggere scilicet, & cumulo lapidum, erecto à *Jacobo* in testimonium fœderis, inter ipsum & *Labanem*, Gen. xxxi.

Legimus & de non absimili, erecto à *Josua* prope *Shechemum*, in testimonium fœderis, inter populum & Deum, *Jos.* xxiv. 26. Jam ergo, quis supposuerit *Josuam* sepultum longè à civitate *Sichem*? Nam cum locus iste singularius legatus & designatus à *Jacobo* fuerit filio suo *Josepho*, quisnam jam inter *Josephianos* istam regionem hæreditabit justius quam *Josua*? Sepultus ille ab Aquilone montis *Gaash* in agro proprio. Nonne mons iste etiam dici *Gilead* potuit, ob columnam testimonii ibi erectam prope à *Sichemo*? unde pes montis & mons ipse exurgens: [si versus Aquilonem, quod arbitramur, tum] desinere bene potuit non procul ab isto loco ubi acta res *Gideonis*. Nam cum campus istius prælii, foret in *Manassitide* contiguus monti *Ephraimitico*, moneatq; *Gedeon*, ut discedant quotquot erant timidi à monte *Gilead*, vix meliorem sensum de monte *Gilead* excogitaveris, quam quod pars ista montani Ephraimitici sic dicta fuerit, à columna testimoniali ab Australi ejus parte sita, cum vulgare nomen ejus foret *Mons Gaash*.

HO-

HORÆ
Hebraicæ & Talmudicæ
IMPENSÆ
IN
Evangelium S. Lucæ.

CAPUT. I.

Ver. 1. Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν, &c.

QUUM multi elapſi fuerint anni poſt Aſcenſionem Salvatoris, antequam mandata literis forent quatuor Sacro-ſancta Evangelia, Apoſtolis, ſeptuaginta Diſcipulis, aliiſque verbi miniſtris, ubique interim Evangelizantibus, non mirum ſi avidi piique quam plurimi auditores, ex eorum concionibus & narrationibus, in pugillares quod audierant quantum poſſent referrent, & memoriæ propriæ conſulentes, & utilitati aliorum. Nec mirum ſi inter hos non pauci commentarios aut hiſtorias ex collectaneis ſuis compingerent, ederentque. Quod quamvis ab iis præſtitum animo non malo, & calamo bono ac fideli, longè tamen aberat ut iſtiuſmodi ſcripta evaderent ſempiterna norma fidei, atque indubitatus Canon.

Cum penes hos ſcriptores non eſſet vel ea ſeligere, quæ pro divino Canone ſelecta voluit ſapientia divina, vel eo ſtylo res enuntiare, quo enuntiatas voluit Spiritus Sanctus, quem nec facti ducem habuerunt, nec calami moderatorem.

Tali ergo trutina eorum ſcripta librat Evangeliſta hic noſter, ut ab eo nec improbentur ut falſa & hæretica, nec approbentur ut divina & Canonica. Non prius, cum dicit eos ſcripſiſſe καθὼς παρέδοσαν ipſiſſima eadem quæ tradiderant cœleſtes iſti concionatores. Non poſterius, cum opponat quod ipſe eſſet παρηκολουθηκὼς ἄνωθεν. De quo ſuo loco.

Ἀνατάξασθαι διήγησιν.

In parem ſenſum ſonat hæc Phraſiologia cum iſta genti Judaicæ uſitatiſſima סדר הגדה: niſi quod iſta peculiarius applicetur ab iis ad commemorationem Paſchalem: At latius extenditur, לסדר אגדה Succoth. fol. 53. 1. דהוה קמסדר אגדתא reddas licet, *Qui fuit* Ἀνατάσσων διήγησιν.

Περὶ τῶν πεπληροφορημένων, &c.

Recognoſcas quid ſenſerint dixerintque Judæi infideles, de actionibus & miraculis & doctrina Chriſti, & congruentius erit reddere, *Rerum earum quarum nobis plena eſt fides* cum Eraſmo, Beza, vernacula noſtra, aliiſque, quam cum vulg. *Quæ in nobis completa ſunt rerum.* Dixerunt illi, Deceptor eſt, ſeducit populum, magicè agit mira quæ agit, *At nobis plena eſt fides earum rerum quas egit & docuit*, &c.

Ver. 2. Οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται, &c.

Si Ἀπ' ἀρχῆς reſpiciat tempus quo Chriſtus ipſe Evangelizavit in terris, quod quis dubitaverit, tum minimè diſtinguendum inter αὐτόπτας & ὑπηρέτας, nam quiſnam ab iſto tempore factus eſt miniſter verbi, qui non oculis viderit Chriſtum. Et tum facilè eſt obſervare quinam hi Αὐτόπται καὶ ὑπηρέται, Duodecim ſcilicet Apoſtoli, ſeptuaginta diſcipuli, aliique qui cum iis complêrunt numerum centum & viginti, Act. 1. 15.

Cum *Mnason* dicitur esse Ἀρχαῖος μαθητὴς, Act. 21. 16. intelligendum videtur quod fuerit Discipulus ἀπ' ἀρχῆς, id est, ab ipso tempore quo Christus ipse Evangelizavit. Verba ista Ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, Act. 15. 7. sic intelligenda esse etiam res ipsa loquitur.

Ver. 3. Παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν.

Non malè quidem redditur *Assecuto omnia à principio.* At nonnè melius si *Assecuto omnia cælitus* vel *E supernis*, prout Ἄνωθεν significat οὐρανόθεν, ut Johan. 3.3,31. & 19.11. & Jacob. 1. 17. & 3.17, &c. Nam

I. Hæc versio alteram etiam includit: qui enim *omnia* assecutus est cælitus vel divino afflatu, assecutus est omnia à principio.

II. Observetur distinctio ista Josephi, *Contra Apion.* lib. 1.

Δεῖ τὸν ἄλλοις παράδοσιν πράξεων ἀληθινῶν ὑπισχνούμενον αὐτὸν ἐπίστασθαι ταύτας πρότερον ἀκριβῶς, ἢ παρηκολουθηκότα τοῖς γεγονόσιν, ἢ παρὰ τῶν εἰδότων πυνθανόμενον.

Oportet illum qui aliis spondet narrationem rerum veram, ut ipse prius eas cognoscat clarè, aut acta diligenter assecutus, aut sciscitans ab iis qui norunt.

Opponit ut vides τὸν παρηκολουθηκότα τῷ πυνθανομένῳ. Jam verò si Lucas hæc scripsit doctus ab aliis, sicut scripserunt illi de quibus agit commatibus antecedentibus, tum erat inter Πυνθανομένους non Παρηκολουθηκότας. Nec quid majus spondet, quam & illi spondere poterant de quibus loquitur Πολλοὶ ἐπιχείρησαν, &c.

Κράτιστε Θεόφιλε.

Conjecturâ unâ est Antiochenus, aliâ Romanus, nullâ certum quis & cujas. Erat *Theophilus* quidam inter Judæos, ipsissimis istis temporibus ut probabile, quo *Lucas* scripsit, at minime opinamur eum fuisse hunc nostrum. De eo *Josephus*

Antiq. lib. 20. cap. 8. *Rex Agrippa Jesum filium Gamalielis summo Pontificatu movens* Ἔδωκεν αὐτὴν Ματθίᾳ τῷ Θεοφίλου· *illam dedit Matthiæ filio Theophili.* Καθ' ὃν ὁ πρὸς Ῥωμαίους πόλεμος

μ@ Ἰουδαίοις ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, *Sub cujus tempore bellum Judæorum contra Romanos cepit initium.*

Ver. 5. Ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά.

Parum aut leviter versati videntur in paginis sacris, & non omnino in Judaicis, quorum animum invadere potuit opinio *Zachariam* fuisse summum Pontificem cùm dicatur fuisse de octava Ephemeria, & ministerium suum hac vice obtinuisse per sortilegium.

De institutione Ephemeriarum sub templo primo, non opus est ut dicatur quidquam, cum istius rei historia sit in omnium manibus, 1 *Paralip.* 24. At sub templo secundo, erat aliquid diversitatis, non quoad ordinem quidem Ephemeriarum sed quoad earum capita & familias. De qua re fuse Talmudici nec quidem inaniter, qui vice mea hic commententur.

I. *Hieros. Taarith.* fol. 68. 1. *Quatuor* [משמרות] *Ephemeriæ sacerdotum ascenderunt è Babylone, Jedaiah, Harim, Pashur, & Immer,* [Ezr. 2. 36, &c.] *Obligarunt eos Prophetæ qui tunc temporis, inter ipsos versabantur, nè vel ipse Jehoiaribus si ascenderet è captivitate* ἐφημερίαν *se præcedentem expelleret, sed ut is sit potius isti appendix. Prostant isti Prophetæ, sortesq; viginti quatuor in urnam conjiciunt. Accedit Jedaiah extrahitque quinque, atque ipse erat sextus. Accedit Harim extrahitque quinque, atque ipse erat sextus. Accedit Pashur extrahitque quinque, atque ipse erat sextus.*

Accedit Immer extrahitque quinque, atque ipse erat sextus. Pactum est inter eos Jehoiaribum si ascenderet è captivitate, non exclusurum Ἐφημερίαν *præcedentem, sed ei pro appendice fore. Prostant capita Ephemeriarum, & se partiuntur in domos Patrum,* &c. Eadem habentur in *Bab. Erachin.* fol. 12. 2.

Hæc si vera [& certè vafra non sunt, collato loco *Ezræ* allegato] Ἐφημερία τοῦ Ἀβιά hic, & *Nehem.* xii. 17. non tam de stirpe *Abiæ* censenda est, quam quod ea nomen *Abiæ* retineret. Nam quamvis viginti quatuor classes, ex quatuor nominatis tantùm forent compactæ, ordinem tamen pristinum & prisca nomina retinuerunt. Si igitur *Jehoiaribus*, i. e. ejus Ephemeria ascenderet è *Babylone*, quod factum non est, cautum est, ne ordinem sic statum turbaret, in locum primum intrudendo. Sed retento nomine

Johoiaribi

Johoiaribi in prima classe, quæ constitit jam ex *Jedaianis*, ejus Ephemeria distribueretur in istas classes.

II. *Bab. Taanith.* fol. 27. 1. *Tradunt Rabbini. Viginti quatuor Ephemeriæ sacerdotum erant in terra Israelis, & duodecim Ephemeriæ in Jerichunte. Quid? Duodecim in Jerichunte? Sic augeretur numerus nimiùm. At duodecim ex iis erant in Jerichunte, ut cum afferet tempus, quo ascendendum erat Ephemeria Hierosolymam, dimidia Ephemeria ascendit ex terra Israelis, & dimidia Ephemeria ex Jerichunte, ut suppeteret per eos aqua & victus fratribus suis, qui jam Hierosolymis.*

Gloss. Cum jam adesset tempus Ephemeriæ ut ascenderet *Hierosolymam*, seipsam divisit ista Ephemeria, ut dimidia ejus pars iret *Hierosolymam*, & dimidia altera pars *Jerichuntem*, ut suppeditaret aquam & victum fratribus, &c.

III. De circulatione harum vicissitudinum, aliquid expiscari licet, ex

Gloss. in Midras Coheleth. fol. 82. 4. *Midras* ipsa, hæc habet verba.

Traditio R. Chaijæ. Scriptum est שבע שבתות תמימות תהיינה *Septem septimanæ perfectæ erunt* i. e. Inter Pascha & Pentecosten, *Levit.* xxiii. 15. *Quando autem sunt ita?* בזמן שאין ישוע ושכניה ביניהם *Quando Josua & Shecaniah non intercurrunt.*

Ubi Gloss. ex autore alio. *Cum incidunt Calendæ mensis Nisan Sabbato, incidit & Pascha Sabbato, & tum incipiant numerare ab exitu Sabbati, eruntque septimanæ completæ secundum dies Creationis. Exemplum sumit à Josua & Shecaniah. Nam viginti quatuor Ephemeriæ erant, quæ vices alternarunt unoquoque Sabbato: Inter quas Josua erat nona & Shecaniah decima. Septimanâ mensis Nisan primâ Jehoiarib. erat ephemeria prima: septimanâ secundâ Jedaiah.* של פכח כל המשמרות שוות שבת *Septimana Paschali omnes Ephemeriæ ministrarunt simul. Sex Septimanis ad Sabbatum illud quod præcessit Pentecosten, ministrarunt sex Ephemeriæ Harim, Seorim, Malchijah, Mijamin, Hakkos, Abiah Sabbato cui succedit Pentecoste, ingreditur Josua, at non ministrat nisi post Pentecosten: Ecce Josua & Shecaniah non sunt inter Pascha & Pentecosten: Si enim Josua foret inter Pascha & Pentecosten, non essent septimanæ completæ sicut dies creationis.*

Plura

Plura addit, quæ fateor excedunt captum meum, quale eſt illud quod immediate ſequitur, *Non ſunt completa ſicut dies creationis* כי יש למנות מן עד גאו מה עד ה *Quia numerare licet à tribus ad tres, aut à quinque ad quinque, & ingredientur Joſua & Shecaniah ante Pentecoſten. Nam ecce Sabbato ante Niſan eſto Jehoiarib.* ויהיו ז שבועות עד הפסח *Et ſint ſeptem ſeptimanæ ad Paſcha*, &c. quæ aut Sphalma Typographicum ſapiunt, aut mihi Ænigma.

Utcunque: ex tota ſerie diſſertationis liquet, Initium duplicis circuitionis Ephemeriarum, fuiſſe cum duplici initio Anni, *Niſan* & *Tiſri*: Ut & omnes Ephemerias ſimul miniſtraſſe in Feſtis. De Paſchate quidem eſt hic tantum mentio, at vero authoritate non caret, idem factum fuiſſe in Pentecoſte & Scenopegia. Ordiatur ergo *Jehoiaribus* Ephemeria prima, in initio *Niſan*, excurrunt omnes exacte finita medietate anni, [obſervato, omnes in Paſchate & Pentecoſte miniſtraſſe ſimul] nam ſic expletæ ſunt hebdomadæ xxvi. Incipiat iterum *Jehoiaribus* cum initio *Tiſri*, & miniſtrantibus omnibus ſimul in feſto Scenopegiæ, deſinunt, hebdomadâ unâ tantum vacante, ante initium *Niſan*. Quod chaſma ut ſuppletum fuerit, itemque menſis intercalaris cum occurreret, nimium foret hoc loci examinare.

IV. Ex ordine ſuo tralata, ac in locum poſteriorem rejecta, eſt Ephemeria *Bilgæ*, ſi vera ſunt quæ traduntur *Hieroſ. Succah.* fol. 55.4.

Omnes, inquiunt, *qui montem templi ingreſſi ſunt, intrarunt à dextrâ atque exierunt à ſiniſtrâ. Bilgah autem ſemper ad Auſtrum tetendit propter Mariam filiam Bilgæ, quæ Apoſtatizavit. Abiit illa enim, & nupſit militi cuidam de regno Græcorum. Venit percuſſitque culmen altaris & dixit* לוקוס לוקוס *O lupe lupe, tu devoras bona Iſraelis, & tamen tempore anguſtiarum iis non auxiliaris. Sunt autem qui dicunt, hoc ideo ſtatutum fuiſſe, quod non aſcenderet Ephemeria Bilgæ ad miniſterium cum adventarent ejus vices. Ingreſſus ergo Iſbab vices ejus ſubiit. Bilgah igitur ſemper fuit inter exeuntes ac Iſbab inter ingredientes: Iſtamque Ephemeriam dimoverunt ordine ſuo.*

V. *Taanith.* cap.4.hal. 2. על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושל *Pro unaquaque Ephemeria, erat cætus ſtationarius Hieroſolymis Sacerdotum, Levitarum, & Iſraelitarum: cum adventaret*

taret tempus quo Ephemeriæ ascendendum erat, Sacerdotes & Levitæ ascenderunt Hierosolymas: Israelitæ vero qui erant de ista Ephemeria, congregarunt se in civitates suas, & legerunt historiam Creationis, Gen. 1. Atque homines stationis jejunarunt quatuor diebus in ista hebdomada, à secundo scil. ad quintum.

Gloss. Pro unaquaq; Ephemeria erat cætus stationarius מעמד *Hierosolymis*, status & situs in urbe, qui astaret sacrificiis fratrum. Et præter hos, qui erant stati *Hierosolymis*, erat cætus stationarius in unaquaque urbe: Nam totus Israel divisus est in xxiv. stationatus secundum xxiv. Ephemerias. Erat stationatus *Hierosolymis* Sacerdotum, Levitarum & Israelitarum, Sacerdotes Ephemeriæ ascenderunt *Hierosolymas* ad ministerium, Levitæ ad Psalmodiam, & de omnibus stationibus erant quidam stati *Hierosolymis*, qui astarent sacrificiis fratrum. Et reliqui congregarunt se in civitates suas, & preces fuderunt pro sacrificiis fratrum suorum ut acceptarentur, & jejunarunt, & protulerunt librum legis in die jejunii, &c. Sic Gloss.

Ratio institutionis horum stationariorum redditur in Misna allegata, viz. כי היאך קרבנו של ארם קרם והוא אינו עומר על גביו *Nam quomodo offerri potuit oblatio cujusvis, si ipse præsens non astaret?* Jam vero cùm sacrificium juge, aliaque nonnulla offerrentur pro toto *Israele*, atque impossibile esset ut totus *Israel* adesset, instituti sunt hi stationarii, qui vice totius *Israelis* manus imponerent sacrificio jugi, adessentque aliis oblationibus quæ oblatæ sunt pro toto *Israele*. Et dum isti hoc præstarent *Hierosolymis*, erant & alii stationarii in unaquaque Ephemeria, qui orationibus & jejuniis in civitatibus suis, promoverunt quantum poterant ministerium fratrum suorum qui *Hierosolymis*.

Siphra fol. 3. 2. *Filii Israelis imponunt manus, at Gentiles non imponunt manus. Filii Israelis imponunt manus, at filiæ Israelis non imponunt manus. Dicit R. Jose, Dixit mihi Abba Eliezer, Erat aliquando nobis vitulus pro sacrificio pacifico, & duximus eum in atrium mulierum, & mulieres imposuerunt ei manus. Non quod Impositio manuum pertineat ad mulieres* אלא מפני נחת רוהות של נשים *Sed ut sedarentur animi mulierum. Res notanda.*

In immensum numerum creverunt sacerdotes in omnibus Ephemeriis præsertim si verum sit illud in *Hieros. Taanith.* fol. 69. 1.

 Dixit

Dixit R. Zeora nomine Rabb Honna, Etiam minima inter Ephemerias produxit 85000 פרחי כהונה *germina sacerdotum*, Res vix credenda,

Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών.

Talmudicis כוהנת *Sacerdotissa*: nata scil. stirpe sacerdotali. Licuit sacerdoti, Levitissam vel Israelitissam ducere *Kiddushin*, cap. 4. hal. 1. At laudatissimum si duceret sacerdotissam. Hinc historia ista in *Taanith* ubi supr. *Octoginta paria fratrum sacerdotum duxerunt octoginta paria sororum sacerdotissarum, in Gophne nocte una.*

Vix erat quicquam inter Judæos, majori cura & cautione provisum, quam de conjugiis sacerdotum, ut scil. illi uxores ducerent, quæ non macularent sanguinem sacerdotalem, & quæ idonea essent ad comedenda sacrata. Hinc frequentissima de tali fœmina locutio הוגנת להנשא לכהונה *quod idonea esset, qua maritaretur à sacerdote.*

Joseph. contra Apion. lib. 1. pag. mihi 918. de hac cura pluribus agit ὅπως τὸ γένος τῶν ἱερέων ἄμικτον καὶ καθαρὸν διαμένῃ· *ut stirps sacerdotalis sine mixtura & pura conservetur.*

Ἐλισάβεθ.

Isto nomine uxor *Aaronis* apud Græc. interp. *Exod.* vi. 23.

Ver. 6. Ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς, καὶ δικαιώμασι.

Sic *Numer.* xxxvi. 13. Αὗται αἱ ἐντολαὶ καὶ τὰ δικαιώματα.

Curiosius æquo forsan foret, Ἐντολὰς ad Decalogum referre, & Δικαιώματα ad præcepta Cæremonialia & Judicialia, quamvis & hoc non careat aliquo fundamento. Præcepta certe tradita post Decalogum, *Exod.* xxi. ad xxiv. vocantur Δικαιώματα, *Exod.* xxi. 1. & xxiv. 3.

Vix dixerit Vulg. interpres qua ratione reddiderit Δικαιώματα, per *Justificationes*, ut nec ejus sequaces, quare inde arguant Justificationem ex observatione mandatorum, cum leges & *instituta hominum*, vocentur Δικαιώματα apud exteros authores, imo *pravæ consuetudinis*, apud Græcos interpretes, 1 Sam. ii. 13. Καὶ τὸ

δικαίωμα

δικαίωμα τοῦ ἱερέως παρὰ τοῦ λαοῦ, &c. 2 Reg. xvii. 8. Καὶ ἐπορεύθησαν τοῖς δικαιώμασι τῶν ἐθνῶν, &c.

Vox Δικαιώματα frequentissime apud istos interpretes reddit רועים & חוקות quod vice plurium exemplorum, satis patet *Psal.* cxix. Atque ista quæ dicunt Judæi de voce Hebræa, obtinent etiam de Græca.

R. Sol. in *Num* xix. *Disputabunt forsan Satanas & Ethnici cum Israele, Quidnam, sibi vult hoc aut illud praeceptum & quænam ejus ratio. Respondere est* חוקה הי׳א, *Statutum est, & lex à Deo lata, & tuum non est de ea cavillari.*

Joma. fol. 67. 2. את חקתי השמרו *Statuta mea observabitis. Hoc est, etiam ea de quibus Satanas & nationes mundi altercabuntur. Qualia sunt circa non comestionem porci, circa amictum Heterogeneum, discalceationem Leviri, purificationem leprosi, hircum emissarium: si forsan dicatur, vana sunt ista, textus dicit Ego sum Jehovah. Ego Jehovah ea institui & tuum non est de iis disceptare.* Δικαιώματα sunt, justa & æqua ex authoritate instituentis.

Ver. 8. Ἐν τῇ τάξει τῆς Ἐφημερίας.

Hieros. Taanith. ubi ante. *Prostiterunt capita Ephemeriarum, ac se partita sunt in domos patrum. Erantque in Ephemeria una domi patrum forsan quinque, sex, septem, octo, novem. Ex ephemeria in qua erant quinque domi patrum, tres ministrabant tribus diebus, & duæ ministrabant quatuor diebus. Si sex, quinque ministrabant quinque diebus, & una duobus. Si septem, unaquaque ministrabat die suo. Si octo, sex ministrabant sex diebus, & duæ die uno. Si novem, quinque ministrabant quinque diebus, & quatuor duobus diebus.*

Totum ordinem ministerii quotidiani habe, ex

Gloss. in Tamid. cap. 6. *Altare magnum* i. e. sacrificii, *præcedit altare minus*, i. e. thymiamatis. *Altare minus præcedit duo segmina ligni* [apposita ad focum altaris magni.] *Appositio duorum segmentorum ligni, præcedit decinerationem altaris interioris*, i. e. thymiamatis. *Decineratio altaris interioris præcedit emendationem quinque lampadum. Emendatio quinque lampadum præcedit spar-*

ſparſionem ſanguinis ſacrificii jugis. Sparſio ſanguinis ſacrificii jugis præcedit emendationem duarum lampadum reliquarum. Emendatio duarum lampadum præcedit thymiama. Thymiama præcedit appoſitionem partium ſacrificii in altari. Appoſitio partium præcedit Mincham. Minchah præcedit duas molas vel panes *ſummi pontificis. Duæ molæ præcedunt libationem. Libatio præcedit ſacrificia addititia. Sic Abba Saul.* At paulo poſt *dicunt tamen ſapientes, ſparſus erat ſanguis victimæ, dein emendatio quinque lampadum: dein thymiama, & poſtea emendatio duarum lampadum, & traditio eſt ſecundum ſapientes.*

Ver. 9. Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας ἔλαχε.

Tamid. cap. 3. hal. 1. *Dicit iis præfectus* בואו והפיסו *Venite & ſortes projicite,* ut determinetur, *quiſnam mactabit victimam, quis ſparget ſanguinem: quis decinerabit altare interius: quis decinerabit candelabrum: quis portabit partes ad aſcenſum altaris, caput, crus, duos armos, caudam ſpinæ dorſi, crus alterum, pectus, gulam, duo latera, viſcera, farinam, duas molas & vinum.* זכה מי שזכה *Is obtinet, cui ſorte obtingit.*

Joma, fol. 25. 1. *Conclave Gazith* [in quo factum eſt ſortilegium] *erat formâ Baſilicæ magnæ. Sortilegium erat in parte ejus Orientali, ſeditque Senior in parte ejus Occidentali.* [Gloſſ. ſenior aliquis de Synedrio qui docuit eos ritum Sortilegii.] *Circumſteterunt ſacerdotes in circulo & Præfectus accedens arripit cidarim*, vel pileum, *à capite hujus vel illius, atque hinc norunt quod Sortilegium ab eo inciperet.*

Gloſſ. ibid. fol. 22. 1. *Circumſteterunt in circulo, accedenſque Præfectus cidarim arripit à capite alicujus, atque ab eo incipit Sortilegium numerari, elevatque unuſquiſque digitum ſuum ad numerum, Dicitque præfectus, in quocunque deſinet numerus, ille hoc vel illud munus ſortitur, enarrat pariter numerum. Exempli gratiâ, centum vel ſexaginta pro multitudine ſacerdotum aſtantium. Numerare incipit ab eo cujus cidarim arripuit, & circumnumerat donec excurrit numerus. Atque in quemcunque numerus exſpirat, ille munus illud ſortitur de quo fit ſortilegium. Et ſic in ſortilegiis omnibus.*

An ſortilegium hoc fieret indies, an pro tota hebdomada quæ mini-

miniſtravit Ephemeria, non quæremus; deſiit hac vice ut videtur numerus quicunque ille fuerit pro eligendo ſuffitum facien-te, in *Zacharia* noſtro: cujus opus & actionem in iſto munere ne tædeat eâdem patientiâ his audire.

Τȣ̃ θυμιάσαι.

Tamid. cap. 5. halac. 4. מי שזכה בקטרת *Ille cui obtigit ſuffitum facere accipit acerram continentem tres cabos, in cujus medio erat thuribulum thure plenum, & cumulatum, ſuper quod erat operculum.*

Halac. 5. מי שזכה במחתה. *Illud cui obtigit vaſculum in quo ſumendæ prunæ, illud accipit atque aſcendit ad verticem altaris, motis que hinc inde carbonibus prunas recipit candentes, deſcenditque, atque eas evacuat in vaſculum aureum.*

Halac. 6. *Cum ab his jam perventum eſſet, ad ſpatium inter altare & Pronaon, tinnit unus ex iis in Migrepham* [tintinnabulum] *Quo audito, ſacerdos, ſi quis foras, novit fratres ſuos ſacerdotes ad adorationem jam ſe accingere, atque ille accurrens ingreditur. Novitque Levita fratres ſuos Levitas ad Pſalmodiam jam ſe accingere, atque is accurrit atque ingreditur. Præfectuſque Ephemeriæ tunc immundos ſiſtit in porta atrii Orientali, ſanguine aſpergendos.*

Cap. 6. hal. 1. *Cum jam aſcenſuri eſſent gradus propylai, illi quibus obtigit decinerare altare interius, & candelabrum, aſcendunt primi. Is qui decinerat altare interius, ingreditur, & tollit vaſculum & adorat & exit.*

Hal. 2. *Is cui obtigit vaſculum colligendis prunis, eas collocat ſuper altare interius, eaſque diſpergit uſque ad marginem vaſculi, & adorat & exit.*

Hal. 3. *Ille cui obtigit ſuffitum facere, thuribulum tollit è medio acerræ datque cuidam aſſiſtenti. Si quid thuris ſparſum fuerit in medium acerræ dat is illi in pugillum. Spargit thymiama ſuper prunas atque exit. Suffitum non fecit, donec diceret ei Præfectus, Suffitum fac.*

Ver. 10. Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω.

Cum ſacerdos ingrederetur ſanctum, facturus ſuffitum, ſono tintinnabuli, innotuit omnibus tum adeſſe tempus orationis, ut notatum ante. Et tum

I. Quotquot erant in atrio ubi altare, illi receſſerunt ab inter templum & altare & ſubduxerunt ſe inferius.

Joma fol. 44. 1. פורשין מבין אולם למזבח בשעת הקטרה *Receſſerunt à ſpatio quod erat inter Pronaon & altare dum fieret thymiama.*

Bemidbar rab. fol. 244. 3. *Dicit R. Joſe, In quinque circumſtantiis ſpatium inter Pronaon & altare, eſt æquale ipſi templo. Nam illuc non accedit quiſquam capite nudus, vino ebrius, & manibus aut pedibus illotus, & ſicut ſe ſubtrahunt ab ipſo templo tempore thymiamatis, ſic etiam ſe ſubtrahunt â ſpatio quod eſt inter Pronaon & altare tempore thymiamatis.*

II. In reliquis atriis non opus erat ut locum mutarent: at in omnibus ad orationes ſuas jam ſe addixerunt, idque ſilenter.

Beracoth. fol. 26. 1. *Patres inſtituerunt orationes pro tempore ſacrificii jugis.* Et qualeſcunque fuerint orationes quas fuderunt, ſive Phylactericæ ſolæ, ſive Phylactericæ conjunctæ cum aliis, ſive aliæ ſine Phylactericis, fuderunt eas ſilenter.

Ibid. cap. 2. hal. 3. *Qui recitat ita ut ipſe ſeipſum non audiat, fungitur tamen officio ſuo. At vult R. Joſe ut ita recitat ut vocis ſuæ ſonus ad proprias aures perveniat.* Ad quod ſilentium tempore thymiamatis & orationum, alludi videtur, *Apoc.* 8. 1, 3.

Finitis thymiamate & orationibus, apponuntur partes victimæ in altare, & tum applicant ſe Levitæ ad Pſalmodiam, & Sacerdotes ad clangorem tubarum.

Ver. 11. Ὤφθη δὲ αὐτῷ Ἄγγελος κυρίου.

Quæras merito an unquam antea viſus fuerit Angelus in templo, etiam primo cum jam tum vigeret apparitio Angelorum, multo minus in ſecundo, cum jam ea omnino evanuerat, ante exortum Evangelium.

Ea quæ referuntur de Simeone, Justo *Hieros. Joma* fol. 42. 3. *quod per quadraginta annos quibus ille ministravit in summo Pontificatu, viderit Angelum albis amictum secum ingredientem in sanctum die expiationis, atque egredientem, at anno ultimo ingredientem quidem, sed non egredientem, unde noverit quod isto anno esset moriturus*: cusa & excogitata esse videntur in honorem hominis, & celebritatem istius diei.

Ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου.

Bab. Joma fol. 33. 2. *Traditio. Mensa* [panum propositionis] *erat ab Aquilone, à pariete remota cubitis duobus & dimidio. Candelabrum erat ab Austro, remotum etiam à pariete, cubitis duobus & dimidio. Altare* [thymiamatis] *positum erat in medio, protractumque pariter aliquantum versus orientem.*

Angelus itaque à dextra hujus altaris stans, à latere ejus Aquilonari stetit: à quo latere si introitus foret in sanctum sanctorum, quod opinatur *R. Chanina* in *Joma* fol. 59. 1. tum benè concipias Angelum à Sancto Sanctorum prodiisse subitanea comparitione.

Ver. 15. Οἶνον καὶ Σίκερα.

Id est, Judæis interpretantibus, nec male, *Vinum novum & vetus.*

Num. 6. 3. מיין ושכר יזיר Græc. Ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται.

Targ. מחמר חדת ועתיק יזר *A vino novo & veteri se separabit.* Sic *Deut.* 14. 26.

Bemidbar rab. fol. 240. 3. *R. Jose Galilæus dicit, Quare scriptura duplicat* יין ושכר *vinum & siceram? Nam annon vinum est sicera, & sicera vinum.*

Sicera est vinum absque dubio in *Num.* 28. 7. הסך נסך שכר ליהוה *Græc.* Σπείσεις σπονδὴν σίκερα κυρίῳ. *Targ.* נסך דחמר עתיק *Libamen vini veteris.*

Dum pensatius cogito quare tam severa interdictione, prohibeatur Naziræo, totalis usus vitis, ut non solum nè bibat de vino, sed & nè gustet de uvis, de acinis, de granulis uvæ, aut de cortice vitis, non possum non hæc duo apud me revolvere.

I. An

I. An vitis non fuerit arbor in Paradiso, quæ prohibita fuit *Adamo* & quam gustans peccavit. De hoc affirmative determinant magistri Judæorum absque omni scrupulo. *Sanhedr.* fol. 70. 1. *Bemidbar rab.* fol. 140. 2. & fol. 238. 4, &c.

II. Annon lex de Naziræatu respexerit statum *Adami* dum esset sub ista prohibitione, vel dum esset innocuus.

Si enim immunditiæ corporales & legales, de quibus præcipitur, *Num.* 5. præsertim verò lepra, immunditiarum immundissima, optime delinearunt statum & naturam peccati: Nonne *Nazireatus* puritatum in religione purissima [Thren. 4. 7.] commemoravit aliquid de statu ante peccatum.

Erat יין מצוה *Vinum præcepti* ut loquuntur magistri, ad quod bibendum tenebantur ex præcepto. Quale ille, *Deut.* 12. 17, 18. vinum de decimis bibendum *Hierosolymis*, & pocula vini ebibenda in Paschate. Et hic quid agendum Naziræo? si bibat, violat præceptum de Naziræatu: Si non bibat violat præcepta de decimis & patrum. יתרץ אליהו *Solvat Elias cum advenerit.*

Ver. 17. Ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου.

Baptista est *Elias*, sicut Christus est David quia Antitypus, *Hierem.* 3. 9. *Hos.* 3. 5, &c.

Minus mirum si Judæi ex *Malachiæ* verbis, expectent *Eliam* personaliter venturum, cum & non pauci Christiani idem expectarint: quamvis habeant hic Angelum aliter interpretantem, atque alibi ipsum salvatorem, *Mat.* 11. 14. *Hic ille Elias qui venturus.*

Sed non rite conceptâ Phrasiologiâ *Dies Domini magnus & terribilis*, ut & decepti versione Græca, in opinionem lapsi sunt, *Eliam venturum ante judicium extremum.*

II. Non dicitur à Malachia, *Ecce mitto vobis Eliam Thisbiten*, sed *Eliam Prophetam*: quæ verba si ego Anglicè verterim, *Behold I send you a Prophet Elias*, fidentissimè dixerim, me non tantum ab animo *Malachiæ* errare, quantum Interpretes Græci qui stupenda audacia, ut traditionibus Judaicis faveant, reddunt Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμῖν Ἠλίαν τὸν Θεσβίτην.

III. Bis tantum, si non fallar, est mentio de *Elia Propheta*, hoc est,

eſt, iſtis terminis, in ſacro codice: viz. loco *Malachiæ* citato, & II *Paralip.* xxi. 12. atque utrobique [pariter ſi non fallar] non intelligitur *Thisbites* in perſona ſua, ſed aliquis in Spiritu & zelo *Thisbitæ*. Verba *Malachiæ* ſic ſumenda docent *Gabriel* & ſalvator: atque optime etiam ſic ſumi poſſunt verba loco *Paralipomenon* allegato.

IV. Nobiliſſimus ille Propheta, qui vixit in diebus *Achabi*, *Thisbites* vocatur per totam ejus hiſtoriam, *Propheta* nunquam. Ut nec *Luc.* iv. 25. [ubi tamen *Eliſæus* vocatur *Propheta*] nec *Jacob.* v. 17. Nam ipſiſſima vox תשבי *Tiſhbi*, epitheton ejus, ſatis eloquitur dignitatem ejus Propheticam, dum idem ſonat quod *converſor*: A quonam enim Etymo vocem iſtam melius deduxeris? Quo etiam alludi videtur à *Malachia*, Ecce mitto vobis *Eliam Prophetam* והשיב *Et convertet* etiam ille, &c.

V. Aſt eſto ut dicitur *Thisbites* à civitate *Toſhab*, ut volunt Targ. & nonnulli Rabbinorum [quod tamen longius petitum] ipſiſſima iſta res evincere poteſt, non illum ipſum, ſed alium intelligi à *Malachia*, cum nihil memoret de *Thisbite*: ſed de *Elia Propheta*, id eſt Propheta in Spiritu *Eliæ*.

Parem Phraſiologiam habes, 2 *Sam.* xxi. 19. *Elhanan occidit Goliathum Gittaum*, id eſt *fratrem Goliathi*, gigantem ei ſimilem, I *Paral.* xx. 5.

Sic 1 *Reg.* xix. 15. *Tu Elia unge Hazaelem & Jehu*: Cum tamen *Eliſæus*, rem peregerit, 2 Reg. viii. 13. & ix. 1, 2. idque etiam per deputatum. Pari ſenſu epiſtola miſſa eſt ab *Elia* ad *Joramum*: id eſt ab aliquo in Spiritu *Eliæ*.

Sic apud Talmudicos, aliquis peritus ſignorum & linguarum vocatur *Mordechæus*, nempe quia ſimilis illi qui vixit in diebus *Ahaſueri*? *Menacoth*, fol. 64. 2. & Gloſſ. ibi.

Ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα.

Venit *Johannes* Ἐν δυνάμει *In virtute Eliæ*, non miracula operante [nam *Johannes* nullum edidit miraculum *Johan.* x. 41.] ſed in virtute *Eliæ* homines convertente. *Elias* convertit multos filiorum Iſraelis ad Dominum Deum ſuum, 1 Reg. xviii. Sic & *Johannes*: qui & inſuper *convertit corda patrum ad filios*. Quod quid velit, obſcurius. Vix admiſeris ſcio, gloſſam Judæorum hoc in

in loco, qui tam graviter hallucinantur circa perſonam, & qui nihil permittent præſtandum ab *Elia* quem expectant, quod vertat in bonum, niſi intra *Iſraelem*. At nonne Ethnici convertendi, dialecto Prophetarum ſunt filii Zionis, Hieroſolymæ, Eccleſiæ Judaicæ? vix quicquam frequentius: atque eo ſenſu *Malachias* in verbis ſub manibus. *Elias* Baptiſta convertet corda Judæorum ad Gentiles & vice verſa. Nam magnum erat hoc opus Evangelii, Judæos & Gentiles provocare in mutuos amplexus in agnitione Chriſti: quod fœliciter inchoavit *Johannes*, qui venit ut *omnes* per ipſum crederent, Joh. 1. 7. & crediderunt etiam milites Romani, *Luc.* 3. 14. æque ac Judæi.

Ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων.

Græc. in *Malach.* Καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· variatis verbis Prophetæ, variat & Angelus, ſed aptiori ſenſu: Nam Gentiles non erant convertendi ad Judæos ut Judæos, aut ad Judaiſmum, ſed ad Deum *in prudentia juſtorum. Ad patres*, prout tunc temporis erat ſtatus Judæorum, ambiguum nimis ſonuit & periculoſum, nam illi inter eos præcipuè jam habiti ſunt pro patribus qui erant Patres traditionum, ad quos, procul abſit, ut quis convertatur, in ſtultitiâ traditionum, ſed ad Deum in prudentia juſtorum.

Ver. 18. Ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης.

Quare ergo non ſecluſus à miniſterio per legem ſuperannuationis? *Num.* iv. 3. & viii. 24. Audi magiſtros.

Cholin. fol. 24. 1. *Aliquid quod licitum eſt in ſacerdotibus, illicitum eſt in Levitis. Atque aliquid licitum in Levitis, illicitum eſt in ſacerdotibus. Tradunt Rabbini. Sacerdotes ob labem non ſunt idonei, ob annos ſunt idonei, Levitæ ob labem ſunt idonei, ob annos non idonei--- Ex illo quod dicitur, cum quinquageſimum ætatis annum expleverint miniſtrare deſinent, diſcimus quod anni faciunt Levitas non idoneos--- Forſan & ſacerdotes redduntur non idonei per annos: Et nonne hoc æquum eſt? Nam ſi Levitæ quos labes non reddidit non idoneos, redditi ſunt non idonei per ſuperannuationem, nonne multo magis ſacerdotes redditi ſunt non idonei per ſuperannuationem*

annuationem, qui sit redduntur per labem? At dicit textus, Hæc est lex Levitarum, non Hæc est lex sacerdotum --- Tradunt Rabbini: Sacerdos à quo tempore primùm pubescit, usque dum consenuerit est idoneus: at labes reddit eum non idoneum. Levita ab anno suo tricesimo ad quinquagesimum est idoneus, at superannuatio reddit eum non idoneum. Quomodo hoc de Levitis intelligendum? Nempe pro tempore quo arca erat in eremo. Ast in Shilunte, & templo non reddebantur illi non idonei, nisi ob aliquem defectum vocis. vid. Bemidb. rab. fol. 222. 3.

Ver. 21. Ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν, &c.

Refertur tale quid de *Simeone Justo*, de quo mentio antea.

Hieros. Joma, fol. 43. 2. *Summus Pontifex fudit orationem brevem in Sancto -- Prolixus in oratione non fuit nè formidinem aliquam incuteret populo. Historia est de quodam qui prolixus fuit, & parati erant post eum intrare. Ferunt eum fuisse Simeonem justum. Dicunt ei, quare tam diu moraris? Respondit ille, Ego supplicavi pro templo Dei vestri ne excidatur, Regerunt illi, utcunque non convenit tamen, ut tam diu moreris.*

Ver. 22. Ἦν διανεύων.

Est & Ἐννεύειν ver. 62. חרש רומז ונרמז *Surdo-mutus nutat, & nutatur ei, Gittim*, cap. 5. hal. 7. Διανεύει αὐτοῖς & Ἐννεύουσιν αὐτῷ.

Judicia facta à muto, distinguunt Talmudici in הרכנת ראש *Nutationem capitis*, & רמיזות חרש *Significationem muti.*

Maimon. in Gerushim, cap. 2. *Si quis mutus fiat, & tamen sanæ sit mentis, dicantque ei, Num libellum repudii conscribemus uxori tuæ*, והרכין בראשו *atque is capite annuat, ter experimentum faciunt*, &c. Et postea אין סומכין על רמיזות חרש *Non nituntur signis surdo muti.* Nam ut ibidem אין דין מי שנשתתק כדין חרש *Differunt mutus & surdo-mutus*, Gloss. *Alter audire potest sed non loqui, alter nec loqui nec audire.*

Apud magistros חרש *Surdo-mutus*, vulgarissimè respicitur, ut talis factus ictu aliquo Paralytico, aut Apoplectico, unde & in-

 tellectus

tellectus non raro ſauciatur. Hinc *Surdo-mutus* per Canones traditionales, privatur privilegiis officiiſq; quam plurimis, quorum alii fuerunt capaces.

Quæſtionem igitur diſputabilem ciere potuit hæc cauſa *Zachariæ*, an ſcil. arcendus ille à miniſterio, & privilegiis ſacerdotalibus, cum jam factus ſit חרש *Surdo-mutus*, niſi quod factus ſit modo tam nobili, atque extraordinario.

Ver. 24. Περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε.

Occultavit ſe quinque menſibus dicens, Quia ſic mihi fecit Dominus, in diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.

Gravida erat, quia reſpexerat eam Dominus, ut auferret opprobrium. Occultavit ſe, quia ſic fecerat ei Dominus, dum opprobrium auferret: natum ſcil. tam nobilem donando, Naziræum futurum tam ſeverum, & Prophetam tam inſignem. Nè ergo ſeipſam polluendo, dum huc illuc ſpatiaretur, Naziræum in utero etiam pollueret, retrahit ſeſe à communi omnium conſortio, & ſecludit. confer. *Judic.* xiii. 4.

Innumeri ferè erant apud Judæos, qui Naziræatum aſſumerent proprio voto [Trecenti in diebus *Jannæi* Regis accedunt ſimul ad *Simeonem ben Shetah Hieroſ. Berac.* fol. 11. 2. & *Nazir.* fol. 53. 3.] at duo tantùm ex deſignatione divina, *Samſon* & *Baptiſta*: quos etiam in utero matrum à pollutione omni intactos conſervari volens eadem deſignatio, matres etiam ab omni pollutione remotas ſimul voluit: obſequitur *Elizabetha*, & *per totum tempus quo uterum geſtaret*, ſe abſcondit, ut ſecurius ſibi foret à contractione alicujus immunditiei, quamvis nominentur menſes tantum quinque, ob hiſtoriam illico referendam, menſis ſexti, ver. 26.

Mentio eſt de אישה מחבה עצמה Fœminâ gravidâ ſeipſam abſcondente aliam ob cauſam, *Jevamoth.* fol. 42. 1.

Ver. 26. Ὁ ἄγγελος Γαβριήλ.

Hieroſ. Roſh. haſhanah, fol. 56. 4. *R. Simeon ben Lachiſh dicit: Nomina Angelorum aſcenderunt in manu Iſraelis, ex Babylone. Nam ante, dictum eſt Advolavit ad me unus* מן *Seraphim. Seraphim*

phim steterunt ante eum. [Esai. vi.] *At post, vir Gabriel.* [Dan. ix. 21.] *Michael princeps vester.* [Dan.x. 21.]

Revocat Angelus *Zachariam* ad *Dan.*ix. ubi prædictio per *Gabrielem* de adventu Christi.

Ver. 29. Διεταράχθη, &c.

I. Rariùs viri salutarunt fœminas : Si verum illud in

Kiddushin, fol. 70.1. *Rabh Judah* Præses Academiæ *Pombedithanæ* adiit *Rabb Nachman* Rectorem Academiæ *Nehardeensis*, & post aliqua inter eos colloquia, *Potum afferat Doneg filia mea, inquit Rabh Nachman, ut bibamus. Cui alter, At Samuel dicit, non utendum est ministerio fœminæ, verum ea parvola est, ait Nachman. At Samuel dicit, inquit alter, non utendum est ministerio fœminæ omnino. Placetne tibi, inquit Nachman, Lelitham uxorem meam salutare? At Samuel dicit, ait ille, vox fœminæ nuditas turpis est. Verùm eam salutare potes ait Nachman, mediante nuntio. Cui alter, At Samuel dicit non salutant fœminam. Salutare eam potes, ait* Nach*man, mediante marito. At Samuel dicit, inquit ille, non salutant fœminam omnino.*

II. *R*arissimus præsertim talis modus salutationis Χαῖρε κεχαριτωμένη בת חמודות vel אשת חמודות : quali titulo idem ipse *Gabriel* olim salutaverat *Danielem*. Verum his exceptis, sat terroris erat, quod conspiceretur Angelus.

Ver. 32. Υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται.

Id est *Messias vocabitur :* Nam *Messias* & *Filius Dei*, convertuntur.

An בר עליון an בר נבורה dixerit Angelus, incertum : Certum, vocem utramque in gente fuisse usitatissimam, עליון occurrit non raro in paginis sacris, נבורה frequentissimè in Talmudicis : De priori obiter notemus illud in

Rosh hashanah, fol. 18. 2. *Statuit regnum Græcorum statuto, nè nomen Dei memoraretur in ore Judæorum. At cum prævaleret regnum Asmonæorum eosque vinceret, statuerunt ut memorarent nomen Dei etiam in Schedulis contractuum; sic ergo scripserunt*, בשנה כך וכך ליוחנן כג לאל עליון *Anno N. vel N. Jochananis summi Sacerdotis Dei Altissimi. At* גבורה Talmudicis longe frequentius in usu.

Ver.

Ver. 35. Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, &c.

I. Angelica glossa est hic versiculus, super Prophetiam istam celeberrimam, *Ecce virgo concipiet & pariet.* Cujus veracitatem sine hæsitatione credens *Maria*, semetque ipsam insuper pro virgine ista designari, modum tamen rei perficiendæ ignorans, quærit. *Quomodo fiet istud*, &c. Sumsit illa absque omni dubio prophetiam istam sensu proprio, utpote loquentem de virgine intacta: & longe ab ea, & forsan tunc temporis, à tota gente, aberat sensus ille, quo locum istum, & vocem עלמה jam diu fucarunt Judæi.

II. Quæ de grandi hoc mysterio ex ipsis Judæis profert Nobilissi. *Mornaus.* De verit. Christian. relig. cap. 28. exscribamus eorum gratia quibus liber non est in manibus.

Moses Hadarsan in Psal. 85. *veritas germinabit ex terra* R. Joden inquit hic notat non dici *nascetur* sed *germinabit*, quia generatio & nativitas Messiæ non erit ut cæterarum creaturarum in mundo, sed gignetur sine copula carnali, ideoque nemo nominat patrem ejus, utpote qui absconditur, donec ipse veniat & patefaciat. Et in Genes. *Dixistis* inquit Dominus, *orphani sumus nos, orbi patre, & talis etiam erit redemptor quem dabo vobis*, sic apud Zachariam dicitur *Ecce servum meum cujus nomen Germen.* Et ex Psal. 110. *Tu es sacerdos secundum ordinem Melchisedech.* R. Berachiam idem elicere tradit. At R. Simeon ben Jochai in Genesin evidentius. Spiritum magna virtute impulsum ex clauso utero exiturum, ut altissimus Princeps fiat, qui Rex Messias. Hæc ille.

Ver. 36. Συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς.

Docet Angelus quonam spectarent partus & puerperia fœminarum grandæviorum & sterilium, nempe ut viam sternerent fidei de partu virginis. Si illæ præter, & supra naturam parerent, crede & virginem etiam contra naturam posse parere: Sic *Abrahamus* per fidem vidit diem Christi, ut nati ex intacta virgine, in nativitate Isaaci ex grandæva & sterili *Sarah.*

Ver.

Ver. 39. Ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν, &c.

Viz. ad *Hebronem*, Josu. xxi. 11. Nam quamvis sacerdotes post reditum è *Babylone* non in omnibus ipsissimis istis sedibus dispositi fuerint, quibus ante, cum tamen *Zacharias Aaronita*, dicatur habitasse in montano Judæ, non congruentius uspiam domum ejus quæsiveris, quam in *Hebrone*, quæ speciatim dicitur fuisse *Aaronitarum*.

Ver. 41. Ἐσκίρτησε.

Sic apud Græc. Interp. *Gen.* 25. 22. Ἐσκίρτων τὰ παιδία ἐν αὐτῇ. *Psal.* cxiv. 4. Τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν. Quod additur ab *Elisabetha*, ver. 44. Ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει, modum rei denotat, non causam: quasi dixisset, *subsiliit exultatione vehementi*: Nam non magis novit *Johannes* embryo quid rei jam actum, quam norunt *Jacobus* & *Esauus* in utero, quid de seipsis postea agendum.

Hieros. Sotah, fol. 2. 3. *Ad mare rubrum etiam infantes cantarunt in utero matrum sicut dicitur* ממקור ישראל. Ps. lxviii. 27. ubi Targ. in eundem sensum *Exaltate Dominum* עובריא במעי אימון *fœtus in visceribus matrum suarum de semine Israel*. Fruantur Hyperbole sua.

Didicerat absque dubio *Elisabetha* à marito, infantem quem jam utero gestat, designari pro præcursore *Messiæ*, at non novit adhuc, quanam fœmina nascendus *Messias*, donec hæc exultatio infantis in utero indicium daret.

Ver. 56. Ἔμεινε μῆνας τρεῖς.

Spatium apud magistros celebre, & definitum, quo detegitur an fœmina sit gravida necne: quod observavimus ad *Matth.* 1. vid. *Jevamoth.* fol. 33. 2. & 34. 2. & 35. 1, &c.

Ver. 59. Καὶ ἐκάλουν αὐτὸ, &c.

I. *Schabb.* fol. 137. 2. *Circumcisor dixit, Benedictus sit Dominus Deus noster qui sanctificavit nos præceptis suis, & præcepit nobis*

bis circumcisionem. Pater infantis dixit. Qui sanctificavit nos præceptis suis, & præcepit nobis ut introducamus puerum in fœdus Abrahami patris nostri. Ast ubi jam lingua tua ô *Zacharia?*

II. Deus unâ simulque instituit circumcisionem, & nomina mutavit *Abrahami*, & *Saræ*: hinc mos nominandi filios cum circumciderentur.

III. Inter varias rationes cur hoc aut illud nomen foret filiis inditum, non raro hæc maximè obtinuit, ut ob honorem alicujus viri, infantem eodem nomine cohonestarent: quod hic ut videtur factum, cum *Zacharias* non potuerit hac in re animum suum patefacere. *Mahli* filius *Mushi* cohonestatur nomine *Mahli* avunculi sui, fratris *Mushi*, 1 Paralip. 23. 21, 23, &c.

Cholin. fol. 47. 2. *R.* Nathan *dixit: Profectus sum aliquando ad insulas maris, & accessit ad me fœmina quadam, cujus primogenitus mortuus fuerat ex circumcisione, atque etiam filius secundus: Adduxit ad me tertium, atque ego, expecta ô filia inquam aliquantum, donec resideat sanguis ejus. Expectabit aliquantum, & dein circumcidit, atque ille vixit. Nominarunt ergò illum nomine meo* נתן בבלי *Nathanem Babylonicum.* Vid. & *Hieros. Jevam.* fol. 7. 4.

Bab. Jevamath. fol. 105. 1. *Familia quadam erat Hierosolymis hominum, qui mortui sunt circa annum ætatis decimum octavum. Rem notam fecerunt Rabban Johanani ben Zachai, qui dixit, forsan de familia Eli estis de qua dicitur, omnes tui morientur in ætate virili. Ite & incumbite legi & vivetis. Incubuerunt legi & vixerunt, vocarunt ergo eos* משפחת יוחנן *Familiam Jochananis, de ejus nomine.*

Disputatur in eodem tractatu, fol. 24. 1. An filius ex fratriatione genitus, non sit necessariò nominandus de nomine defuncti: ut si is qui obierit ἄτεκνος, nomine fuerit *Joseph* aut *Jochanan*, filius fratri qui uxorem ejus duxerat, natus annòn nominandus etiam fuerit *Joseph* aut *Jochanan*: At rariùs alias vocabatur filius de nomine patris, quod & in paginis sacris observare est, & Rabbinicis. Hoc aliquando factum fuisse non negandum: at tam rari illud exempli, ut facile credas præsentem nominis applicationem, vel ideo fuisse, quod *Zacharias* ipse, quid sibi videretur in hac re, non potuerit eloqui, vel in ejus honorem, utcunque jam ictu divino surdo-muti.

Ver. 78. Ἀνατολὴ ἐξ ὕψους.

Reddiderim ego fidenter *Germen ab alto.* Nisi quod ſequatur *Illuminare*, &c.

I. Omnibus notum & notatum, צמח reddi à Græc. interpr. per Ἀνατολὴ, *Hierem.* xxiii. 5. Zech. iii. 8. & vi. 12. Atque omnibus notum quod צמח eſt *Germen.* Et quod ad vocem Ἀνατολή.

II. Eſt Ἀνατολὴ ἀγροῦ æquè ac Ἀνατολὴ οὐρανοῦ,

Ezech. xvi. 7. Καθὼς ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἀγροῦ. *Sicut germen agri.*

Ibid. cap. xvii. 10. Σὺν τῷ βώλῳ ἀνατολῆς αὐτῆς ξηρανθήσεται. *Cum gleba germinis ejus areſcet.*

Et benè poteſt Chriſtus dici Ἀνατολὴ ἐξ ὕψους *Germen ab alto*, in Antitheſi ad Germen illud ab infra, per quod periit humanum genus, arborem ſcilicet prohibitam in paradiſo.

Ver. 80. Ἐν ταῖς ἐρήμοις.

An *Johannes* fuerit Eremita, ſenſu vulgariter recepto, quære & judica ex his duobus. I. An unquam fuerit aliquis Eremita, iſto ſenſu apud Judæos. II. An ille abſentaverit ſe à Synagogis: atque an non præſentaverit ſe *Hieroſolymis* in feſtis: quibus & adjici poteſt, An ſe ſubduxerit à ſocietate hominum. Si à Synagogis, habitus eſt pro שכן רע *vicino malo Maym. Tephil.* cap. 8. Si à feſtis: tranſgreſſus eſt præceptum, *Exod.* xxiii. 17. Si à ſocietate hominum, quâ congruentiâ? Nam inconſonum videtur, ut ille qui natus fuit ad convertendos homines, ſe retraheret ab hominibus. Nihil mihi de Eremitiſmo *Johannis* perſuaſerit citius, quam illud quod dicat, ſe non noſſe Jeſum, *Johan.* 1. 31. Cum tamen ei foret conſanguinitate conjunctiſſimus. In ſpelunca aliqua ſemper eum latuiſſe credas, cum per annos fere triginta nullam ſocietatem habuerit cum *Jeſu* cognato propinquiſſimo, imo nullam ejus notitiam: At ſi hoc ita, unde eum novit & modeſte ac humiliter à baptiſmo ſuo repulit, *Matth.* iii. 14. idque antequam de eo doctus fuerat per deſcenſionem Spiritus Sancti: Ut, *Joh.* i. 33. Ex hac quæſtione liceat etiam haſce excitare quæſtiones.

I. An *Johannes* apparuit aut actitavit sub notione Prophetæ, ante annum ejus trigesimum jam inchoatum? Ego negativum defenderim: atque hinc dictum esse arbitror, *quod fuerit in eremis*, nempe quod inter plebeios & rusticos adhuc ut vir nullius nominis versatus fuerit, donec sese patefaceret in publico, sub notione & authoritate Prophetæ.

II. An ille cognatum suum *Jesum* hoc in spatio bene nosse non potuerit, & incomparabilem ejus sanctitatem admirari, & tamen adhuc ignorare quod ille *Messias*. Et cum modeste repelleret eum à baptismo, eratne quod eum agnosceret pro *Messia*, [quod quomodo convenit cum Joh. 1. 33?] an non potiùs quod, propter admirabilem ejus sanctitatem, videret eum se præcedere?

Ver. 80. Ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως.

Johannes erat כהן מיוחס Sacerdos nativitate indubitatus, & tricessimum annum jam agens, pro more gentis, sub examine synedrii magni, admittendus erat ad officium sacerdotale, nisi quod à Deo aliò amandetur.

Middoth. cap. 5. halac. 4. *In conclavi Gazith consedit Synedrium magnum Israelis, & judicavit de sacerdotio. Sacerdos in quo inventa est labes, indutus est atris & velatus atris, atque egressus abibat. Cui vero non inerat labes, indutus est albis, & velatus albis, & ingressus ministrabat cum sacerdotibus fatribus suis* [Confer. Apoc. 11. 5.] *Et lætum celebrabant diem, cum non inveniretur labes in semine Aaronis sacerdotis.*

CAP.

CAP. II.

Ver. 1. Παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου.

DE imperio *Romano* non agit N. Teſtamentum, niſi ut jam redacto ſub Monarchatu: Cum caput illud quod tam lethaliter ſauciatum fuerat in expulſione *Tarquiniorum*, ſanatum jam foret, & reviviſceret in *Cæſaribus Apoc.* xiii. 3. *Miratus eſt totus mundus*, inquit Apocalyptes, de iſta reſtauratione, nec mirum, cùm poſt antiquatum & emortuum, per tot annorum centurias regimen Monarchicum, refloreret tandem vivacius, ſplendidiuſque.

Aſt unde initium iſtius imperii, ſit exactâ epochâ calculandum, non caret ambiguitate. Jacta ejus fundamenta à *Julio Cæſare*, ſubverſa ſunt in ejus cæde. Reſtaurata ſunt ab *Auguſto*, atque ædificium perfectum: verum à quonam tandem *Auguſti* anno computanda ſunt ejus natalitia? Dixerim ego à *Triceſimo primo*, ipſiſſimo iſto anno quo natus eſt *Chriſtus*. De quo anno ſic

Dion. Caſſius lib. 55. Πληρωθείσης δὲ οἱ καὶ τῆς τρίτης δεκαετίας, τὴν ἡγεμονίαν τὸ τέταρτον ἐκβιασθεὶς δῆθεν ὑπεδέξατο. *Tertio quoque jam decennio completo, in quartum decennium, coactus ſcilicet, imperium ſuſcepit.*

Nota vim vocis ἐκβιασθείς. Tum *coactus* eſt *Auguſtus* Principatum gerere. Impellente ut videtur ſenatu & populo, & ſummo cum conſenſu ſubdente ſe republica, regimini monarchico, ita ut imperatorem etiam renuentem, ad imperium adigat.

Novi inchoandam eſſe numerationem annorum regiminis *Auguſti* à victoria *Actiaca*: nec male computant Gemariſtæ cum dicunt, *Romanum Imperium initium ſumpſiſſe in diebus Cleopatræ. Avodah Zarah.* fol. 8. 2. Et dicatur regimen exinde Monarchicum ſi velis, in Antitheſi ad Triumviratum, qui tum expiravit: At certe pura puta erat iſta Monarchia, ad quam erigendam conſpiravit ſenatus & Reſpublica ipſa.

Ἀπογράφεσθαι.

Vulg. & Lat. alii, *Ut describeretur*: quod secundùm literam posset intelligi, de delineatione totius Imperii secundum varias ejus provincias: Nisi quod hoc antea factum fuisse testetur *Æthicus*: cujus verba de tam nobili vetustatis monumento exscribere non gravabimur.

Julius Cæsar Bissextilis rationis inventor, divinis humanisque rebus singulariter instructus, cum consulatus sui fasces erigeret, ex senatus consulto, censuit omnem orbem Romani nominis admetiri, per prudentissimos viros, & omni Philosophiæ munere decoratos. Ergo à Julio Cæsare & M. Antonio Coss. orbis terrarum metiri cœpit.

Id est à consulatu supra scripti Cæsaris, usque ad consulatum Augusti tertium & Crassi, annis xxi. *mensibus* v. *diebus* viii. *Zenodoxo omnis Oriens dimensus est.*

A consulatu item Julii Cæsaris & M. Antonii, usque in consulatum Augusti decimum, annis xxix *mensibus* viii. *diebus* x. *à Theodoto septentrionalis pars dimensa est.*

A consulatu similiter Julii Cæsaris usque in consulatum Saturnini & Cinnæ, à Polyclito meridiana pars dimensa est annis xxxii. *mense* I. *diebus* 10. *Ac sic omnis orbis terræ intra annos* xxxii *à dimensoribus peragratus est, & de omni ejus continentia perlatum est ad Senatum.*

Hæc ille: obscurior quidem aliquantum in computo consulatuum, ut & quod silentium est de parte Occidentali, quibus rebus non est hic locus immorandi. Hoc tantum animadvertimus, *Julium* cum *Antonio* consulem fuisse A. V. C. 710. atque annos xxxii. quibus emensuratus est orbis Romanus, expirasse A. V. C. 742. duodecim annis ante natum *Christum*.

Cogita interim, quidnam actum fuerit ab his emensoribus. I. Probabile est Tabulas Geographicas, ab iis exaratas fuisse, in quibus regiones delinearunt sub uno intuitu. II. Tabulas hasce fuisse commentariis illustratas, in quibus regionum descriptio, locorum nomina, & distantiarum computatio, & quicquid conducere potuit ad plenam totius Imperii notitiam. Tale quid ab ipso *Augusto* quoad *Italiam* factum, arguere videntur verba ista, *Plinii* l. 3. c. 5. *Qua in re præfari necessarium est, authorem nos Divum Augustum*

gustum secuturos, descriptionemque ab eo factam, Italiæ totius in regiones xi.

Et jam quidnam deest ad completam Imperii cognitionem, nisi census hominum, & patrimoniorum, vel facultatum? Hæc cura *Augusti*.

Sueton. in Octaviano, cap. 27. *Recepit & morum legumque regimen æque perpetuum: quo jure quanquam sine censuræ honore, censum tamen populi ter egit. Primum ac tertium cum Collega, medium solus. Primum* cum Collega *M. Agrippa. Tertium* cum Collega *Tiberio. Medium* hunc ipsum, de quo Evangelista, *solus*.

Ver. 2. Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο, &c.

Non prima sub *Augusto*, sed prima quæ fuit sub *Cyrenio*: Nam erat altera sub eo ἀπογραφὴ, sub qua orta est seditio *Judæ Gaulonitæ*.

De hac de qua jam agitur, loqui videtur *Dion Cassius*, nam tempora conveniunt, sed difficilius est reducere in convenientiam omnia. Sic ille

Lib. 55. Αὐτὸς δὲ ἀπογραφὰς τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ κατοικούντων καὶ μὴ ἐλάττω πέντε μυριάδων οὐσίαν κεκτημένων ἐποιήσατο. Τοὺς μὲν ἀσθενεστέρους τούς τε ἔξω τῆς Ἰταλίας οἰκοῦντας οὐκ ἠνάγκασεν ἀπογράψασθαι.

Ipse recensionem eorum qui in Italia habitarint, ac ad ducenta sestertia possiderent, inivit. Pauperibus ac iis qui extra Italiam viverent, ad censum non coactis, ne quid turbarum darent.

Si illi qui extra *Italiam* vixerunt, non coacti sunt ad censum; quomodo convenit cum nostro Evangelista? Nisi sic distinxeris, quod sub una notione non sunt ad censum coacti: id est non ad censum opum suarum, ut aliquid inde persolverent: cum tamen sub alia notione sunt coacti, ad censum scilicet personarum, ut nomina & fidem darent Regimini Romano. Sed de his judicent doctiores.

Ver. 4. Διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ.

De familiis duabus stirpis *Davidicæ* jam existentibus, legimus in Evangeliis, & de tertia apud Talmudicos: Familiâ *Jacobi* patris.

tris *Josephi*, & familia *Eli* patris *Mariæ*, & familiâ *Hillelis* Præsidis Synedrii. והיה מורע דוד מן שפטיה בן אביטל. *Qui fuit de semine Davidis, ex Shephatia filio Abitalis. Juchas*, fol. 19. 2.

An ab omnibus his conventum jam fuerit in *Bethlehemo*, non dicimus, [de *Josepho* notatur quod ille de stirpe *Davidis*, partim quia agnoscendus erat pater *Christi*, quamvis non foret, partim ut ostendatur occasio quæ *Mariam* duxit in *Bethlehem*, ibi *Messiam* parituram.] At quærere est, an non *Cyrenius* Censorem jam agens, ex instituto & astutia, omnes de stirpe Davidica in unum congregaverit, utpote qui audiverit *Messiam* ex ista stirpe oriundum, ut judicaret an aliquid periculi inde oriturum.

Ver. 7. οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

Unde liquet, quod nec *Josephus* nec pater ejus *Jacobus* domum illic haberent, nec *Eli*, qua exciperet filiam suam parturientem. Et tamen biennio post partum, habitarunt illic *Josephus* & *Maria* in domo aliqua conductitia, usque dum fugerent in *Ægyptum*.

Midras Echah, fol. 48. 3. *Dicit Arabs quidam Judæo, Natus est Redemptor Judæorum. Et ille, Quodnam ejus nomen? Menahem inquit alter. Et quodnam nomen Patris ejus? Ezechiah. Ubinam vero illi habitant?* בבירת ערבא בבית לחם יהודה *In Birath Arba in Bethlehem Judæ.* Gratias plurimas promerebitur, qui dixerit quid sit בירת ערבא *Birath Arba.* Glossator nihil aliud, quam quod *Birath Arba erat locus in Bethlehem Judah*, quod facile dignoscitur ex ipsis verbis. At quis aut qualis iste locus? בירה *Birah* quidem est *Regia*, aut *Castellum*, at quidnam ערבא? Silere melius quam inaniter conjectare: aliter proferre liceret illud in

Sotah. fol. 37. 2. ערבא וערבא דערבא: quod loquitur de sponsione, aut fidejussore de præstatione legis. Sed abstinemus.

Ver. 8. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἀγραυλοῦντες, &c.

Schabb. fol. 45. 2. & *Bezah* fol. 40. 1. אילו הן מדבריות. *Hæc sunt pecora Eremi. Ea nempe quæ prodeunt pastum circa tempus Paschatis*,

Paschatis, & pascuntur in campis וסכננות ברביעה ראשונה *& domum redeunt ad pluviam primam.*

Nedarim, fol. 63. 1. & *Taanith*, fol. 6. 1. *Quænam est pluvia prima? Incipit, tertio mensis Marheshvan: media est septimo, ultima decimo septimo. Sic R. Meir: at R. Judah dicit, Septimo, decimo septimo, & vicesimo primo.*

Oriente jam vere, egerunt pecora in eremos, sive loca campestria, atque ea ibi paverunt per totam æstatem, interdiu noctuque iis invigilantes, ut absque periculo iis esset à feris & furibus. Habueruntque hujus rei ergô מגדל נוצרים *Turrim custodientium*, aut צריפין *Tuguriola* quædam in hanc rem constituta, quod observavimus alibi. Jam vero, mense *Marheshvan* qui partem habuit cum *Octobri* & *Novembri* nostris, ingruente jam hyeme, domum se receperunt cum gregibus & armentis.

Ver. 13. Πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰνούντων.

Targ. in Ezech. I. 24. משרית מלאכי מרומא, *Exercitus Angelorum supernorum.* Item in 1 Reg. xix. 11, 12. משרית מלאכי רוחא *Exercitus Angelorum venti. Exercitus Angelorum commotionis. Exercitus Angelorum Ignis. Et post exercitum Angelorum Ignis* קל דמשבחין בחשי *Vox canentium silenter.*

Ver. 14. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, &c.

Hymnum hunc Angelicum optime intelligas, si Ἐυδοκία ἐν ἀνθρώποις, pro subjecto ponatur, & reliqua verba pro prædicato. *Benevolentia Dei erga homines, est gloria illi in altissimis, & pax in terris:* Καὶ interponitur inter Δόξα & Ἐιρήνη non inter eas & Ἐυδοκία.

Jam vero Ἐυδοκία illa Dei erga homines, adeo nunc patefacta per Nativitatem *Messiæ*, ut cesserit in gloriam Dei, supervacaneum foret illustrare, utque in pacem in terra, docet Apostolus ex effectu, *Ephes.* 11. 14. *Colos.* 1. 20. alibique.

Ver. 21. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν, &c.

Pesikta, fol. 16. 3. *Interrogarunt R. Simeonem ben Jochai, discipuli ejus. Quare instituit lex circumcisionem die octavo? Nimpe*

nè

nè dum omnes alii ſint lætantes, parentes infantis ſint mœſti. Defertur ergo circumciſio, donec tranſeat puerpera ab immunditia ſua in munditiam. Nam ut paulo ante

Fœmina marem pariens, probibetur marito ſuo ſeptem diebus: At die ſeptimo, adventante jam veſpera, quæ inchoat diem octavum טובלת ומותרת לבעלה *tingit ſe, & permittitur marito ſuo:* nam ſi per ſeptiduum ad eam appropinquaret, contraxit ab illa immunditiam. At die jam octavo, præſto eſt *Joſephus* ut uxori provideat, & curet de infantis circumciſione.

Ver. 22. Ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ.

I. *Schabb.* fol. 135. 1. *R. Aſai dicit* כל שאמו טמאה לידה *Ille cujus mater ſit immunda per puerperium, circumciditur die octavo. At ille cujus mater non ſit immunda per puerperium, non circumciditur die octavo.*

Quæres ſcio, quænam illa quæ non ſit immunda per puerperium? Reſpondeat gloſſ. in loc. *Illa cujus partus exſectus eſt ex utero: atque Ethnica quæ hodie parit & cras fit proſelytiſſa, filius ejus non expectat diem octavum ut circumcidatur, ſed circumciditur illico.* Et Rabbini paulo poſt. *Accipit quis ancillam gravidam atque illa apud eum parit, filius ejus circumciditur die octavo. Verum ſi accipiat ancillam, atque cum ea filium jam natum, circumciditur die primo.*

Ethnicam non exſtimarunt immundam factam per puerperium, ideo quod non eſſet adhuc ſub lege de immunditia. Hinc è contra immunditia *Mariæ* puerperæ, quia illa ſub lege: Sic *Chriſtus* circumciſus quia natus ſub lege.

II. Poſt ſeptiduum permanendum erat puerperæ triginta & tribus diebus ברמי טהרה *In ſanguine purificationis ſuæ*, Levit. xii. 4. Ubi Græc. Ἐν αἵματι ἀκαθάρτῳ αὐτῆς *In ſanguine ſuo immundo:* procul ab animo, *Moſis.* Et M. S. Alexandr: longius Τεσσάκοντα ἡμέρας καὶ δέκα καθήσεται ἐν ἱματίῳ ἀκαθάρτῳ. *Triginta diebus & decem ſedebit in veſte immunda.* At

Peſikta ubi ante Col. 4. Scribitur ברמי טהרה *In ſanguine purificationis ſuæ:* אפילו שופעת דם כנהר טהורה *Quamvis effuderit ſanguinem ſicut fluvium, tamen eſt munda:* nec quicquam polluit ex contactu niſi ſacra. Septem diebus puerperium immediate

mediate ſequentibus ſedit בדמי טומאתה *In ſanguine impuritatis ſuæ*, at triginta & tribus ſuccedentibus בדמי טהרה *In ſanguine purificationis.*

Παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ.

I. Hoc cum primogenito factum, non cum aliis filiis poſtea genitis: Atque hoc non factum cum primogenito, niſi fuerit בכור לכהן *Primogenitus idoneus ſacerdoti.* Nam

Becoroth. cap. 8. hal. 1. diſtinguunt inter בכור לנחלה *Primogenitum idoneum hæreditati*, & בכור לכהן *Primogenitum idoneum ſacerdoti.* Quippe quod ſi primogenitus foret aliqua ſui parte mancus, aut in eo labes aut vitium ullum, hoc obicem non poſuit quo minus hæreditatem acciperet, at hoc eum non idoneum reddidit, qui ſacraretur Domino.

II. Primogenitus erat illico redimendus, cum jam triceſimum à nativitate ſua exegerat diem.

Rabbenu. Aſher in Becoroth, fol. 68. 2. *Quicunque natum ſibi habet primogenitum, tenetur ad eum redimendum quinque ſiclis, poſtquam ad diem triceſimum pervenerit ſicut dicitur Redemptio eorum poſt menſem unum*, *Num.* xviii. 16. Non quod exacte ſemper ſolutum fuerit pretium redemptionis die triceſimo, ſed quod exacte tum erat debitum. Hinc in tractatu citato, fol. 49. 1. Si *moriatur natus intra triginta dies, ſique dederat pater pretium redemptionis, ſacerdoti, reſtituat: Si moriatur poſt triginta dies & pater non dederit pretium redemptionis, det.* Ubi ſupponitur pretium ſolutum, vel ante triceſimum, vel poſt.

II. Siſtebantur illæ quæ purificandæ, in porta atrii Orientali, *Nicanoris* dicta, atque ſanguine aſpergebantur, *Tamid.* cap. 5. hal. 6. Ibi ſtata jam *Maria* ad purificationem, atque ibi *Chriſtus*, ut probabile, præſentatus Domino, præſentatus ſacerdoti.

Ver. 24. Ζεῦγος τρυγόνων, &c.

I. *Cholin.* fol. 22. 2. תורים גדולים *Turtures ætate majores, columbas minores.* Nam de columbis dicitur *Pulli columbarum*, at non ita de Turturibus.

Vocabatur hæc oblatio קרבן עני *Oblatio pauperis*, quam ſi

dives obtulerit ולא ידה שאי non functus est officio suo. Et cum multoties loquantur magistri de קרבן עולה ויורד *Oblatione ascendente, & descendente*, huc spectat. *Nam oblatio locupletioris erat agnus, si vero manus ejus non attingeret agnum, obtulit par turturum aut columbarum,* ואם דל הוא *Quod si egenus esset, obtulit decimam partem Ephæ, dicitur ergo Oblatio ascendens & descendens*, Pesikta. fol. 7. 4.

Idem fol. 3. 4. *Agrippa Rex voluit offerre mille holocausta die uno, ast eum prævenerit pauper quidam, duobus turturibus: sic etiam cum vellet quidam offerre juvencum, prævenit eum pauper manipulo olerum.* Plenam historiam habes in Vajicra rabb. fol. 168. 2.

II. De geminis columbis aut turturibus, una offerenda erat in *holocaustum*, altera in *sacrificium pro peccato.* Utra vero in holocaustum, aut sacrificium pro peccato, an ab ipso, aut ipsa offerente foret determinandum, an à sacerdote, an sorte, disputatur à magistris, *Joma* fol. 4. 1.

Ubi obiter non observare non possumus, beatam puerperam *Mariam*, offerre pro se *sacrificium pro peccato.* Et quid sibi vellet חטאת *sacrificium pro peccato* norunt omnes ex Levit. iv. & v.

Ver. 25. Συμεὼν ὁ ἄνθρωπος δίκαιος καὶ εὐλαβής.

I. *Simeon Justus* שמעון הצדיק de quo plurima & grandia historiæ Judaicæ, nihil rei hic habet: Nam ut certum est, eum longe ante hæc tempora obiisse, sic incertum an ille titulo *Justi* dignus æquè ac hic noster.

Joseph. Ἀρχαιολ. lib. 12. cap. 2. Δίκαιος ἐπικληθεὶς διά τε τὸ πρὸς Θεὸν εὐσεβὲς, καὶ τὸ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὔνουν. *Justus vocatus ob pietatem suam erga Deum, & charitatem erga contribules.* Esto: at majus est testimonium de *Simeone* hoc nostro.

II. *Rabban Simeon* filius *Hillelis*, in vivis, & Hierosolymis erat his ipsis temporibus de quibus Evangelista, vivente etiam patre ejus *Hillele*: cui defuncto, successit ille ut præses Synedrii. At de eo nihil famæ apud suos, præter nudum nomen.

Juchas. fol. 66. 2. *Rabban Simeon filius Hillelis senis Princeps Israelis sicut pater ejus: sicut videre est in cap. 1. Schabbath.*

bath, לא נזכר במשנה. *Ejus nulla memoria in Misnah.* Nullius ergo ille pater traditionis, nec aliqua ab eo in *Misnah* recitata: Quod quidem singulare: ast unde hoc, non dicimus. An quod sanius sapuerit circa traditiones, an quod non satis callueris traditiones, an quod fuerit *Simeon* hic noster, atque altiùs spectaret quam traditiones. Hoc tantum obstat, quod *Rabban Simeon* diutissime vixerit post natum *Christum*, & quod filium suum *Gamalielem* educaverit Pharisæum.

Προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ.

Hoc est expectans consolationem *Israelis*, jam esse in propinquo. Nam tota gens expectavit consolationem *Israelis*: Ita ut nihil frequentius iis fuerit, quam jurare per desiderium suum videndi hanc consolationem.

Chagigah, fol. 16. 2. & *Maccoth*, fol. 5. 2. *Dixit R. Judah. ben Tabbai* אראה בנחמה *Ita videam consolationem* [Israelis] *si non morte mulctavi testem falsum. Dixit ei Simeon ben Shetahh, Ita ego videam consolationem, fudisti sanguinem insontem.*

Chetubb. fol. 67. 1. *Dixit R. Eliezer ben Zadok.* אראה בנחמה *Ita videam consolationem, vidi eam colligentem hordea inter ungulas equorum.*

Shevnoth, fol. 34. 1. *R. Simeon ben Shetahh dixit, Ita videam consolationem, vidi quendam stricto gladio alium persequentem.*

Targ. in Hierem. xxxi. 6. *Qui desiderant annos consolationis venturos.*

Ver. 35. Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν, &c.

Animam id est *vitam tuam transibit gladius.* Prædicitur beatissimam virginem subituram martyrium. Positus est hic puer in contradictionem, & tu ipsa ab ista contradictione non eris immunis, sed morieris gladio. Suffragatur huic interpretationi *Epiphanius*

Hæres. 78. cap. 23. Ἤτοι ἀπέθανεν ἡ ἁγία παρθένος, &c. *Sive mortua est virgo sanctissima, & sepulta, summo cum splendore conjuncta mors illius est, & castissimus exitus, ac virginitatis ei corona concessa:* ἤτοι ἀνῃρέθη, καθὼς γέγραπται καὶ τὴν ψυχὴν αὐτῆς διελεύσεται

ἐλδίσεται ῥομφαία· *Sive interfecta est, sicut scriptum est, Et tui ipsius animam penetrabit gladius, gloriam martyres inter, ac decus obtinet.*

Ver. 36. Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ.

Erant ergo Prophetæ jam in populo. Verissimè quidem, *jam* erant, appropinquante aurora Evangelii, at per quatuor annorum retro Centurias aut circiter, nè unus quidem qui dignus isto nomine: Quamvis Judaici scriptores nonnullos honorifico isto titulo cohonestent, de qua re non hic agendum. At num inter eos *Anna* hæc nostra æstimata pro Prophetissa? Si ita, unde istud *A Galilæa Propheta non surgit*, *Johan.* vii. 52. Nam erat illa Galilæa: Et forsan ipsissimæ hujus rei ergo, notatur de ea quod fuerit *de tribu Aser.*

Et quidnam concipis de his verbis in *Vajicra rabba*, fol. 174. 4. & *Bemidbar rabb.* fol. 250. 4. מלך המשיח שהוא נתון בצפון יבא ויבנה את בה שהוא נתון בדרום. *Rex Messias qui positus est ab Aquilone, veniet & ædificabit domum sanctuarii, quod positum est ab Austro.* Nonne aliquid saporis habent, de *Christo* prodeunte ex *Galilæa*?

Ver. 57. Οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ.

I. Quæro ego an fœminæ quoquam munere fungerentur in templo, quod opinantur nonnulli. Illud quod huc adducitur de fœminis congregatis ad ostium tabernaculi, I *Sam.* ii. 22. longe aliud est à ministratione aliqua publica, si Targumistam & Rabbinos interpretes admittere velis.

Sic *Exod.* xxxviii. 8. נשים הצובאות *Mulieres turmatim concurrentes* ad ostium tabernaculi. Targ. & hic & loco ante citato נשיא דאתין לצלאה *Fœminæ quæ venerunt ad orandum.* Ubi interpretes Græci, legerunt צמאות pro צובאות nam reddunt Νηστευσασῶν αἱ ἐνήστευσαν. Ex pari audacia vel lippitudine omisserunt clausulam istam, 1 *Sam.* ii. 22. *Et quod coirent cum mulieribus turmatim confluentibus ad ostium tabernaculi.*

Patet fœminas istas aliunde tabernaculum adiisse devotionis ergo, non officio aliquo in eo fuisse functas. Sic & hæc nostra, natu

Asseritis

Asceritis, at natale ſolum verterat, & *Hieroſolymis* ſedem ſuam fixerat, partim ut devota, quo promptius orationibus vacaret in templo, partim ut Prophetiſſa, ut prophetaret in Metropoli.

II. *Non receſſit à templo*, id eſt ſtatis temporibus orationis. Sic præcipitur *Aaroni* & filiis, Levit. x. 7. *Non egrediemini ex oſtio tabernaculi*, ubi *Siphra*, fol. 24. 2. לא בשעת עבודה *Non, tempore miniſterii.*

Ver. 42. Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα.

Chetubb. fol. 50. *Leviter agat homo cum filio ſuo ad annum ejus duodecimum.* מכאן ואילך יורד עמו לחיו, *aſt exinde deſcendat cum eo in vitam ſuam.* Sedulò jam & cum ſeveritate, ſi opus eſt, applicet eum ad viam, normam, & artem iſtam in qua ei eſt vivendum.

Joma, fol. 82. 1. Ab anno duodecimo initiabant pueros ad jejunandum, מעת לעת A tempore in tempus, aut משעה לשעה ab hora in horam, ut aſſuefierent, & jejunare poſſent die expiationis.

Chriſtus jam duodenarius יורד לחיו applicat ſe ad opus ſuum, ἐν τοῖς τοῦ πατρός εἶναι.

Ignat. mart. Epiſt. ad Magnes. Σολομῶν, δωδεκαέτης κρίσιν ἐπὶ ταῖς γυναιξὶν ἐποιήσατο. *Solomon duodenarius judicavit inter duas fœminas.*

Shemoth rabb. Dicit R. chama: Moſes duodenarius avulſus eſt à domo patris ſui.

Ver. 43. Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας.

Oritur quæſtio. An licuerit diſcedere *Hieroſolymis* ante finitum ſeptiduum. Si non, quare diſcedunt *Petrus* & *Cleopas* die tertio? Si aliter, quonam ſenſu intelligendum eſt præceptum de manducatione Azymorum per totum ſeptiduum?

I. Diſputatur à magiſtris ſuper verba iſta, Deut. xvi. 6, 7. *Immolabis Paſcha veſpere ad occaſum ſolis-- Maneque conſurgens vades ad tentoria tua.* An licuerit mane poſt comeſſum agnum redire ad ſua. Et negatur, idque merito. Nam ut

Gloſſ. in Hagigah, fol. 17. 2. *Die feſto*, i. e. primo ſeptidui,

dui, *Limites Sabbatici prohibuerunt.* Die enim ſeſto non licuit excedere limites Sabbaticos. *Illud ergo*, inquiunt illi, *quod dicitur* Ibis ad tentoria tua *hoc vult*, *Ibis ad tentoria tua quæ extra mœnia Hieroſolymæ, at nequaquam in domum tuum.*

II. Num licuit igitur die feſti ſecundo redire ad ſua? Nec illud: Nam die iſto erat generalis comparitio in atrio, & præſentatio oblationum. Et hoc videtur innui à *R. Elhanani*, in gloſſa alia ad locum modo citatum. *Duæ cauſæ*, inquit, *erant pernoctationis in Hieroſolyma, Prima ob diem feſtum, ſecunda ob* קרבן *Oblationem.*

III. Tertio die non erat illicitum diſcedere, ſi urgeret neceſſitas. Sed, quod in plurimis dicere ſolent magiſtri, in hoc etiam dici poteſt יותר משובח laudabilius erat ſi *Hieroſolymis* commorarentur per totum Septiduum: præſertimque propter diem ultimum qui erat feſtus.

Peſikta, fol. 75. 3. *R. Joſe Galilæus dicit* שלוש מצוות נוהגות ברגל *Tria præcipiuntur præſtanda in feſto.* 1. חגיגה *Chagigah.* 2. ראיה *Comparitio* in atrio. 3. שמחה *Lætitia. Chagigah*, ſive oblatio Pacificorum erat die primo. *Comparitio* in atrio, erat die ſecundo. Et *Lætitia* potuit eſſe die utroque.

IV. In tractatu *Moed-katon* qui agit de rebus licitè faciendis vel non faciendis in intermedio feſti, vel in diebus feſti pro feſtis, in ipſo limine permittuntur varia, quæ plane arguunt abſentiam & diſtantiam ab *Hieroſolymis.*

V. Quod ad manducationem Azymorum attinet, præceptum erat indiſpenſabile בל יאכל ובל ימצא, ut nec ederetur fermentatum, nec apud eos inveniretur fermentum per dies illos ſeptem, at nemo dixerit reſtrictum fuiſſe hoc præceptum ad *Hieroſolymam.* Dicitur in *Hieroſ. kidduſhin*, fol. 61. 3. פסחן של נשים רשות *Paſcha fœminarum eſt arbitrarium*: id eſt comparitio fœminarum *Hieroſolymis* ad Paſcha: At non dixerint, quod comeſtio Azymorum erat arbitraria fœminis, aut pro libitu. Nam quamvis ſederent domi, & non proficiſcerentur *Hieroſolymas* ad Paſcha, abſtinuerunt tamen à fermentatis, domi.

Hieroſ. Megillah, fol. 74. 5. מצה נאכלה בכל מושב. *Azyma comeſta ſunt in unaquaque domo.*

VI. Videtur ex Phraſiologia Τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, quod *Joſephus*

Josephus & *Maria* commorati sunt *Hierosolymis* per totum septiduum; quod & ab aliis generalius factum ex devotione. Et tum concipe quam innumeræ turbæ, hac & illac jam discederent, speciatim vero quanta cum *Josepho* & *Maria* versus *Galilæam.* Ita ut minus mirum foret si *Jesus* in conspectu parentum non fuisset, si modo extitisset simul cum turba, nec absentia ejus in eorum suspicione.

Ver. 44. Ἦλθον ἡμέρας ὁδόν.

Ab *Hierosolymis* versus *Galilæam* prima ordinaria dieta, erat ad *Neapolin* olim *Sichem*, distantem xxx M. pass. At quæras an ista fuerit præsens dieta *Josephi* & turbæ coitinerantis. Longè propius ab *Hierosolymis* ostenditur peregrinantibus locus, ubi primum absentia Christi innotuit parentibus, nomine *Beere*, decem tantùm miliaribus distans ab urbe. Crede ostendentibus, pro libitu.

Ver. 46. Καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων.

I. *Sanhedr.* cap. 11. hal. 2. נבתי דינין שם. *Tres consessus erant in Templo. Unus in portâ atrii gentium. Alius in porta atrii Israelis. Tertius in conclavi Gazith.*

Erat etiam Synagoga intra templum: quod observandum.

Joma, fol. 68. 2. *Venit Pontifex maximus lectum* [Periochas istas quæ legendæ die expiationis] *Chazan Synagogæ accipit librum legis, eumque dat Archisynagogo, Archisynagogus* τῷ *Sagau*, *&* *Sagau summo Pontifici*, &c. Ubi Gloss. *Synagoga erat prope atrium, in monte templi.*

In quonam horum loco inventus jam fuerit Christus, definiant illi, qui *Beere* definierunt, ubi non inventus.

II. Quemnam etiam locum capesseret inter doctores, non facile dictu: Præsertim cum illud obtineret, quod dicitur

Megillah, fol. 21. 1. *Tradunt Rabbini. A diebus Mosis ad Rabban Gamalielem, non didicerunt legem nisi stantes. At cum obiisset Rabban Gamaliel, ægritudo invasit mundum, ita ut discerent legem sedentes. Unde & Traditio: Ex quo obiit Rabban Gamaliel defecit gloria legis.* Vid. & *Succah*, fol. 49. 1. & *Juchasin*, fol. 53. 1.

Et cum eò deventum esset post mortem *Gamalielis*, ut sederent discipuli dum prælegeret magister, quomodo sederunt? בקרקע *Humi.*

Hinc

Hinc illud loco in *Megillah* citato. *Rabh noluit ſedere in lecto & prælegere diſcipulo ſedenti humi.* Ubi Gloſſ. *Aut uterque ſuper lectum, aut uterque humi.*

Ibid. fol. 27. 2. *Interrogarunt R. Eleazarum ben Shammua diſcipuli ejus, Quomodo ad hoc grandævitatis perveniſti? Quibus ille, Ego nunquam feci ſyagogam* קפנריא *communem tranſitum* [i. e. Nunquam pertranſii per ſynagogam ut viam meam abbreviarem] ולא פסעתי על ראשי עם קדש *Nec unquam inceſſi ſuper capita populi ſancti,* Gloſſ. *Super capita diſcipulorum ſedentium humi in Beth Midras.*

Gloſſ. in Sanhedr. fol. 17. 2. לא באו לזקנה יושבין בקרקע *Si non adhuc attigiſſent Presbyteratum, ſederunt humi.*

An in nuda humo, poſſit diſputari ſi eſſet locus, ſed jam omittimus; hic enim mos invaluit poſt mortem *Gamalielis*, qui non niſi pluribus abhinc annis cathedram capeſſivit: In cathedra jam ſedit *Hillel* magnus, vel ſi ille nuperrime occubuerit, cathedram jam tenuit *Simeon* ejus filius. Diſcipulorum ergo nunc temporis erat ſtare coram magiſtris, & non ſedere: Quomodo ergo Chriſtus eſt inter Doctores καθιζόμενος; Solutionem ſumas ex voce ſequenti.

Καὶ ἐπερωτῶντα αὐτοὺς

Licuit, & in more erat, vel diſcipulis, vel quibuſvis aliis præſentibus, magiſtrum prælegentem, vel etiam totum Synedrium aut conſeſſum, publicè interrogare de dubio quovis quod iis hæſit. Duabus hiſtoriis vice plurium hoc illuſtremus.

Bereſh. rabb. fol. 90. 3. *R. Judah ordinavit R. Levi ben Suſi doctorē Simonienſibus. Struxerunt illi ei ſuggeſtum magnum, atque illum in eo collocarunt. Et propoſuerunt ei quæſtiones* [ex Deu. xxv. 9. excitatas] גדמת ובמה היאך חולצת *Si truncata manibus ſit fratria, quomodo per eam extrahendus eſt calceus leviri?* רקקה דם מהו *Si conſputet ſanguinem quid tum?* Num ſanguis ab ea in ejus faciem conſputandus? Quæſtiones certe profundiſſimæ, & quæ Oedipum Oedipodiſſimum requirerent.

Hieroſ. Taanith, fol, 67. 4. *Hiſtoria eſt de diſcipulo quodam qui venit & interrogavit R. Joſua* תפילת הערב מה היא *Oratio veſpertina cujus qualitatis eſt? Reſpondit ille* רשות *Arbitraria.*

ria. Venit ad Rabban Gamalielem & interrogavit, & ille dixit חובה *est ex officio. Cui alter, Nonne R. Josua dixit mihi, est pro arbitrio? Et ille, crastino cum ego ingredior Consessum, prosta tu, & de hac re interroga. Prostitit iste discipulus, & interrogavit Rabban Gamalielem* [præsidem Synedrii] *Oratio vespertina cujusnam est qualitatis? Respondit ille* חובה *Res ex debito. Et alter, at ecce R. Josua dicit, Quod est res arbitraria. Tum Gamaliel ad Josuam. Num tu dicis quod est de arbitrio? Dicit ei non. Dicit exurge in pedes tuos, ut in te testentur. Rabban Gamaliel erat sedens & exponens* [istum articulum ut probabile] *R. Josua autem stans in pedes suos, donec acclamaret ei omnis populus. Dicunt* τῷ *R. Hutspith interpreti, Dimitte populum. Dicunt* τῷ *R. Zenon Chazan, Dic Incipite & dixerunt Incipito, atque omnis populus stetit in pedes suos. Dixerunt ei super quem non transiit malitia tua semper? Extemplo iverunt & præfecerunt. R. Eliezarum ben Azariah Synedrio---* כמה ספסלים היו שם *Quotnam sedilia fuerunt ibi? R. Jacob ben Susi dicit, Octoginta sedilia discipulorum sapientum, præter eos qui steterunt post cancellos. R. Jose ben R. Bon dicit Trecenta sedilia præter eos qui steterunt post Cancellos.* Eadem historia *Bab Beracoth*, fol. 27. 2.

Hæc ideo copiosiùs exscripsimus, non solùm ut probatum habeat lector, illud quod diximus, de discipulis interrogantibus magistros in Consessu, sed ut videat morem aliquem Consessus, & ut confluxerint illuc plurimi, non solum de Discipulis sapientum, sed & de aliis.

II. Addamus insuper & ista:

Maymon. Sanhedrim. cap. 1. *In urbe in qua non sunt duo sapientes magni, unus aptus ad docendum & instruendum in tota lege, & alius qui novit audire & interrogare, & respondere, non constituunt Synedrium, quamvis sint ibi milleni Israelitæ*, &c.

Sanhedr. fol. 17. 2. *In civitate in qua non sunt duo qui loquantur & unus qui audiat, non constituunt Synedrium. In Bitter erant Tres. In Jabneh quatuor, viz. R. Eliezer, R. Josua, R. Akibah, & Simeon Temanites* דן לפניהם בקרקע. *Ille judicavit coram iis sedens humi.* Per eum *qui audiit* intelligunt eum qui ita peritus erat traditionum, ut proponere quæstiones potuerit, & respondere quibusvis quæstionibus propositis. Talis erat *Simeon Temanites*: qui quamvis ea eruditione foret, tamen quia ad Pres-

byteratum non erat promotus sedit humi : id est, non in Subselliis patrum Synedrii, sed בספסלים *In uno sedilium* quæ erant prope à terra : nam hæc loquuntur de temporibus post mortem *Gan.aliclis* magni. Nihil incongrui ergo secum fert, si arbitremur *Chr.stum* jam fuisse in Synedrio ipso illuc accedere potuerunt *Josephus* & mater, ut eum quærerent atque ipsum in ipsis subselliis patrum esse pro tempore eum aptum se approbasset ad proponendum quæstiones vel respondendum : Nam ad sua subsellia admiserunt & alios, alia etiam ex causa *Sanhedr.* fol. 40. 1. Et minus mirum est, si ille in subselliis Patrum jam sederet duodecim tantum annos natus, cum *R. Eleazar ben Azaria* in Cathedram primariam admissus fuerit, annos natus tantum sedecim. *Hieros. ubi ante* : Si vero foret in Synedrio inferiori, multo magis potuit inter eos sedere. Verum illud quod maximè quærendum, est an Christus inter hos sederit *ut discipulus* : quod vix credendum.

CAP. III.

Ver. 2. Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καιάφα.

HIEROS. *Sanhedr.* fol. 29. 1. אין ממנין שני כהנים גדולים באחת *Non præficiunt duos summos Pontifices simul.* Verissimè quidem. At præfecerunt tamen סגן *Sagan* cum summo Pontifice.

Juchasin, fol. 57. 1. ex *Rambam.* זה למעלה לכג כמו שני למלך *Sagan quoad gradum, idem erat summo Pontifici, quod secundus quis Regi.*

Substituerunt quidem Pontifici summo, sacerdotem alium, vesperiis diei Expiationis, qui in promptu esset ad fungendum officio diei, si forte immundities aliqua invaderet summum Pontificem, *Joma* cap. 1.

Hieros. Horaioth, fol. 47. 4. *Historia est de Ben Elam è Zipporim, quod cum gonorrhœa obtigerat Pontifici die expiationis, ille ingressus est & functus officio diei.*

Et alia historia, De Simeone ben kamith, quod cum ambularet cum

cum rege vesperiis diei Expiationis, vestes ejus à saliva alterius erant tacta: Ingressus ergo Judah frater ejus ministravit. Vidit illo die mater eorum, duos filios suos summos Pontifices.

Quæritur meritò an *Sagan* idem fuerit cum hoc deputato, & Judæi ipsi de re disputant. Tuerer ego negativum: Nam *Sagan* non erat tam *Vice-Pontifex*, quam, ut ita dicam, *Super-Sacerdos*: idem cum ממונה *Præfecto Templi*, de quo tam frequens mentio apud magistros: cui cura præcipue incubuit de ministerio.

Joma, cap. 3. hal. 1. אמר להם הממונה *Dicit iis Præfectus, Ite & videte num instet tempus mactandi victimam.*

Tamid. cap. 3. hal. 1. אמר להם הממונה *Dicit iis Præfectus, Venite & projicite sortes, quis mactet victimam, quis spargat sanguinem*, &c. Gloss. ממונה הוא סגן *Præfectus est Sagan.*

Vocatur vulgo סגן כהנים *Sagan Sacerdotum*, quod arguit primatum ejus inter sacerdotes potius, quam deputationem sub Pontifice.

Sanhedr. fol. 19. 1. *Cum stat summus Pontifex in circulo lugentes consolante,* סגן ומשוח בימינו *Sagan, & unctus ad bellum stant à dextra ejus, &* ראש בית אב *Caput domus patris, & lugentes, & totus populus à sinistra.*

Nota ordinem τȣ *Sagan.* Ille infra summum Pontificem, at supra capita Ephemeriarum.

II. *Reg.* xxiii. 4. את כהני המשנה. *Sacerdotes secundi ordinis.* Targ. ית סגן כהניא *Sagan sacerdotum*, & cap. xxv. 18. צפניהו כהן משנה. *Zephaniam Sacerdotem secundum*, Targ. צפניה סגן כהניא *Zephaniam Sagan Sacerdotum.*

Erat itaque *Caiaphas* summus Pontifex, & *Annas Sagan*, vel Præfectus Templo: qui ob independentem istam dignitatem, vocatur Ἀρχιερεὺς æquè ac *Caiaphas*: quique ideo videtur nominari prior, quia illius erat socer.

Chetubb. fol. 88. 2. & fol. 105. 1. פלוגתא רחנן ובני כהנים גרולים *Dissentio est inter Hanan & filios summorum Sacerdotum*, &c. In causa scil. judiciaria, circa uxorem efflagitantem dotem suam, &c. Ubi scrupulus est, quinam hi כהנים גרולים summi sacerdotes: an Patres & Capita Ephemeriarum, an summus Pontifex tantum & Sagan. Erat בית דין של כהנים *Consessus Sacerdotalis*, Cap. 1. ejusdem tractatus hal. 5. de quo diximus

diximus ad Mat. xxvi. 3. Jam quæritur, an per *Filios summorum Sacerdotum*, intelligendi sint, Filii Patrum Ephemeriarum, an ipsi Patres Ephemeriarum, ut filii Pontificis & Sagan, ubi Pontifex in isto Consessu fuit instar נשיא *Principis in Synedrio*, & *Sagan* instar אב בית דין *Patris Synedrii*.

Pesikta fol. 11. 4. *Moses factus est Sagan Aaroni: devestivit eum & vestivit eum* [in die scil. consecrationis ejus.] *Et sicut factus est ei Sagan in vita ejus, sic factus est etiam in morte ejus.*

Ver. 5. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, &c.

Tale quid factum tradunt Judæi, à nube ductrice Israelis in Eremo. Pro multis loquatur *Targ.* in Cant. ii. 6. *Præcurrebat eos nubes una, itinere trium dierum* למכבא טוריא ולמרלי מישריא *ad deprimendos colles, & elevandas valles, & interimebat omnes serpentes ignitos & scorpios in deserto, & explorabat eis locum idoneum ad pernoctandum.*

Quonam respiciant verba Prophetæ, norunt bene Christiani: Judæi applicant ad vias complanandas pro reductione captivitatis Israeliticæ: Nam hoc præcipuum erat quod à *Messia* expectarunt, ut reduceret tantum captivitatem *Israelis*.

Beresh. rabb. fol. 110. 3. *R. chanan dicit, Israeli non opus est doctrina Messiæ regis, tempore futuro, nam dicitur, Illum gentes requirent*, Esai. xi. 10. *at non Israel. Si sic, quare venit Messias, & quidnam venit acturus?* לכנס גליותיהן של ישראל *Ut colligat scil. captivitatem Israelis*, &c.

Ver. 8. Ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

An Baptista luserit sono vocabulorum בניא *Banaia*, & אבניא *Abandia* non dicimus: egregie certe deridet vanam populi fiduciam & jactantiam [cui nihil antiquius, vel frequentius quam gloriari, quod essent filii *Abrahami*] cum inquit ille, filios *Abrahami* quales vos estis, suscitare potest Deus etiam de hisce lapidibus.

Ver.

Ver. 11. Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι.

Nemo dixerit ſenſum eſſe, Qui habet duas tunicas det ei qui non habet duas, ſed ei qui non habet ullam: Nam uti ſimplici tunica aut veſtimento, pro religioſa habitum eſt à nonnullis, de qua ſe alibi.

Ver. 13. Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον.

Sanhedr. fol. 25. 2. כיון דחזו דקא שקלי יתירא פסלינהו *Cum viderent Rabbini, quod Publicani nimium exigerent, reſpuerunt eos:* ut non idoneos ad teſtandum in re qualibet. Ubi Gloſſ. יתירא *Nimium*, id eſt יותר מן הקצבה Πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον.

Et laudatur ibidem Pater *R. Zeiræ* quod leniter & honeſte munere iſto fungeretur. *Publicanatum egit* 13 *annis: Cum ad oppidum adventaret Princeps civitatis, videretq; Publicanus Rabbinos, dicere iis ſolitus eſt* לך עמי בא בחדריך *Vade populus meus, intra in cubicula tua*, Eſai. xxvi. Gloſſ. *Ne videat vos Princeps civitatis, & obſervans quod multi eſtis, cenſum augeat annuatim*, &c.

Ver. 14. Μηδὲ συκοφαντήσητε.

Levit. xix. 11. לא תשקרו Græc. Οὐδὲ συκοφαντήσει ἕκαστος.
Job xxxv. 9. עשוקים Græc. Συκοφαντούμενοι. Vid. *Pſal.* lxxii. 4. & cxix. 122, &c.

Dion. Caſs. lib. 58. ſtatim ab initio. Τῶν γάρ τοι συκοφαντεῖν ἐθελόντων ἔργον ἐστὶ λοιδορείας τε τινὸς προκατάρχεσθαι, καὶ ἀπόρρητόν τι ἐκφαίνειν ἵνα ἀκούσας τι αὐτὸς, ἢ καὶ ὅμοιόν τι εἰπὼν αἰτιαθῇ.

Hic enim Sycophantis mos, ut convitiis proſcindere aliquem, & arcani quippiam efferre ipſi incipiant, ut audiens alter, ipſe quoque ſimile aliquid enuntiando criminis obnoxius fiat.

Τοῖς ὀψωνίοις.

Vox Rabbinis etiam uſitata.

Midr. Schir. fol. 5. 3. *Rex diſtribuit* אופסוניות ללגיונותיו ὀψώνια *legionibus.*

Sanhedr.

Sanhedr. fol. 18. 2. *Rex non admittendus est ad intercalationem anni* משום אופסניא *Propter opsonia.* Ne scil. sibi ipsi faveret in dispositione anni quoad opsonia militum.

Ver. 22. Ὡσεὶ περιστερὰν.

Insedit, si Judæis credes, columba aurea, summitati sceptri *Solomonis.*

Bemidb. rab. fol. 250. 1. *Sedenti Solomoni in solio, sceptrum post eum appensum est,* ויונה בראשו, *in cujus summitate erat columba, & corona aurea erat in ore columbæ.*

Ver. 23. Ὢν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ.

I. *Schemoth rabba.* fol. 160.4. *Parabola. Orphana quædam educata fuit sub* אפיטרופוס *Nutritio quodam, viro bono & fideli: voluit ille tandem eam elocare in matrimonium. Accersitur scriba qui scribat libellum de dote ejus. Dicit ille puellæ, quodnam est tibi nomen? N. inquit illa. Et quodnam nomen patris tui? Hic illa siluit. Cui Nutritius, quare siles? Cui illa, Quia ego non novi patrem ullum præter te.* שהמגדל נקרא אב ולא המוליד *Nam ille qui educat, vocatur Pater, non ille qui generat.* Nota illud. Josephus *Jesum* pro filio agnoverat ab ejus incunabulis, sic doctus ab Angelo, & sic conventum est inter eum & *Mariam*: eum redemerat infantem, nutriverat puerum, educaverat juvenem, nil mirum ergo, si vocetur *Josephus* pater ejus, atque is Ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ.

II. Cogita qualenam potuisset esse judicium Synedrii hac in causa ex hac historia.

Kiddushin, fol. 80. 1. *Venit mulier quædam Hierosolymam cum puerulo super humeros suos portato. Educavit illa eum, atq; ille tandem cum ea coiit. Adducti sunt ad Synedrium, & Synedrium eos lapidavit.* לא מפני בנה ודאי *Non quod indubitato esset ejus filius* אלא מפני שכרוך אחריה *Sed quod ille ita ei adhæserat.*

Jam finge tibi Beatissimum *Jesum,* defuncto *Josepho*, accessisse ad Synedrium, postulatum fundum & bona ejus, ut hæredem; Nonne æqua ratione obtinuisset, ut *Josephi* filius. Non quod absque dubio ejus filius foret, sed quod ab incunabulis ita ei

adhæ-

adhæserat, à *Josepho* semper educatus ut filius, & semper agnitus.

III. De *Josepho* quodam fabro, loquuntur magistri Sect. 13. ejusdem tract. *Shemoth rabba*, fol. 128.4. שאל אבנימוס הגרדי וגו *Interrogavit Abnimus Gardiaus Rabbinos b.m.unde terra creata est primum? Respondent illi, non est quispiam peritus in istiusmodi rebus*, אלא לך אצל אבא יוסף חבנאי *Ast ito tu ad Abba Joseph architectum. Abiit & invenit eum stantem super tigna.*

In obscuro æque est quisnam ille *Josephus faber*, & quisnam *Abnimus*; quamvis de hoc frequentior mentio apud istos authores: dicantque *Abnimum & Bileamum fuisse summos Philosophos totius orbis. Beresh. rab.* fol. 73. 4. Hoc solum de eo legimus, quod intercessit familiaritas inter illum & *R. Meir. Midr. Ruth*, fol. 43. 2.

Τȣ̃ Ἡλί.

I. Nec opus est, nec ratio ulla, nec fundamentum omnino ullum, quo fingamus conjugia nescio quæ, & fratriationes nescio quas, ut tollatur scrupulus hoc in loco, ubi quidem non est scrupulus omnino ullus. Nam

I. *Josephus* hic non vocatur filius *Heli*, sed *Jesus*. Vox enim *Jesus*, vel υἱὸς [non υἱȣ̃] subintelligenda est, atque in animo lectoris adjungenda unicuique propagini in hac genealogia hoc modo. *Jesus filius Josephi, ut existimabatur, filius Heli, filius Matthat*: & tandem *Filius Adami, filius Dei.* Parum enim ad rem Evangelistæ erat, vel Genealogiam *Josephi* ducere ab *Adamo*, vel ostendere *Adamum* fuisse filium Dei: quod non solum duriuscule sonat, sed hic enormiter & fere blaspheme. Nam cum dixerat *Lucas* ver. 22. vocem cœlestem pronuntiasse *Jesum filium Dei*, putasne eundem *Lucam* immediate pronunciare velle *Adamum filium Dei*? Quæ ipsissima res plane docet, quidnam sibi proposuerit Evangelista in textura hujus genealogiæ, nempe ut ostenderet, *Jesum* qui testimonium cælitus à Deo acceperat *Hic est filius meus*, eundem esse qui promissus fuerat *Adamo* de semine mulieris. Genealogiam ergo ejus texit per mulierem, matrem ejus, filiam *Heli*, & usque ad *Adamum* cui ille promissus. Atq; ex postremo nexu catenæ Genealogicæ docet, quo sensu sumendus

dus primus: nempe quod *Jesus* vocetur filius *Heli*, non *Josephus*; ut *Jesus* filius Dei, non *Adamus*. Et sic in unoquoque nexu intercurrente, subintelligendus, *Jesus* filius *Matthat*, filius *Levi*, filius *Melchi* & sic de reliquis.

Et congruit hic stilus Genealogicus cum isto *Mosis*, Gen. xxxvi. 2. אהליבמה בת ענה בת צבעון quæ verba si reddas *Aholibama filia Anæ filia Zibeon* emasculas *Anam* qui vir fuit & pater *Aholibamæ*, ver. 24. 25.

II. Si daretur *Josephum* vocari filium *Heli*, quod nequaquam conceditur, non laboraret tamen admodum solæcismo, cum gener ejus foret, maritus *Mariæ*, ejus filiæ. Filius per legem, sed non per naturam.

II. *Hierosf. chagigah*, fol. 77. 4. Agitur de religioso quodam qui in insomniis vidit pœnas inferorum. Inter alia חמא מרים בות עלי בצלים. quæ sic reddimus, libentissimè corrigendi si erramus. *Vidit Mariam filiam Heli in umbris. R. Lazar bar Josah dicit* הליא בהוטי ביזייא *suspensam per glandulas mammarum. R. Josah bar Haninah dicit* צירא תרעא גניהום קביע באורנה *Vectis portæ Gehennæ erat infixus ejus auri.*

Si hic sit verborum sensus, quod ego quidem credo, eousque convenit cum Evangelista nostro, ut *Maria* dicatur filia *Heli*, & reliqua dici in opprobrium beatissimæ virginis quis non suspicetur? Cui etiam convitiantur sub nomine *Sarda* non raro.

Ver. 27. Τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρί.

I. Quod omittatur *Pedaiah* pater *Zorobabelis* 1 Paral. iii. 19. convenit cum Ezr. v. 2. Hag. 1. 1, &c. Sed quare ille ab iis omissus, non facile dictu.

II. De variatione nominum hic & 1 Paral. iii. hoc certe non indignum observatione: quòd *Zorob.* & filii ejus, tralati fuerunt ex *Babylonia* in *Judæam*, & tralata forsan nomina cum mutarent sedes. Non tutum admodum fuit *Zorobabelo*, isto nomine vulgò vocari in *Babylonia*, quippe quod sonaret *Ventilationem* Babelis: vocatus ergo ibi vulgatius *Sheshbazzar*. At tutissimum in Judæa resumere nomen *Zorobabel*, cum *Cyrus* & *Darius* jam ventilassent *Babylonem*. Sic filii ejus *Meshullam* & *Hananiah*, vix tuto, & vix propriè dici potuerunt *Abiud*, id est, *Patris mei est gloria*,

&

& *Rhesa*, *Princeps*, in Babylonia, ast in Judæa, hæc nomina accommodatissima.

III. De variatione etiam nominum hic & *Mat.* 1. diximus isto loco. Nempe quod *Neri* revera erat pater *Salathielis*: At dicit Matthæus *Jechoniam* illum genuisse [qui obiit absque liberis, *Hierem.* xxii. 30.] non quod illius fuerit naturâ filius, sed successione hæres.

Ver. 36. Τοῦ Καϊνὰν

Non multum exspatiabimur in controversiam plus satis agitatam. Paucis expediemus ea, quæ nobis in hac re satisfaciunt.

I. *Lucam* versionem Græcam hic secutum fuisse minime dubitamus atque quidem omnibus est in confesso, quæ sic in *Genes.* xi. 12, 13. *Et vixit Arphaxad centum triginta quinque annos & genuit kainan. Et vixit kainan centum & triginta annos & genuit Sala. Et vixit Cainan postquam genuerat Sala, annos trecentos triginta.*

Dum *Theophilum ad Autolycum*, lib. 3. de hac re lego, non possum non hoc in ipso authore observare, quod partim Græcam versionem sequatur dum centum annos tribuit *Arphaxado*, partim non, dum *Cainanem* omittit, nam sic ille, Ἀρφαξὰδ δ' ἐτέκνωσε Σαλὰ ὢν ἐτῶν ρλε. *Arphaxad annos natus* 135 *gennit Sala.* Atque hoc in ejus interprete non possum non mirari, quod inferserit de suo *Arphaxad natus annos* 135 *gennit filium nomine Cainan. Cainan autem natus annos* 130 *gennit filium nomine Sala.* Cum de *Cainane* apud *Theophilum* non syllaba una. Fidus interpres.

I. Nullis argumentis mihi persuaseris, hæc de *Cainane* unquam fuisse in textu Mosis, vel in Bibliis Hebræis quibus usi sunt interpretes. Sed addita fuisse non dubito ab ipsis interpretibus. Partim quia ratio nulla reddi potest, quare jam exciderint ex Hebræo, & partim quia ratio probabilis reddi potest quare addi potuerint ab interpretibus: præsertimque quod frequentissimum sit, iis addere de suo pro arbitrio placitoque.

Huic uni forsan poteram succumbere culpæ,

Ut crederem *Cainanem* aliquando locum habuisse in textu *Mosis*, at nescio quo fato aut infortunio excidisse: nisi quod videam

deam centena additamenta ejusdem farinæ in versione Græca, quæ nec agnoscere potest codex Hebræus nec tolerare quidem ratio aut probabilitas. In propriis nominibus solum, sumamus exempla, quia cum proprio nomine jam nobis res est.

Gen. 10. 2. Ἐλισὰ *Elisa* additur ad filios *Japheti*.
Et ver. 10. 22. Καινὰν *Cainan* alter ad filios *Semi*.
cap. 46. 20. Quinque nepotes ad filios Josephi, Malach. 4. 5. *Thisbites*.
Exod. 1. 11. Ὢν *On* urbs, ad *Pithem* & *Raamsen*
2 *Sam.* 20. 18. *Dan* urbs, ad *Abel*

Ut innumera fere nomina locorum in libro *Josue*, omittamus.

Jam, credamne ego, hæc unquam extitisse in codice Hebræo? cum *præter* rationem omnem quædam dicantur, quædam *contra* [ut speciatim de *Dan* cum *Abel* juncta, & de Nepotibus *Josephi*] atque omnia sine ullo fundamento.

II. Nullus dubito, interpretes, quicunque tandem illi fuerint, animo non sincero ad istud opus se accinxisse, atque imponere Gentilibus nullam iis fuisse religionem, at religionem non favere suis. Secundum malum hoc ergo animi temperamentum, quo se ad opus istud addixerunt, gesserunt se in ipso opere. Hinc addunt & decurtant pro libitu, oscitanter, cæcutienter, audacter: vertunt in sensum sæpissime alienum, non raro contrarium, aliquando nullum: & multoties, vel in patrocinium traditionum suarum, vel in fugam scandali textus sacri, vel pro fama aut incolumitate gentis suæ. Quorum omnia indicia turmatim proferre, non esset arduum, si isti operi incumberemus. Cum ultimo tantum nobis res jam est:

III. Nota satis est historia de tredecim locis, quæ referunt Talmudici immutata fuisse à lxxii. Senioribus, qui legem transcripserunt [Hebraice dixerim ego] pro *Ptolemæo*. Eumerantur, *Hieros. Megillah*, fol. 71. 4. *Bab. Megillah*, fol. 9. 1. *Massecheth Sopherim*, cap. 1. Et sparsim eorum mentio in *Bereshith rab.* fol. 10. 3. & fol. 12. 4. & fol. 41. 4. & fol. 53. 4. & fol. 110. 1. Et *Shemoth rabba*, fol. 123. 1. ubi innuitur octodecim loca fuisse immutata.

Jam vero si Glossatores consulas, docebunt illi, immutationes istas

istas ab iis factas esse, nonnullas ne carperetur textus sacer, nonnullas ut consuleretur famæ aut paci gentis. Ipsum idem ab iis factum esse qui Biblia verterunt, parum est dubitandum, cum res ipsa satis loquatur.

Addamus exempli ergo ad *Cainanem* nostrum, quinque animas quas addunt illi ad familiam *Jacobi*: quinque nepotes *Josepho* sistentes qui adhuc non erant in rerum natura: immo septem secundum calculum eorum in *Gen.* 46.27. Υἱοὶ δὲ Ἰωσὴφ οἱ γενόμενοι αὐτῷ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ψυχαὶ ἐννέα.

Jam cui codici credendum, Græco an Hebræo? Et num quinque isti additi à Græcis, olim extiterunt in textu *Mosis*, & vel amissi sunt per incuriam librariorum, aut erasi per audaciam Judæorum? Dictet ratio atque ipsa natura. Nam si *Machir*, *Galead*, *Sutelah*, *Taban*, & *Eden* fuerunt cum *Josepho* cum *Jacobus* cum suis descenderet in *Ægyptum* [& si non fuerint cur numerantur inter descendentes?] tum *Manasses* novennis aut ad plurimum decennis factus est avus, atque *Ephraim* octennis aut novennis. Credam ne ego *Mosen* talia retulisse? Miror potius frontem interpretum, qui tam incredibilia imponerent Gentilibus credenda.

IV. Conspicuum satis est, versionem Græcam à capite ad calcem evolventi, à diversis authoribus eam fuisse exaratam, stylo & ingenio variantibus. Ita ut doctius liber hic vertatur quam ille, elegantior sit Græca λέξις in libro hoc quam illo, propius ad Hebræa accedit versio in libro hoc quam isto: In omnibus tamen libris, Judaicum ingenium odorari est, rebus istius gentis favens & patrocinans. Tale quid deprehendere est in ipsissimis hisce rebus de quibus jam agimus, addititio *Cainane*, & additis quinque ad lxx. animas.

Ut se gens Judaica supra universum genus humanum prætulerit, & septuaginta animas descendentes cum *Jacobo* in *Ægyptum* gentemque ipsam appreciaverint supra septuaginta nationes totius mundi, si quis tam peregrinus est in rebus & libris Judaicis ut non noscat, discat ex his, vice plurium quæ possent proferri.

Zohar. in Exod. col, 22. *Septuaginta animæ Jacobi descenderunt in Ægyptum ut restaurarent septuaginta familias dispersas per confusionem linguarum. Nam æquales fuerunt istæ lxx animæ*

omnibus istis familiis totius mundi. Atque ille qui iis vellet dominari, idem facit ac si tyrannidem exerceret in universum orbem.

Targ. in Cantic. iv. 10. *Quam bonæ sunt super me dilectiones tuæ ô cœtus Israel* משבעין אומייא *Magis quam lxx nationes.*

Bemidbar rabba, fol. 210. 3. *Creavit sanctus benedictus septuaginta nationes, verum in omnibus iis non invenit complacentiam sed in solo Israele.*

Beresh. rab. fol. 43. 2. *Dicit Abrahamus Deo, Nonne de Noacho suscitasti lxx nationes: Dicit ille Deus de te suscitabo, gentem istam de qua scribitur. Quæ gens tam magna ?*

Gloss. *Gens illa peculiaris* יתירה על ע אומות *excellens supra lxx nationes, gens illa sancta, sicut lingua sancta excellit supra lxx linguas.*

Innumera sunt istiusmodi. Jam vero cum periculum & odium non creare Judæis non potuerit hæc arrogans doctrina & jactantia, si Ethnicis innotesceret, conceperim ego promptiùs, interpretes hic caute & callide fecisse in fugam istius periculi, per ista additamenta, quam hæc unquam fuisse in textu *Mosis*. Addendo quippe duplicem *Cainanem*, & quinque animas ad lxx in familia *Jacobi*, caveruntne Ethnici in Bibliis suis Græcis invenirent exacte lxx nationes, in Gen. x. sed lxxii [aut lxxiii computato Ἐλισὰ etiam] ut ne lxx. animas descendentes in Ægyptum sed lxxv.

Pari astutia usi sunt in versione, *Deut.* xxxii. 8. unde orta iis est collatio ista inter lxx. animas *Jacobi*, & lxx. nationes. *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum* למספר בני ישראל, *Juxta numerum filiorum Israel.* Sic *Moses*.

At illi, Ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν, κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. *Statuit terminos gentium, juxta numerum Angelorum Dei:* Sensu à *Mose* alienissimo, at qui obscurat illud unde oriri potuit aliquod periculum. Ipso quidem adeo obscuro, ut *Oedipo* opus sit ad enucleandum: si modo non ab iis allusum sit ad traditionem Judaicam [quod ego suspicor] de lxx. Angelis præfectis lxx. nationibus mundi.

V. Jam ergo cum tam vaga & aliena fuerit ista versio, quare eam tam accurate sequuntur Evangelistæ & Apostoli, idque non raro ubi discrepat à fonte Hebræo ?

Respond. I. Disposuit Deus thuribula *Korachi*, *Dathanis*, & *Abi-*

Abirami ad usum sacrum, quia illa ordinata primitus ad usum sacrum. Sic & Spiritus Sanctus versionem Græcam ad usum suum, quia ea ordinata primitus ad usum sacrum. Non sinceri erant animi interpretum in versione sua sed transversa tuentes: sic nec sinceri animi *Korachi*, *Dathanis*, & *Abirami* in oblatione thymiamatis sed perversi: At dicatum fuit thymiama eorum ab iis in usum sacratum, transfert ergo Deus thuribula eorum in usum sacrum. Sic & versio Græca ordinata in usum sacratum, quia in Biblicum, sic & reservata à Sp. Sancto in usum Biblicum.

II. Cum novum Testamentum Græce scriptum fuerit, tractandumque fuerit maxime à Gentilibus, congruentissimum fuit, imo maxime necessarium, codices Græcos sequi, quibus solis uti potuerunt Gentiles; ut illi historias, vel allegationes ex veteri Testamento adductas examinantes, consonas iis illas reperirent, & non contrariantes. Consulentes illi, exempli gratia, Biblia sua Græca de nominibus à *Davide* retro ad *Adamum*, Comperiunt illic *Cainanem filium Arphaxadi*. Si *Lucas* eum etiam non interseruisset, quam prompte illi veracitatem ejus in suspicionem vocare potuerunt, in reliqua Genealogiæ parte, quæ extracta est, ex tabulis & regestis non adeo notis.

III. Si fides habenda historiæ isti de versione Græca apud *Aristeam* & *Josephum*, isti etiam particulæ habenda fides. Quam habe verbis interpretis *Aristææ*.

Καθὼς δὲ ἀνεγνώσθη τὰ τεύχη, &c. *Ut autem perlecta sunt ista volumina legis, astantes & sacerdotes & interpretes, seniores, gubernatoresque civitatis, & ipsi principes multitudinis ita dixerunt.* Ἐπεὶ καλῶς καὶ ὁσίως διηρμήνευται, &c. *Quoniam rectè, sanctè, & per omnia accuratè perfecta est ista interpretatio, par est ut omnia permaneant in suo habitu, nec ulla fiat immutatio. Omnibus ad hæc cum approbatione acclamantibus: jussit Demetrius illos* Διαράσασθαι καθὼς ἔθος αὐτοῖς ἐστιν, &c. *Ut haberent in more* [*ut habent* magis ad verbum] *imprecari dira illi, si quis immutaturus esset, vel addendo vel transferendo, vel auferendo. Quod recte fecerunt ad hoc, ut perpetuò conservarentur illa salva, & cum diuturnitate inviolata.*

Hæc si vera, res certe non levis erat Judæo, quicquam alleganti ex veteri Test. Græcè, Græca pedetentim non sequi. Et

mirum

mirum est quemvis eorum post hanc, aliam versiorem ausum moliri. Anne sub hisce diris & imprecationibus astricti Amanuenses sacri, si modo aliqua rei fides? Quis dixerit? At quis hoc non dixerit. Quod hinc satis iis erat, quo obturarent ora Judæorum cavillantium, quod versionem Græcam sequentes declinaverint non raro à veritate Hebræa: in fugam scil. istius Anathematis: sed modo hæc vera.

Object. Verum hoc de quo jam agimus [ut alia omittamus] erat pure falsum. Nam nec erat *Cainan* aliquis filius *Arphaxadi*, nec erat *Jesus* filius *Cainanis* alicujus postdiluviani.

Resp. I. Nec dici quippiam falsius quoad rem ipsam potuit, quam illud Apostoli, cum vocat prædicationem Evangelii Μωρίαν *Stultitiam*, 1 Cor. 1. 21. & tamen quoad communen de ea conceptum, stultorum hominum, nihil verius. Sic falsum est illud quod hic asseritur in seipso, at verum in conceptu eorum pro quibus Evangelista scribit. Nec Spiritui Sancto in animo est, in animis eorum indulgere falsum, sed non obtrudere offendiculum. *Omnia factus sum omnibus ut lucrifaciam aliquos.*

II. Parallelismum aliquem cum hac re *Luca* habet illud in Vet. Testamento, 1 Paralip. 1. 36. *Filii Eliphaz, Teman & Omar & Zephi, & Gatam & Timnah & Amalek.* Ubi æque falsum est quod *Timnah* erat filius *Eliphaz*, ac quod *Kainan* erat filius *Arphaxadi*. At procul absit, longissime absit ut dicamus Spiritum Sanctum vel hic falsum esse, vel velle fallere, *Timnah* non erat vir, sed fœmina, non filius *Eliphaz* sed concubina, non frater *Amalech*, sed mater, Gen. xxxvi. 12. Sed docet Sp. Sanctus in hac brevitate locutionis, recurrendum esse ad originalem historiam, unde hæc desumuntur, atque inde sumendam determinatam rei explicationem: Quod non raro fit ab eodem Spiritu breviter loquente in historiis bene notis. Cavillari in Evangelistam in hac re de qua jam agimus non possunt Gentiles, quia congruit ille cum eorum Bibliis: Et si cavillentur Judæi, vel si nos jam cavillemur, respondere habet ille ex usitato more Spiritus Sancti Cui non infrequens est in repetitione historiarum satis notarum, variare à primitiva & Originali historia, nec fallendi animo, nec ipso decepto, sed pro majestate & authoritate sua dictante, & lectorem referente ad primitivam historiam, unde de statu rei statuat & determinet, & rationem variationis inquirat. Hunc morem imitatur Stephanus, de

sepultura

ſepultura Patriarcharum loquens, Act. vii. 15, 16. Satis intellectus à Judæis auditoribus, breviter loquens in hiſtoria nota.

III. Aliud eſt dictare de ſuo, atque allegare [quod hic facit Evangeliſta] dictata ab aliis : Et cum abſque omni dubio ille ſcripſerit pro Gentilibus, utpote aſſecla exiſtens Apoſtoli Gentium, quid vetat quo minus ille alleget prout dictatum eſt in Bibliis Gentilium ?

Cum Apoſtolus vocat Magos Ægyptios, *Jannen & Jambrem*, 2 Tim. 3. 9. non pro certo tradit, aut fide ſua ſpondet, nomina iſtorũ iſta fuiſſe, ſed allegat tantũ dictata & tradita ab aliis, vulgarem ſcil. traditionem gentis, *Timotheo* ſatis notam, & de qua nec ille, nec quivis alius movere vellet litem, vid. *Menacoth*, fol. 85. 1. *Targ. Jonath.* Exod. 1. *Aruch* in יוחני׳. Et *Numenium* apud Euſeb. in Præpar. Evang. lib. 8. cap. 8.

Cumque Apoſtolus Judas loquitur de *Michaele* contendente cum Diabolo circa defunctum *Moſen*, rem non tradit pro certa & authentica, at non poſtulandus tamen ille falſi, quia non dictat de ſuo, ſed revocat tantum ad dictata ab aliis; atque argumento utitur ad Judæos, ex ipſorum codicibus & traditionibus ſumpto.

IV. Sicut ad intelligendas Phraſiologias & ſententias in N. T. commodiſſimum, imo neceſſarium eſt, inquirere quonam modo intellectæ ſunt ab iis qui vel ipſas ab ore loquentium audierunt, vel ad quos ſunt ſcriptæ. Sic & in hac re par ſcrutamen faciamus. Cum primum in lucem prodiret hoc Evangelium inter Judæos & Gentiles, non habuerunt Gentiles cur quererentur quod Evangeliſta ſequeretur ipſorum biblia : & ſi querantur Judæi, habent quod ſibi ipſis reſpondeant. Et ſpeciatim de hoc nomine *Cainan* interſerto, ut & de lxxv animabus in familia *Jacobi*, norunt inter eos doctiores, unde ille hæc hauſerit, qua ratione iſta in Bibliis Græcis addita & quod *Lucas* fideliter hæc tranſcripſerit, & ſi aliquid ſit querela dignum, cauſentur in primos authores, non in tranſcriptorem.

V. Denique : antequam verſa ſunt Biblia in linguam Græcam pro *Ptolemæo*, ut ſupponitur, infinita erant exemplaria bibliorum in lingua Hebræa ; in *Paleſtina*, *Babylonia*, *Ægypto*, ubique in omni Synagoga : & ſtupendum eſt, in omni vetuſtate, non eſſe volam aut veſtigium mentionis, vel unius codicis Hebræi qui conſonat cum verſione Græca. Habemus varias editiones Græ-

cæ

cæ versionis τῶν lxx ut vocatur, inter se quamplurimum dissidentes, at quis vidit aut audivit unquam, de codice Hebræo qui in omnibus consensit cum istarum aliqua. Sensum proprium secuti sunt interpretes, & parum sese astrinxerunt ad textum Hebræum.

CAP. IV.

Ver. 1. Ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι.

MATTHÆO est Ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Quod ego intellexerim, quod raptatus fuerit à Spiritu Sancto in aera, & sic provectus in eremum. Ratio conjecturæ varia. I. Quia simile legimus de *Philippo*, Act. viii. 39, 40. atque idem suspicantur viri sanctissimi de *Elia*, 1 Reg. xviii. 12. & 2 Reg. 11. 16. II. Verisimile est Diabolum, *Jesum* per aerem rapuisse, hac ipsa occasione, sub simulatione scil. se Sp. Sanctum esse, qui eum sic rapuerat in eremum: Atque sub ipsissima hac notione, venerationem ab eo requisivisse, ac si ipse foret Sp. Sanctus. III. Non prætereunda est methodus *Lucæ*, de ordine tentationum, discrepans à *Matthæo*. Tentatio in pinnaculo templi, *Matthæo* est secunda verissimeque: Ea *Lucæ* est tertia. *Et finita*, inquit ille, *omni tentatione recessit ab eo Diabolus*. Jam vero ô *Luca*, quomodo *Christus* descendit à pinnaculo. Refers tu illum eo raptatum à Diabolo, atque ibi secundum methodum tuam, finita est tentatio, quomodo quæso Christus descendit? Adverte quid sequatur Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν. *Et reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam*: Et conjunge historias ut conjunguntur à *Luca*: Stitit eum Diabolus in pinnaculo templi, atque urget ut se præcipitet, cum vero non persuaderet, relinquit eum stantem in pinnaculo, & finita est omnis tentatio. Et *Jesus* per virtutem Spiritus rediit in *Galilæam*: Nonne licet hinc conjectare, docere velle *Lucam*, Christum finita tentatione, à Spiritu Sancto per aera raptum fuisse in *Galilæam*, prout raptus ab eo fuerat in eremum, & à

Diabolo

Diabolo sub tali prætextu ad pinnaculum, & montem excelsum?

Ver. 2. Ἡμέρας τεσσαράκοντα, &c.

Trinam quadragesimam jejunio, peregit *Moses*, agens cum Deo: Sat *Christo* quod unam, colluctans interim cum Diabolo. Primam *Mosis* habes, *Exod.* xxiv. 18. Secundam post excisum vitulum aureum, *Deut.* x. 10. Tertiam, post delatas novas tabulas, *Exod.* xxxiv. 28. Et circa ipsissimum anni tempus quo ultimam suam finivit *Moses*, suam inchoat Christus, circa medium scil. mensis *Tisri*, & quousque eam continuaverit in mense *Marheshvan*, non difficile est computare.

Ver. 5. Ἐν στιγμῇ χρόνου.

ברגע· *In momento*, ut Vulg. Jam vero quantum sit momentum, si alicujus sit momenti, disce à magistris.

Beracoth, fol. 7. 1. כמה רגע· *Quantum est momentum*? אחד רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ופח בשעה מחמשת· *Est quinquagies octies millesima octingentesima octogesima octava pars horæ.* Acutissime calculatum.

Ver. 13. Ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

Senserat ac jam expertus fuerat Diabolus, frustra esse tentare *Christum*, suggestionibus, atque illecebris, eo modo quo tentat homines. Expectat ergo tempus opportunum quo possit eum aggredi alio modo: quod & facit tandem & per seipsum & per instrumenta sua. Et cum instaret jam tempus, rediretque Diabolus ad opus suum, mentionem habes de Satana introeunte in *Judam*, & quod *Jam venit Princeps hujus mundi*, Johan. xiv. 30.

Ver. 16. Ἀνέστη ἀναγνῶναι.

Ut melius de hac actione Christi judicemus, observemus aliquantulum consuetudinem Synagogæ.

I. Legerunt stantes.

Piske הראש & *Rabbenu Asher* in Megil. cap. 3. *Non legunt in lege nisi stantes. Imo non licet legenti, alicui rei inniti. Unde autem tenetur legens stare? Dicit Rabh Abhu, Quia scriptura dicit. Tu autem mecum sta. Atque non est alicui rei innitendum sicut est in Hieros. R. Samuel bar Isaac ingressus Synagogam, quendam interpretantem comperit, atque innitentem columnæ. Cui ille, Hoc tibi non licet. Nam sicut data est lex cum reverentia, sic à nobis tractanda est cum reverentia.*

Prætulerunt quidem legem Prophetis, & legem & Prophetas Hagiographis [vid. *Gloss.* in *Schab.* 115. 1.] & tamen honorem concesserunt Prophetis, ut non legerentur nisi à stante. Unde singulare est quod dicunt de libro *Esthera.*

Megil. fol. 21. 1. *Legat quis librum Esthera, vel stans vel sedens. At non sic de lege.*

Christus in hoc sequutus est morem Synagogæ, quod legens stetit, & sedit docens.

II. Ille qui legebat in Prophetis, vocabatur מפטיר *Maphtir,* atque ad munus illud designabatur ab Archisynagogo.

Kiddushin. fol. 76. 2. *Rabh. Bibai vir magnus fuit* לעיין במילי שמיא *ad curandum de rebus Dei. Et Mar vir magnus fuit* לעיין במילי מתא *Ad curandum de rebus oppidi.*

Gloss. *De rebus Dei, id est, de collectoribus eleemosynæ, atque ejus distributione.* וסדר מתרגמנין ומפטירין, *Et de ordine interpretum, atque legentium in Prophetis.*

Probabile est Christum se jam obtulisse pro *Maphtir* vel ut lectorem in Prophetis, ut concionaretur etiam super quod lectum. Non tam designatum quidem ab Archisynagogo, quam approbatum cum sese offerret. Nam audierant *Nazarethani* de miraculis aliquibus ab eo editis *Capernaumi,* ver. 23. & non mirum si cuperent etiam aliquid ab eo audire, talibus miraculis dignum.

III. *Piske* הראש in *Megil.* Artic. 22. *Legens in Propheta ne legat minus, quam versiculos viginti unum.*

Heic non videtur Christus mori synagogæ conformis, nam non legit nisi versiculos binos: Et tamen non egit nisi quod licitum atque usitatum in synagoga. Et observandum est illud in

Massecheth sopherim, c. 12. אם היה בשבת תורגמן או דרוש *Si fuerit Sabbato Interpres, vel concio, legunt in Propheta versiculos tres aut quinq; aut septem, & non sunt solliciti de versiculis viginti uno.*

Si

Si fuerit ſabbato Interpres vel interpretatio , Nonne ſemper aderat unoquoque Sabbato interpres? & nec *Moſes* nec Prophetæ lecti ſunt niſi aſtante interprete,ut affatim patet ex traditionibus & regulis circa interpretem.

Verba ergo אם היה בשבת מתורגמן או דרוש Ego in hunc ſenſum intellexerim. Si vel interpres in interpretatione ſua exſpatietur in concionem, vel alius quis concionetur:

Nam interpres aliquando commentatus eſt, & concionatus ſuper illud quod lectum. Et fuit forte Chriſtus jam & lector & proprius interpres.

Bereſh, rab. ſect. 80. *Joſe Maonita interpretatus eſt in Synagoga* τῆς *Maon. Audite hoc ô Sacerdotes, Auſculta ô domus Iſrael, atque attende ô domus regis, Hoſ,* iv. 1. *Dixit. Arrepturus eſt Sanctus Benedictus ſacerdotes, & ſtaturus eos in judicio, illis dicendo: Quare non laboraſtis in lege. Nonne uſum fructum habuiſtis viginti quatuor portionum cedentium Sacerdotibus? Dicunt ei non dederunt nobis quidquam. Auſculta ô domus Iſrael quare non dediſtis ſacerdotibus viginti quatuor portiones, quas ego præcepi in lege. Reſpondent illi, Propter illos qui ſunt de domo Principis qui rapiunt totum. Attende ô domus regis quia vobis eſt judicium. Quia vobis dixi hæc erit norma circa ſacerdotes. Vobis ergo & ſuper vos verſa eſt norma judicii. Audiit hæc Rabbi* [*princeps*] *atq; eſt indignatus.*

Maſſech. Sopherim, cap. 13. *Poſthæc rex Ahaſhuerus magnificavit Hamanem filium Hammedatha.*

Rabb Joſeph interpretatus eſt בתר פתגמיא האילין רבי מלכא *Poſt hæc rex magnificavit Hamanem Hammedathæ Agagæum, filium Cuzæ, filii Aphletus, filii Dius, filii Diuſot. filii Paros, filii Nidan, filii Baalkan, &c. vid, loc. & confer cum Targ. in Eſther* cap. v. 1.

IV. *Megil.* fol. 24. 1. *Lector in Propheta* פורס על שמע *dilatat ſuper* Shemaa [modum & formam rei habes in *Maſſech. Soph.* cap. 14.] *tranſit coram arca atque elevat manus ſuas,* ad bene dicendum *quod ſi puer ſit pater aut magiſter ejus, hæc præſtant ejus vice,* &c. At docet gloſſa, hoc *de ordinario lectore Prophetæ* eſſe intelligendum, מי שרגיל להפטיר At erat *Chriſtus* jam lector extraordinarius. Legit tamen, quod non ab eo in alia Synagoga factum, nam heic erat in propria, & legit ut membrum iſtius Synagogæ.

 Ver.

Ver. 17. Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου.

I. Minister ecclesiæ erat custos librorum sacrorum, atque eos protulit legendos, cum conventum erat in Synagoga.

Joma, fol. 68. 2. *Venit Pontifex maximus ad legendum* [die expiationis] חזן הכנסת *Minister Synagogæ accipit librum legis & dat Archisynagogo*, &c. Ubi Gloss. חזן הכנסת שמש *Chazan Synagogæ, id est* ὑπηρέτης *Minister*. Ab eo librum accipit Salvator, atque ei reddit.

II. An librum *Esaiæ* solum an compactum cum aliis Prophetis acceperit si quæratur, non facilè est determinare. Conjice ex his quæ vulgo obtinuerunt.

Bava bathra, fol. 13. 2. *Tradunt Rabbini, Compingat quis legem & Prophetas atque Hagiographa in volumen unum, verba sunt R. Meir. R. Judah autem dicit, Legem per seipsam vel seorsim librum Prophetarum per seipsum, & librum Hagiographorum per seipsum. Et sapientes dicunt, unumquemque per seipsum.* vid. *Massech. Sopherim*, cap. 3.

At quærere est, Num singularem Prophetam per seipsum? An *Esaiam* solum? An *Hieremiam* solum, &c? Affirmativum probabile: nam sic diviserunt *legem* aliquando in singulas *Quintanas*.

Omnibus notum est, quonam titulo insigniantur libri legis in fronte Bibliorum Hebræorum, viz. חמשה חומשי תורה. *Quinque quintanæ Legis. Genesis* est חומש ראשון *Quintana prima. Exodus* est חומש שני *Quintana secunda*, & sic de cæteris. De quarum quintanarum separatione in singularia volumina vid. *Massech Sopherim*, loco jam citato.

Megill. fol. 27. 1, גוללין ספר תורה במטפחת חומשין. *Involvunt librum legis in linteo quintanarum, & quintanas in linteo Prophetarum & Hagiographorum. At non Prophetas & Hagiographa in linteo quintanarum, nec quintanas in linteo legis.*

Et paulo post. *Reponunt legem* על חומשין *Super quintanas, & quintanas super Prophetas & Hagiographa. At non Prophetas & Hagiographa super quintanas, nec quintanas super legem:* Id est: Non aliquàm quintanam singularem super omnes quintanas compactas in unum. Sic Gloss. *Quintana, id est, liber legis in quo est tantum quintana una.*

Cum

Cum ergo in divisos codices aliquando hoc modo distribueretur liber legis, æque judicare licet, ita distributos fuisse etiam majores Prophetas, duodecim minoribus in unum volumen compactis. Hinc forsan illud in

Megill. fol. 24. 1. *Lector Prophetæ, transilire potuit à textu ad textum,* ואין מדלגין מנביא לנביא *At non transilire licuit à Propheta ad Prophetam,* ובנביא של שנים עשר מדלג *verum in duodecim Prophetis licuit.* Nam aderant ei in manu omnes illi in unum volumen compacti: At non sic majores Prophetæ.

Detur ergo mihi venia conjectandi, quod isto sabbato quo hæc transigebantur in Synagoga *Nazarethana*, sectio ista quæ legenda erat in Prophetis, erat juxta rubricam in Propheta *Esaia*, atque ejus rei ergo minister *Christo* lecturo porrigit istum librum.

Καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον εὗρε τὸν τόπον.

Lingua Talmudica ego sic reddiderim גולל ית ספרא אשכח ית דוכמא vel גולל את הספר Hebraicè, At quomodo reddes, inquies Πτύξας τὸ βιβλίον; ver. 20. Ipsissimis iisdem verbis גולל את הספר.

Joma cap. 7. hal. 1. Summus Pontifex post lectionem legis גולל ספר תורה ומכיחו בחיקו Πτύξας τὸ βιβλίον τῦ νόμυ *reponit eum in suo sinu, & tamen*

Fol. 70. 1. dicitur אין גוללין ספר תורה בציבור [quod non reddendum *non complicant*, sed] *non evolvunt librum legis in Synagoga.*

Massech. Sopher. cap. 11. גוללין נביא ברבים *Evolvunt Prophetam in Congregatione, at non evolvunt legem in Congregatione.* Id est ut Gloss. in *Megill.* fol. 32. 1. גולל ספר מענין לענין *Evolvunt ab uno loco aut periocha, ad periocham aliam alio in loco.* Sic in Prophetis factum, at non in lege.

Atque hac ratione permissum est lectori transilire in Propheta, à loco in locum, quia permissum est evolvere Prophetam vel singularem, vel duodecim in Synagoga, at non sic de lege. Et quærunt

Megill. fol. 24. 1. עד כמה הוא מדלג. *Quonam usque transilit?*

transilit? כדי שלא יפסוק התורגמן. *Ita ut non desinat interpres.*

Gloss. *Ne transiliat à loco quem legit, nisi ut possit* לגול'יהספר *evolvere librum, ut legere possit locum ad quem transilit cum desinit interpres.*

Et quoniam non licuit eo modo evolvere legem in Synagoga, *Calendis mensis Tebeth, si modo foret Sabbatum, attulerunt tres libros legis & legerunt, in uno Pariocham pro Sabbato; in alio pro Calendis, in alio pro Encæniis, Joma,* fol.70. 1.

Verba ergo Evangelistæ Ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, mihi non nudè sonant *Explicuit* vel *aperuit librum*, sed apertum evolvit à folio ad folium, usque dum locum inveniret, quem sibi proposuit legendum & tractandum. Qui quamvis non foret sectio, per rubricam isti diei statuta, parum tamen cessit Christus à more Synagogæ, quæ lectorem permisit transilire.

Ver. 23. Ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν.

Dicetis mihi hoc Proverbium, Medice cura teipsum. Hierosolymitanè sic protulerim: אתון מתילין לי מתלא דין : אסיא אסי יתך.

Beresh. rab. Sect. 23. & *Tanchum*, fol. 4. 2. אסית אסי ית חגרתך *Medice cura propriam claudicationem.*

Ver. 25. Ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία, καὶ μῆνας ἕξ

Celebratur admodum & in literis sacris, & Judaicis, numerus iste trium annorum & dimidii, de qua re fusius diximus alio in loco. Et quamvis allusive tantum adhibeatur iste numerus non raro, & apud has & illas, hoc tamen in loco, secundum literam sumendum esse, & justo calculo, nulla occurrit ratio cur dubitemus, quamvis ad æquam computationem eum exigere, non exiguæ sit difficultatis.

Quod per triennium duraverit impluvium patet, 1 Reg. xvii, &c. Ast unde adjectio sex mensium?

Dixit Elias Achabo vivit Dominus Deus Israel in cujus conspectu sto, si erit annis his ros, aut pluvia nisi juxta oris mei verba אם יהיה השנים האלה *Includunt hæc verba tres*

tres annos ad minimum, quia dicit שנים *non* שנתים.

Et cap. xviii. *Factum est verbum Domini ad Eliam anno tertio, Vade & ostende te Achabo, & dabo pluviam super terram. Anno tertio*, ubinam ergo sex menses?

I. Loquuntur Christus, Apostolusque ejus *Jacobus*, cap. v. 17. cum addunt sex menses, absque dubio secundum notam & receptam opinionem gentis. Quod & alias fit nonnunquam in rebus historicis in N. Testamento.

Act. vii. 16. Ossa duodecim Patriarcharum tralata fuisse ex *Ægypto* & sepulta in *Sichemo*, cum apud paginam sacram fiat mentio tantum de ossibus & sepultura Josephi, effatur *Stephanus* secundum vulgarem opinionem gentis vid. *Hieros. Sotah.* fol. 18. 3. & *Bab. Bava kama*, fol. 92. 1.

Item ver. 30. dicit quod *Moses* 40. annorum erat cum fugeret in terram *Midianiticam*, quodque illic commoratus est 40 annos alios, cum de hac circumstantia sileat ipse *Moses*: loquitur cum consensu gentis, Vid. *Beresh. rabb.* sect. 100.

II. Nec *Christus* nec *Jacobus* dicunt quod *Elias* clausit cœlum ad tres annos & sex menses, sed *Christus* quod *clausum erat cœlum in diebus Eliæ annis tribus & mensibus sex*: Et *Jacobus*, *quod oravit Elias ne plueret, & non pluit super terram per tres annos & sex menses.*

Liceat mihi ergo sic distinguere: Quod *Elias* clausit cœlum per triennium ne essent pluviæ: ut apud librum Regum & quod non erant pluviæ per triennium & sex menses: ut salvator, & Jacobus.

III. Ad nodum hunc enodandum usui alicui esse possunt verba *Menandri* apud *Josephum*.

Antiq. lib. 8. cap. 7. Μέμνηται δὲ τῆς ἀνομβείας ταύτης καὶ Μένανδρος ἐν ταῖς Ἰθοβάλου τοῦ Τυρίων βασιλέως πράξεσιν. Ἀβροχία τε ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ Ὑπερβερεταίου μηνὸς ἕως τοῦ ἐχομένου ἔτους Ὑπερβερεταίου.

Hujus impluvii mentionem habet Menander in Actis Ithobali regis Tyriorum sic dicens, Impluvium sub eo erat à mense Octobri ad Octobrim anni sequentis.

Spatium durationis impluvii decurtat quidem, dum continuationem ejus facit unius tantum anni, ast clavem aliquam nobis porrigit, dum initium ejus statuit in *Octob.* aditum aliquem nobis præbentem in interiora.

IV. Re-

IV. Recognosce distinctionem istam de *Pluvia prima* & Pluvia serotina יורה ומלקוש. Deut. xi. 14. Hierem. v. 24. Joel II. 22.

Taanith. fol. 6. I. *Tradunt Rabbini* יורה במרחש ומלקוש בניסן *Pluvia prima est in mense Marheshvan, serotina in Nisan.*

Targum in Joel II. 22. *Qui dimisit vobis pluviam primitivam tempestivè* ולקישא בירח ניסן *& serotinam in mense Nisan.*

Vid. etiam quæ attulimus ad cap. II. ver. 8.

Dissidet aliquantum R. Sol. in *Deut.* xi. Sed non solliciti sumus de ordine, fuerit ne prima in *Marheshvan* an in *Nisan.* Illud quod in rem nostram facit hoc est: quod statis his temporibus fuerint pluviæ: ast per reliquum anni spatium, ut plurimum impluvium.

V. Sex menses isti nominati à salvatore & *Jacobo*, statuendi sunt ante initium triennii, & non assuendi ad ejus finem, quod ex hoc plane patet quod dicatur *Anno tertio*, Eliam ostendisse se Achabo, &c.

In initio ergo istius triennii credimus *Eliam* clausisse cœlum, appropinquante jam tempore illo quo solitæ sunt pluviæ descendere mense *Marheshvan*, & reserasse cœlum post elapsum triennium eodem mense. Nec inane est quod dicit *Menander* Ἀβρεχίαν, initium sumsisse à mense *Octobri* qui ex parte respondet τῷ *Marheshvan*: nam consule verba ista, cap. xviii. *Dicit Achab ad Obadiam vade in terram ad universos fontes aquarum & ad cunctas valles, si forsan possimus invenire herbam & salvare equos*, &c. Nemo dixerit inquisitionem hanc factam fuisse hyeme, sed æstate: non ante vel in mense *Nisan* cum descendere solitæ sunt pluviæ, nam quam parum, quam nihil fœni aut graminis tunc temporis expectandum: sed cum processerat annus jam erga æstatem, tum oportunum & tempestivum erat de gramine & fœno inquirere. Computa ergo tempus peragrationis *Achabi* & *Obadiæ* in tali inquisitione: tempus ex quo *Elia* occurrente *Obadia*, in colloquium ejus venit *Achabus*: tempus quo collecti sunt Israelitæ & Prophetæ *Baal* ad montem *Carmel*: quo ibi ab Elia *sacrificatum*, & occisi *Baalistæ*, & certe probabilius reserationem cœli & descensum pluviarum, non ulli anni tempori assignaveris,

quam

quam solito isti & ordinario mensi *Marhesvan*. Tribus ab hinc annis, cum isto mense expectatæ essent pluviæ secundum communem anni temperiem, clausit *Elias* cœlum, ut non descenderent, & jam exspirante triennio, cum rediret illud tempus descensionis, reserat ille cœlum & descendunt.

VI. Jam ergo à *Marhesvan*, mense isto, quo ille cœlum seravit, retrogredere ad mensem *Nisan* præcedentem, & sex menses isti interlabentes, erant etiam absque pluvia secundum consuetum & ordinarium morem anni & climatis. Mense *Nisan* pluit: reliquum anni ad *Marhesvan* erat impluvium: Mense *Marhesvan* expectatæ erant pluviæ, sed *Elias* clauserat cœlum, clausitque per triennium exinde insequens. Ita ut quamvis ille non clauserit nisi per tres annos, non forent tamen pluviæ per tres annos & sex menses.

Ver. 27. Νεεμὰν ὁ Σύρος.

Pupugerunt Nazarethanos hæc exempla, duplici aculeo.

I. Quod vilifactos sese arbitrarentur his exemplis. Ista re præsertim observata, cujus causa salvator hæc adducit. Tu miracula edidisti in *Capernaum*, præsta & aliqua etiam hic in propria urbe. Non. Vos indigni, ut Israel olim indignus Prophetis *Elia* & *Elizæo*, qui ergo missi ad Gentiles.

II. Quòd planè per hæc exempla innueret vocationem gentium, qua nihil auribus Judæorum ingratum magis. *Elias* missus ad Ethnicam, & Ethnicus missus ad *Elizæum*: ac utrique ab Ethnicismo conversi ad veram religionem. Verba ergo *Naamanis*, ver. 17, 18. ego sic reddiderim. *Non ultra faciet servus tuus holocaustum aut sacrificium Diis alienis, sed Jehovæ. Et hac de re ignoscat Dominus servo suo* [scil. de præterita mea idololatria] *nempe quod cum intraret dominus meus in domum Rimmon & inniteretur ille super manum meam, ego etiam adoravi in domo Rimmon, pro adoratione mea in domo Rimmon ignoscat quæso Dominus servo tuo de hac re.*

Ver. 29. Ἐις τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

At quanam ô Nazarethani authoritate? quonam judicio? Erat quidem inter eos conſeſſus judicialis trium virorum, quia erat ibi Synagoga, ſed penes conſeſſum talem non erat decernere de capite. Et quæri poteſt an licentia iſta quæ conceſſa eſt τοῖς קנאין *Zelotis*, huc etiam extenderet, *Sanhedr.* fol. 81. 2. *Qui furatur ſcutellas ſacras, & maledicit per divinatorem* [i. e. maledicit Deo in nomine Idoli] *Et coit cum Ethnica* [palam ut *Zimri*, Num. xxv. 6.] קנאין פוגעין בו *Zelotæ interficiunt eum. Et ſacerdotem qui miniſtrat in immunditia, fratres ejus ſacerdotes cum fuſtibus excerebrant:* At num ad omnes, & ad omnia pertinuit licentia iſta Zelotica? Cum *Nathaniel* dicit, *Numquid boni quidquam ex Nazareth?* non videtur tam parvitatem oppidi reſpexiſſe, quam pravitatem oppidanorum.

Ver. 33. Ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου.

Inuſitatior Phraſiologia. Indigitat forte Spiritum Pythonicum aut Spiritum Necromanticum, nam ut inter hos diſtinguatur à magiſtris, vid. *Rambam* in *Sanhedr.* cap. 7. hal. 4. Uterque, quamvis diverſo modo, invitavit atque ambivit afflatum Diaboli. De qua re fuſius dicturi ſumus ad cap. xiii. 11.

CAP.

CAP. V.

Ver. 1. Τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην.

NAM docuerunt etiam extra Synagogam, & *Beth Midrash*, in viis & plateis.

Pesachin, fol. 26. 1. *Rabban Jochanan ben Zaccai docuit in platea, ante montem templi per totum diem.* vid. Gloss. ibi.

Erubhin, fol. 29. 1. *Ben Azzai docuit in plateis Tiberiadis.* Hanc consuetudinem *Rabbi Judah* prohibuit, hoc Canone.

Moed Katon. fol. 16. 1. *Ne magistri discipulos suos doceant in plateis.* Et *R. Chaijam*, ideo quod fratris sui filios doceret in platea, percussit correptione.

Et tamen de eodem *Rabbi Judah* refertur.

Beresh. Rabba, sect. 33. רבינו הוה לעי באוריתא *Rabbi Judah sedit laborans in lege* [κοπιῶν ἐν λόγῳ καὶ διδαχῇ, ut 1 Tim. v.] *coram Synagoga Babylonica in Zippore: transiit coram eo juvencus ductus ad lanienam & mugiit*: quem cum ille à jugulatione non liberaret, ictus est dolore dentium per tredecim annos.

Ver. 5. Δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες.

Talmudice טורחינן כול ליליא. Sic
Bava Maria. fol. 83. 10. שרחינן כיל יומא

Ver. 7. Τοῖς μετόχοις.

לשותפום: Si modo in tali comparticipatione consociati fuerunt, de quali loquitur *Maymon.* in שלוחין ושותפין, cap. 4, &c.

Ver. 12. Ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας.

Kelim, cap. 1. hal. 7. *Civitates cincta muris, sunt sanctiores quam terra Israelitica in genere* שמשלחין מתוכן המצורעים *Quia ex iis ejiciunt leprosos.* Quod intelligendum, magistris interpretibus, de civitatibus cinctis mœnibus à diebus *Josuæ.* Si civitas hæc de qua Evangelista, talis foret, non tolerandus in ea erat leprosus, nisi quem ab immunditia sua absolverat sacerdos. Nam remansit lepra post istam absolutionem, & non sanatus est æger sed redditus ecclesiæ. Quod homo hic dicitur fuisse πλήρης λέπρας, meritò conferendum est cum *Lev.* xiii. 12. 13.

Fuerit antea purificatus à sacerdote necne, sanatum mittit Christus ad Sacerdotem, ut offerat quod pro *mundato* leproso debitum. Nam num lex Mosaica *sanatum* supponit? Quæro an medicabilis omnino fuerit ista ægritudo, nisi per miraculum. Atque ideo missus est hic homo ad templum, ut ostenderet se sacerdoti & offeret εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, ver. 14. id est, ut testaretur, sanatam jam esse lepram, morbum immedicabilem, per miraculum, ut olim in *Miriama* & *Naamane*: ideoque magnum Prophetam exortum esse in Israele.

Ver. 17. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν.

Talmudicis חד יומא: Sic & חדא זמנא *quodam tempore.*

Ver. 27. Ἐπὶ τὸ τελώνιον.

בבית מכם: *Succah.* fol. 30. 1. *Res hac, similis est regi carnis & sanguinis prætereunti* בבי״ת המכם *juxta telonium. Dicit servis suis Solvite vectigal Publicanis.*

Ver. 39. Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι.

Beracoth. fol. 51. 1. לא מיושן יפה הוא. *Nonne vetus melius est?*

Gloss. יין מיושן של שלש שנים *Vinum vetus: id est trium annorum.*

Schabb. fol. 129. 1. חמרא בת תלתא טרפי. *Vinum trium foliorum.*

Gloss. *Trium annorum: quippe quod ex quo vitis produxit istud vinum, ter protrusit nova folia.*

CAP.

CAP. VI.

Ver. 1. Ἐν σαββάτω δευτεροπρώτω.

DE hoc diximus ad *Matt.* xii. Adjiciamus pauca.

Controversum est inter magistros Judæorum, & *Baithusæos*, de interpretatione verborum istorum circa oblationem manipuli primitialis ממחרת השבת *Crastina Sabbati*, Levit. xxiii. 10, 11.

Gloss. in *Rosh hashanah*, fol. 22. 2. *In votis erat Baithusæis, ut dies primus Paschatis esset Sabbato, ut oblatio manipuli incideret in primum diem hebdomadis: atque ut festum Pentecostes incideret etiam in primum hebdomadis. Nam illi interpretati sunt verba ista* יניפנו ממחרת השבת *Agitabit manipulum sacerdos crastina Sabbati, ac si sensus eorum esset, Crastina Sabbati creationis.*

Contra hoc disputant Rabbini, atque unanimiter, illudque verè, astruunt per *Crastinum Sabbati* intelligendum esse *Crastinum diei Sabbatici*, vel diei primi festi. Sic *Targ. Siphra. Solom. Menahem*, &c. Sic etiam versio Græca. Argumenta eorum videre licet in *Siphra*, & *Pesikta* & *Menacoth.* fol. 65. 1. Præcipuum est illud *Rabban. Jochananis* disputantis cam *Baithusæo* loco novissime citato. *Scriptura una*, inquit ille, *dicit Numerabitis quinquaginta dies* [à die scil. quo oblatus est manipulus ad Penteconsten.] Levit. xxiii. 16. *Altera dicit*, *Numerabitis septem Sabbata*, Lev. xxiii. 14. Deu. xvi. 9. כאן ביט שחל להיות בשבת כאן ביט שחל *Hoc, si dies festi primus incidat in Sabbatum* להיות באמצע שבת *Illud, si dies festi primus incidat in medium hebdomadis.*

Hoc sibi vult. Si dies Primus septidui Paschalis incideret in Sabbatum, tum manipulo postridie ablato, Pentecoste incidit in diem proximum post septimum Sabbatum: Si vero dies iste primus incideret in medium septimanæ, tum à manipulo postridie oblato, non numeranda septem Sabbata, sed quinquaginta dies.

Exempli-

Exempli gratia. Supponatur comeſum agnum feria ſeptimanæ Judaicæ tertia, nobis die *Martis*. Dies *Mercurii* erat dies feſti primus, & die *Jovis* oblatus eſt manipulus: tum die *Jovis* etiam, numeratis quinquaginta diebus erat Pentecoſte. Intercurrebant hic ſeptem Sabbata, & poſt ultimum ſabbatum quatuor dies ante Pentecoſten: ubi numeratio per Sabbata, ſpatium decurtat, at numeratio per quinquaginta dies, rem ſtatuit abſque ſcrupulo. Et hæc duo ſimul concludit. I. Oblationem manipuli non conſtringi ad diem poſt Sabbatum, ſed ad diem poſt Sabbaticum primum feſti. II. Diem Pentecoſtes non aſtringi ad primum Hebdomadis, quod voluerunt *Baithuſæi*, ſed incidere potuiſſe quovis die Septimanæ.

Quanam ratione conati ſunt *Baithuſai* diem Pentecoſtes ſemper reducere ad craſtinum Sabbati, vel primam Hebdomadis, non promptum eſt definire.

Ille forſan qui cum Rabban Jochanane diſputat, aliquid de hac re innuit *Moſes magiſter noſter*, inquit, *amavit Iſraelem & novit* שעצרת יום א *quod Pentecoſte foret tantum dies unus, inſtituit ergo eam Craſtino Sabbati, ut Iſrael deliciaretur duobus diebus ſimul.*

Quicquid erat, male certe intellexerunt Phraſin ממחרת השבת circa oblationem manipuli, de *Craſtino Sabbati*, cum intelligendum ſit de *craſtino diei Sabbatici.* Et ſic Græc. Καὶ ἀνοίσει τὸ δράγμα ἔναντι κυρίου δεκτὸν ὑμῖν τῇ ἐπαύριον τῆς πρώτης.

Exemplum ſumamus de hac re in ultimo Paſchate ſalvatoris.

Comeſus eſt agnus Paſchalis feria Judæorum quinta, nobis die *Jovis*. Dies feſti primus, illis erat feria ſexta, nobis dies *Veneris*, quo crucifixus eſt Chriſtus. Inclinante in noctem die iſto [circa tempus quo ille eſt ſepultus] prodierunt deputati à Synedrio ad metendum manipulum: Et craſtino, qui erat Sabbatum, & dum Salvator dormiret in ſepulchro, manipulus iſte eſt oblatus.

Dies ergo iſta erat Δευτέρα, & ab ea numerarunt ſeptimanas ad Pentecoſten. Atque intercurrentia Sabbata denominabantur ab iſta Δευτέρα· Primum Δευτερόπρωτον· Secundum Δευτεροδεύτερον, & ſic de cæteris.

Rambam in Adaioth, fol. 22. 1. *Primus dies Paſchatis vocatur Sabbatũ & numerarunt poſt illud* שבע שבתות המיוחסין אליו *Septem Sabbata cognatione relata ad illud.* Nota illud המיוחסין.

Ver.

Ver. 12. Ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

Confer hanc Phraseologiam cum illo quod dicitur.

Beracoth, fol. 7. 1. *Dicit R. Jochanan nomine R. Jose* מניין שהבה מתפלל *Unde constat quod Deus Sanct. ben. orat? Inde quod dicitur, Adducam eos ad montem meum Sanctum & Lætificabo eos* בבית תפלתי *In domo orationis meæ.* תפלתם לא נאמר Orationis eorum, *non dicitur, sed* תפלתי Orationis meæ. *Unde sequitur quod Deus Sanct. ben. orat. Et quomodo orat? Dicit Rabb Zutra bar Tobijah Dicit Rabh. Esto bene placitum meum, ut superent misericordiæ meæ iram meam.*

Beresh. rabb. fol. 63. 3. עשה לו הקבה סוכה והיה מתפלל בתוכה *Fecit sibi Deus Sanct. ben. tabernaculum atque oravit in eo: Sicut dicitur, Tabernaculum ejus in salem, atque habitatio in Sion. Et quidnam dicit orans?* יהי רצון שאראה בבנין ביתי *Sit beneplacitum meum, ut videam domum meam ædificatam.*

Ridemus fabulas, & tamen sententiam gentis non observare non possumus, & conferre cum Phraseologia nostra, προσευχῇ τοῦ Θεοῦ, volunt illi Deum orare, non supplicatoriè sed authoritativè: *Sic esto.* Sic & Christus aliquando. Πατὴρ θέλω, Johan. xvii. 24. an ita sit Phraseologia hoc in loco interpretanda non decernimus.

Ver. 38. Μέτρον καλὸν πεπιεσμένον.

I. Vid. *Menacoth*, fol. 87. de מדות נגדשות ומחוקות. *Mensuris accumulatis & abrasis.*

Rabbi Meir dicit: Dicitur עשרון עשרון לכבש האחד. *Decima, Decima unicuique agno. Unde innuitur quod duæ* עשרונות *Decimariæ erant in templo.* אחד גדוש *una accumulata.* ואחד מחוק *Et altera abrasa. Accumulata, qua mensurarunt omnia sacra frumentaria* [כל המנחות] *Abrasa qua mensurarunt molas, vel panes summi Pontificis.*

Ibid. fol. 90. 1. *Omnes mensuræ in templo erant accumulatæ præter istam summi Pontificis.*

Ratioque

Ratioque quare illa etiam non accumulata, redditura gloss. viz. *Quia oportuit eum dividere similam in duas decimas: si ergo mensura foret accumulata, dum eam huc illuc moveret, ut sic divideret, difflueret aliquid simila ad terram.*

Joma, fol. 48. 1. *Rabh Papa interrogavit*: מלא חפניו *Plenitudo pugillorum sacerdotis, de qua est mentio* מחנקות או גדנשות *num est mensuris abrasis, vel accumulatis? Dicit R. Aba,* τῷ *Rabh Isbai, Plenitudo pugillorum de qua est sermo non est mensuris abrasis, nec accumulatis* אלא טפופות *sed supernatantibus.*

II. Nemo non observaverit Evangelistam nostrum in repetitione sermonis hujus in monte, plurima omittere quæ sunt apud *Matthæum*. Illa nimirum quæ magis peculiariter respiciunt, vel dictata & glossas scribarum & Pharisæorum circa homicidium, juramenta, divortia, &c. vel eorum mores in orationibus, eleemosynis, jejuniis, &c. Pro gentibus scribens omittit ista Judaica.

CAP.

CAP. VII.

Ver. 2. Ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

SIC *Tabi* servus *Rabban Gamalielis* hero suo: de quo plurima passim: speciatim vero in *Beracoth*, fol. 16.2. *Cum mortuus esset servus ejus Tabi, suscepit ille pro eo consolationes. Dixerunt ei discipuli ejus, Docuisti nos ô magister quod non recipiunt consolationes pro servis. Respondit ille, Servus meus Tabi, non erat sicut alii servi, ille rectissimus.*

Ver. 5, Τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

I. Non inusitatum erat, uni homini ædificare Synagogam.

Kitsur Piske הראש in *Megillah.* Artic. 41. *Si quis domum ædificaverit, posteaquè eam consecraverit in Synagogam, est de natura Synagogæ.*

Gloss. in *Rabbenu Asher*, ibid. fol. 37. 2. *Unus quis qui condiderit Synagogam, dederitque concivibus*, &c.

Et disputant plurima magistri in tractatu isto *Megillah*, cap. 4. super hac quæstione. An liceat vendere Synagogam, aut in usum aliquem civilem alienare: atque inter alia supponunt eam ædificatam ab uno aliquo homine, at quam tandem reservare vult in usum proprium,

II. Non hæsit iis scrupulus de conditore etiam Gentilitio, cum sanctimonia loci, non tam in ædificatione constaret, quam in sacratione, & dicatione in usum sacrum: cujus rei specimen aliquod habes in templo condito ab Herode. Et talem seipsum erga gentem eorum, approbaverat hic Centurio, ut de liberalitate & devotione ejus, in erogatione sumptus ædificationis, non haberent cur cierent scrupulum.

Ver. 12. Ἐξεκομίζετο τεθνηκώς.

Talmudicis vulgo בית יוצא. Quod primo intelligitur, de elatione funeris è porta atrii domus.

Hieros. Beracoth. fol. 5. 4. *A quonam tempore inclinant lectos? Ex quo defunctus exportatur ex porta atrii domus.*

Secundò, de exportatione extra urbem: Nam לא היו כתי קברות סמוכין לעיר *Cœmiteria non erant prope urbem.* Gloss. in Kiddushin, fol. 80. 2.

Moed katon, fol. 24. 1. *Infans moriens ante tricesimum ætatis diem* יוצא בחיק *effertur in sinu: & sepelitur ab una fœmina & duobus viris.*

בן ל יוצא ברלוסקמא. *Infans triginta dierum effertur in arcula. R. Judah dicit, Non in arcula quæ portatur humeris, sed brachiis.*

בן ג שנים יוצא במטה. *Puer trium annorum effertur in lecto*, & sic ab ista ætate ulterius.

Ὄχλος ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

Moed katon, ibid. *R. Simeon b. n Eliezer dicit* היוצא במטה מצהיבין עליו רבים *Pro mortuo qui effertur in lecto, multi lugent*: at si non effertur in lecto [sed in גלוסקבא vel דלוסקמא] multi non lugent.

ניכר לרבים רבים מתעסקין עמו. *Si defunctus notus fuerit multis multi eum comitantur.*

Aderant vulgò ad talia funera נושאי מטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן *Portantes feretrum, & qui vices cum illis mutarent, atque etiam qui vices cum istis. Beracoth*, cap. 3. hal. 1. Nam ut gloss. הכל חפצין לזכות בו *omnes cupierant fungi isto munere.* Erant etiam qui עומדין בשורה *seriatim stantes circum lugentem eum solarentur.* Ibid. & *Chetubb.* fol. 8. 2.

Ver. 14. Ἥψατο τῆς σοροῦ.

Syr. קרב לערסא Talmudici dicerent נגע במטה. quod quidem Hebraice est idem, 2 Sam. iii. 31. אחרי המטה. Targ. בתר ערסא

Beresh.

Beresh. rabb. Sept. 100. *Dixit Jacobus filiis, Cavete vos* שלא יגע ערל במטתי *Ne præputiatus quis tangat lectum meum, ne pellat ab eo divinam præsentiam.*

Ver. 37. Γυνὴ ἁμαρτωλὸς.

I. Erant hæ fœminæ inter Judæos mali nominis.

Chetubb. fol. 72. 1. *Illa quæ transgreditur legem Mosaicam, & illa quæ Judaicam.* Gloss. *Legem Judaicam, quam sequuntur filiæ Israelis, etiamsi non sit scripta.*

Quænam illa quæ transgreditur legem Mosis? Illa quæ marito præbet aliquid comedendum quod non decimatur. Quæ coitum ejus patitur existens menstruosa. Quæ non separat sibi collyram. Quæ vovet, & non præstat quod votum.

Qualiter transgreditur legem Judaicam? si prodeat in publicum capite aperto. Si neat in plateis. Si confabuletur cum quovis obviante. Abba Saul dicit si maledicat filiis suis. R. Tarphon dicit, si quoq; sit clamosa. Gloss. *Si concubitum mariti sui efflagitet intra domum suam, ea vociferatione, ut audiri possit à vicinis.*

Maimon. in loc. *Si neat in platea brachia denudet conspicienda viris: si vel rosas aut myrtum, aut pomogranatum aut aliquid tale appendat oculis vel genis. Si lusitet cum adolescentibus. Si maledicat patri mariti sui coram marito,* &c.

II. Suspicor vocem Ἁμαρτωλὸς deteriora adhuc sonare, quod & vulgò creditur de hac fœmina, quod scilicet fuerit reipsa adultera, & summa vitiositate contaminata. Notum est quid חטאים sonet in vet. Test. & Ἁμαρτωλοὶ in Novo.

Ver. 38. Καὶ ϛᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω.

Pedes lavit post eum protensos: De qua re dicimus fusius ad *Johan.* xii.

Ver. 47. Ὅτι ἠγάπησε πολύ.

Hæc animadversa vim animumque vocabuli ὅτι facile enucleant.

I. Quod hæc fœmina non nunc primum ad Christum se receperit, nec nunc primum remissionem peccatorum suorum acceperit. Creditur fuisse *Maria Magdalena* nec sine ratione. Si ita, tum ex ea antea ejecta fuerant septem sua dæmonia: & tunc temporis remissa ei peccata, sanationem indulgente Christo, & corporis & animæ. Ea ergo tam grandi antea devincta beneficio, jam se provolvit ad pedes Christi, gratitudinis ergô & devotionis. Remissionem peccatorum obtinuerat ante hanc actionem, atque inde hæc actio, non ab hac actione remissio.

II. Nequaquam aliter quadraret simile quod proponit salvator de relaxatione debiti. Non relaxatur debitum, quia debitor diligit, sed debitor diligit, quia relaxatur debitum. Præcedit remissio, dilectio sequitur.

III. Non dicit Christus, Pedes meos lachrimis lavit, capillis tersit, unguento unxit οὗ χάριν ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι, sed οὗ χάριν λέγω σοι ἀφέωνται, Ut satisfaciat nempe murmuranti Pharisæo. Tu intra te mussitas *Simon*, quod grandissima peccatrix sit hæc fœmina: quereris tecum, quod ego tactum tantæ peccatricis tollerem: Ego vero dico tibi, quod ex ipsissimis hisce quæ erga me præstitit officiis, patet quod remittuntur ei peccata sua: nam non potuit hæc specimina & fructus charitatis & devotionis edidisse, si constricta adhuc foret reatu, & vinculis peccatorum suorum.

CAP.

CAP. VIII.

Ver. 2. Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή.

UNDE autem ſic vocata?

I. Obſervavimus ad *Matth.* xxvii. 56. mentionem eſſe apud Talmudicos, τῆς מרים מגרלא שיער נשייא *Miriam Magdila-ſcner naſhaia Mariæ plicatricis capillorum fœminarum:* quam dicunt fuiſſe uxorem τȣ̃ פפיס *Papus ben Judæ*, ſed adulteram.

Papum coætaneum faciunt, cum *Rabban Gamaliele* [Jafnenſi] & *R. Joſua. Hieroſ. Bava bathra*, fol. 15. 1. & cum *R. Akibah. Gloſſ. in Schabb.* fol. 104. 2. qui omnes vixerunt, & ante dirutum Templum, & poſt. Ita ut tempora non admodum diſſonent: Et probabile eſt, Gemariſtas aliquam memoriam *Magdelenæ* hujus noſtræ in voce מגרלא retinuiſſe.

II. Obſervamus ad *Johan.* xii. fuiſſe oppidum quoddam prope *Hieroſolymam* nomine *Magdala*, mali nominis & famæ, quæ forte ipſa *Bethania* fuit, aut eſto alia ab ea, non incongrue dici potuit *Maria* noſtra, *Magdalena* [ſi ſoror ſcil. *Lazari*] vel quod ibi aliquando habitaret, illuc elocata per nuptias, vel quod mores meretricios iſtius loci imitaretur. Sed pronum mihi eſt credere, ipſam *Bethaniam* ita fuiſſe dictam.

Ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει.

De numero ſeptenario non contendimus, cum vix quicquam uſitatius quam numero hoc certo uti, pro incerto. Scrupulus eſt an ſecundum literam hæc verba ſint intelligenda, an ſenſu Judæorum, quibus etiam vitia ſunt dæmonia: ut *Malus affectus eſt Satan.* Gloſſ. in Joma fol. 67. 2. *Ebrietas ex muſto eſt dæmonium*, Gittin. fol. 77. 2, &c. Si *Maria* hæc eadem fuerit cum peccatrice cap. præcedenti, quod creditur, tum per dæmonia videntur intelligi ejus vitia: Præſertim vero cum & Phariſæus & Evangeliſta eam vocent *Peccatricem* potiùs quam Dæmoniacam. Sed rem in medio relinquimus.

Ver.

Ver. 3. χουζᾶ.

Occurrit tale nomen in Genealogia *Hamanis*.

Maſſech Sopherim, cap. 13. Exaltavit Rex Hamanem Hammedathæum Agagæum בר כוזא *Filium chuza*, &c.

Targ. in *Eſther* cap. 5. eandem Genealogiam recenſens, nomen hoc omittit, & in aliis diſcrepat. Hoc obiter notare licet, quod *chuza* eſt nomen in familia *Hamanis Edomæi*, & *chuza* etiam in familia *Herodis*, qui de ſanguine etiam *Edomæorum*.

Ver. 18. Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ δοθήσεται αὐτῷ.

Succah. fol. 46. 2. *Menſura Dei non eſt ſicut menſura carnis & ſanguinis. Menſura carnis & ſanguinis hæc eſt. Vas vacuum recipit, plenum non recipit amplius. At menſura Dei hæc. Plenum recipit, vacuum non recipit ſicut dicitur* אם שמיע תשמע *Si audiendo audies: id eſt ſi audis audies, ſi non audis non audies.*

Gloſſ. *Si ad audiendum te aſſuefeceris, tunc audies & diſces & addes.* Non diſpar eſt illud in *Beracoth.* fol. 55. 1. *Deus non dat ſapientiam, niſi ei cui eſt ſapientia.*

CAP.

CAP. IX.

Ver. 3. Μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

AUT plurimum me fallunt calculi mei, in computatione temporum, aut instabat jam hyems, cum emitterentur Apostoli, & tamen interdictum iis ne duplici amictu induantur. Minus erat, quod vetitum iis, portare secum, vel pecuniam, vel viaticum, nam propter Evangelizationem suam ministrandus erat iis victus. At dum cum frigore & hyeme colluctandum iis est absque amictu competenti, videtur durius.

I. Non inusitatum quidem est in gente, ut aliqui ex religiosiori severitate amicirentur veste tantum una, de qua re diximus ad *Marc.* xiv. ver. 51. Quo forsan spectat illud in

Schabb. fol. 118. 2. *Dicit R. Jose, Sit portio mea* ממתי בחולי מעיים *cum iis qui mortui sunt ex ægritudine intestinorum. Nam dicit Mar, Plurimi justorum moriuntur ex ægritudine viscerum:* contracta scil. ex austeritate vitæ, in victu, & vestitu. Et sic dicitur speciatim de sacerdotibus.

Gloss. in Shekalim, cap. 5. *Ambularunt Sacerdotes discalceati in pavimento, & usi sunt aqua, & non amicti* אלא בגד אחד *nisi veste una.* -- *Atque ex hac consuetudine elanguit vigor eorum, atque infirmata sunt eorum viscera.* Atque hujus rei ergô, erat medicus quidam in templo statutus, cui cura incubuit, huic malo occurrendi, quem non incongrue dicas, *Medicum viscerarium.*

Jam ergo quæritur an Christus præscripserit hisce suis talem severitatem ex hoc exemplo non indulgens eis nisi unam vestem, cum Evangelizatio hæc eorum itineraria, foret opus hyemale: nam ab ea redierunt paulo ante Pascha. Confer ver. 10. hujus capitis & ultra, cum *Johan.* vi. 4. & porro. Exspatiemur paululum.

I. In utroque Talmude. *Hieros. Schabb.* fol. 15. 4. *Bab. Schabb.* fol. 120. 1. numerantur octodecim indumenta, quibus vestitur Judæus à capite ad calcem. Inter alia, duo calcei, duæ caligæ, &c. Verum ea quæ maximè propriè dicenda sunt vestimenta, & quæ ipsum corpus ambiunt, atque amplexantur, numerantur ista.

I. מקטורן *Mactoren.*] Quæ vox à variis redditur varié. à Gloss. מנטור, opinor *A-mantle.* Ab Aruch. מעול *Pallium*: Ab aliis, *Cucullus.* Glossæ in *Bava bathra*, fol. 57. 2. est idem cum *Talith.*

Avodah zarath, fol. 58. 2. *Resh Lachish profectus est ad Bozram, & vidit Israelitas comedentes fructus non decimatos, & prohibuit iis. Venit coram R. Johanane, qui dixit ei* ארמקטורך עלך זיל *Etiam dum Mactoren* [*pallium*] *tuum super te est, Ito & revoca prohibitionem tuam.*

II. קולבין של פשתן *Kolbin de lino*: quod Babylonicis est קלבוס. Ordinarius Judæi amictus erat טלית *Talith*, vestis exterior, & חלוק *Hhaluk*, interior. Ast in loco allegato, nulla est mentio τῆς *Talith*, in Syllabis omnino: ejus autem vice, est קולבין *Kolbin*: voce Græca adhibita pro Hebræa: קולבין id est Κολόβιον.

Epiphan. lib. 1. cap. 15. De *Scribis* loquens, *Adhuc vestes Phylacteriis distinctas gerebant, quæ sunt latiora quædam purpuræ Segmenta.* Ἀλλ' ἐπειδὴ στολὰς, εἴτ' οὖν ἀμπεχόνας οἱ τοιοῦτοι ἀνεβάλλοντο, καὶ Δαλματικὰς εἴτ' οὖν Κολοβίωνας, &c. Lat. interpr. *Cum Stolis, sive vestimenti genere quodam uterentur isti, quod Dalmaticas, aut Colobia appellare possumus* ἐκπλατυσμῶν διὰ πορφύρας ἀλουργοῦς κατασκευασμένας. *quæ amplioribus ex purpura Segmentis erant intexta.*

De טלית *Talith* eum loqui, res ipsa loquitur. Nam nihil aliud erant segmenta ista purpuræ, quam ציצית peniculamenta τῇ *Talith* appensa, & assuta.

III. חלוק של צמר *Camisia lanea*, vestis interior. Unde Gloss. חלוק קמישא על בשרו *Hhaluk erat camisia super carnem ejus.* Atque inde jactantia τοῦ R. Jose. *Schabb.* fol. 118. 2. *Quod in tota vita sua, tigna domus ejus non viderant interiora* חלוק *camisiæ suæ.*

II. Et jam redit quæstio. An per Δύο χιτῶνας, loco quem tractamus, intelligendæ sint hæ duæ species, *Talith* & *Hhaluk*, an species una duplicata? An scil. salvator eos astrinxerit ad unum tantum horum vestimentorum, an duplicem *Talith* aut *Hhaluk* prohibuerit.

Credimus quod ad unum tantum astrinxit: Nam quamvis χιτὼν cum conjungitur cum Ἱμάτιον, ad speciale vestimentum applicetur,

applicetur, cum tamen non ita conjungitur, poteſt in genere denotare *Amictum*. Et cum jubeat Chriſtus Μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας, *Marc.* vi. 9. optime exponitur ex præcedentibus: Nam cum decurtat ab iis, alias veſtimentorum atque utenſilium partes, peram, baculum, calceos, liquet decurtare eum etiam, unum de ordinariis veſtimentis, aut *Talith* aut *Hhaluk*.

Severum nimis hoc videri poſſit, eum illos hyeme omittere velle ſeminudatos. At. 1. Congruit optime cum ejus providentia, quam exerere pro iis ſpeciali modo, illi eſt ſtatutum, quod colligi poteſt ex *Luc.* xxii. 35. & cui vult eos ſe committere. Et ſimilis eſt providentia ejus, in iis tuendis, providentiæ Dei, erga *Iſraelitas* in eremo, quæ non permiſit veſtimenta eorum veteraſcere, & corpora conſervavit à languore & morbis incolumia, & pedes ab omni gravamine intactos. 2. Congruit optimè cum ſtatu & humilitate regni cœlorum, & *Meſſiæ*, de quibus illi Evangelizant, ut de utroque rectius judicare diſcant Judæi, ex ipſo conſpectu, & intuitu horum præconum: atque in *Meſſiā* diſcant credere, cum videant eum tam miraculosè nuntios ſuos protegere, etiam omnibus incommodis circumſeptos: & diſcant regnum cœlorum pompoſum non expectare, cum tantum diſtent hi ejus præcones à pompa.

Verba Baptiſtæ Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω, ſic etiam ſunt intelligenda, ut ille qui habet *Talith & Hhaluk*, det unam nudo, & non habenti vel hanc vel illam.

Ver. 8. ὅτι προφήτης τὶς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

Sic ver. 19. Quo ſenſu ſumendus eſt ὁ προφήτης *Johan.* 1. 21, 25. id eſt, ὁ προφήτης τὶς τῶν ἀρχαίων ὃς ἀνέστη.

Cum nullum expectarent Prophetam [*Elia* excepto] ante adventum *Meſſiæ*, at tum veteres reſurrecturos, conceperunt, ut videtur, tempus illud inſtare vel adeſſe, cum in ore eorum tam frequenter foret mentio, de veteri aliquo Propheta à mortuis reſuſcitato.

Ver. 30. Μωσῆς καὶ Ἡλίας.

Fingunt ſibi Judæi, *Moſen* venturum cum *Elia*, cum *Elias* advenerit.

Debharim rabba, fol. 293. 4. *Dixit Sanct. benedictus Mosi, sicut vitam tuam dedisti pro Israele in hoc sæculo, sic tempore futuro, cum adduxero ad eos Eliam Prophetam* שניכם באין כאחת *Vos duo venietis simul.*

At ridebis hujus opinionis fundamentum, jactum scil. ex verbis *Nahumi* cap. 1. 3. יהוה בסופה ובסערה דרכו *Moses* autem infans jactus est in סופה Exod. 2. & *Elias* ascendit in cœlum בסערה. 2 Reg. 2. Hoc illis est, Allegorizari.

Fingunt quoque *Mosen* exsuscitatum fuisse simul cum *Samuele* à Pythonissa.

Vajicra rabba, fol. 195. 3. *Samuel putavit diem istum fuisse diem judicii, excitavit ergo secum Mosen.*

Pesikta, fol. 93. 1. *Moses non mortuus est [nam justi non moriuntur] sed ascendit in excelso ut ministraret Deo.*

Ver. 31. Ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ.

Gallus atque Italus laxè nimiùm vocem Ἔξοδον reddunt hoc in loco. Ille, *Disoyent sur le issue*, Hic, *Dicevane il successo suo*. Et vereor ne strictè nimis vernacula nostra, *They spake of his decease.* Mallem *They spake of his departure*. Nam ascensio Christi in cœlum erat Ἔξοδος ejus, æque ac mors ejus erat. Imo potius quam mors ejus, si in vocabulo Ἔξοδον, sit ulla allusio ad exitum ex *Ægypto*. Iste enim erat in victoria & triumpho, prout erat ascensio ejus in cœlum.

Parum dubitamus, sermonem iis fuisse de ejus morte, istiusque modo, per crucifixionem scilicet, cum *Moses* & *Elias* absque dolore aut angore obierint; At suspicamur aliquid magis contineri intra vocabulum, & Phraseologiam Ἀναλήψεως αὐτοῦ, ver. 51. Ἔξοδον αὐτοῦ, plane respicere.

Occurrit vox Ἔξοδος apud Græc. Interpr. *Prov.* xxx. 12. *Generatio mala seipsam justam judicat* τὴν δ᾽ ἔξοδον αὐτοῦ οὐκ ἀπένιψεν. *Exitum autem suum non lavit*. Obscurè satis, & quidem præter textum. Legunt illi ומיציאהו cum in fonte sit ומצאתו *Et à sordibus suis se non lavit.*

Ver. 51. Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ.

Oritur quibusdam scrupulus, cur mentio solū fiat τῆς ἀναλήψεως, non prius habita mentione mortis ejus. Verum detur sub voce Ἔξοδον αὐτοῦ concludi Ascensionem ejus, & solvitur nodus. Et videtur

videtur Evangelista, indè calculare. Loquuti fuerant *Moses* & *Elias* de *discessu ejus* ex hoc mundo, id est finaliter per ejus ascensionem, atque ille exinde usque dum expleretur tempus ascensionis, faciem suam firmat versus *Hierosolymam*, statuens apud se, ad omnia festa adesse, quæ ejus Ἀνάληψιν erant antecessura.

Pergit ergo jam ad festum *Scenopegiæ*, ubi quid egerit habes, *Johan.* vii. Post decem aut circiter septimanas, ascendit iterum ad festum *Encæniorum*, cap. xiii. 22. *Johan.* x, 22. & tandem ad ultimum suum Pascha, cap. xvii. 11.

Ver. 52. Εἰς κώμην Σαμαρειτῶν.

An Judæi in oppidis Samaritarum vulgò pernoctarent, in accessu eorum, & recessu ab *Hierosolymis*, posset disputari. Verum si eos cogeret aliquando necessitas in ista diversoria, nihil erat illic, præter inimicitiam gentis, quod posset iis esse offendiculo. Nam *terra ista erat munda, collectiones aquarum munda, habitacula munda, & semitæ munda*, Hierosf. *Avoda Zarah.* fol. 44.4. Ita ut nihil periculi de immunditia in habitaculis: & cum Samaritani in quamplurimis Judaizarent, minus periculum immunditiei in eduliis, lectis, mensis, &c.

Ver. 55. οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

Quod fecit *Elias* inter Samaritanos, imitari ambiunt Zebedæani inter Samaritanos: in nomine suo *Boanerges* somniantes, ut videtur, esse fulgura & tonitrua, ad necem & stragem. At vidistis ô *Zebedæi* filii, magistrum vestrum de vitis hominum curas agentem ex intimis præcordiis, & misericordiæ visceribus. Sanantem ægros, liberantem Dæmoniacos, suscitantem mortuos, & vos cædes & flammas, & perditionem totius oppidi, ad instar *Sodomæ* spirare: Non nostis, non advertitis, qualis spiritus decet esse Apostolos *Messiæ*.

Ver. 60. Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Gentiles æstimabantur à Judæis, pro mortuis.

Chetubboth. fol. 3. 2. עמי הארצות אינן חיים. *Populi terrarum* [i. e. Ethnici] *non vivunt*. Atqui hi inter suos, etiam sic æstimati.

Shemoth rabba, fol. 123. 1. ארבע הן חשובין כמתים. *Hi quatuor reputantur pro mortuis, Cæcus, leprosus, pauper & [*Ἄπαιδες *vel] qui non habet liberos.*

CAP. X.

Ver. 1. Ἑβδομήκοντα.

QUARE vulg. Interpr. habeat *Septuaginta duos*, ipse, ut opinor, vix rationem reddiderit: multo minus rationem reddiderit *Titi Bostrensis* interpres, quare Ἑβδομήκοντα ut est in Græc. *Titi* reddat *Septuaginta duos*.

Super historiam *Eldadi* & *Medadi*, Num. xi. Sic

Aben Ezra. Dicunt Sapientes *quod Moses accepit sex ex unaquaque tribu, & totus numerus accrevit ad Lxxii. Cum ergo præceperat Deus de Lxx tantum, seponuntur isti duo.* Jam ergo si Deus seposuit Duos [qui erant de conscriptis, & qui dotati Spiritu Sancto] ut non essent Lxxii, sed Lxx, vix excogitaveris quare Christus adderet duos, ut non essent Lxx sed Lxxii.

Vajicra rabba, fol. 178. 1. *Dicitur Mosi ad montem Sinai, Ascende tu & Aaron, & Nadab & Abihu, & Lxx de Senioribus Israelis: Sic etiam tempore futuro constituturus sibi est Sanctus benedictus* ישיבה של זקנים משלו *Consessum Seniorum de proprio.* Et quotnam illi numero si calculare permittes hos magistros? *Septuaginta* certe, non *Septuaginta duo.* Inauditus apud eos consessus *Septuaginta duorum*, nisi vice tantum una in *Jabneh*.

Jadaim, cap. 3. hal. 5. *Dicit R. Simeon ben Azzai* מקובל אני מפי עב זקנ *Accepi ego ab ore Lxxii Seniorum, eo die quo conscriberent R. Eliezar ben Azariah in Synedrium:* Non amoventes tamen *Rabban Gamalielem* quamvis displiceret.

Ver 3. Ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

Additur Matth. 10. *Estote prudentes ut Serpentes*, &c. Quocum confer illud

Midras Schir. fol. 17. 3. *Dicit Sanctus benedictus de Israele* אצלי הם תמימים כיונים *Apud me sunt simplices ut columbæ* אבל באה הם ערומים כנחשים *Ast inter nationes mundi sunt callidi ut serpentes.*

Ver.

Ver. 4. Μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

I. Nemo non hic in mentem revocat illud, 2 Reg. 4. 29. *Si quis tibi occurrerit ne salutes eum*, &c. id est, ut vulgo concipitur, Ne iter tuum cum quovis colloquendo tardes. Quæ ratio locum hic habere non potest, cum horum discipulorum negotium, talem expeditionem non efflagitaret. Amandati enim sunt זוגות זוגות *Bini bini*, ad hæc & illa loca & oppida, ad quæ Christus ipse in propria persona erat accessurus, & non erat cur ad illa tali festinatione currerent, ut ne minima mora in via admittenda. Verum ad loca destinata destinatis, in istis solùm locis erat negotium, annuntiandi scil. adventum Christi, & non tale quid enuntiandi in via. Emissi duodecim Apostoli annuntiare habuerunt adventum *regni cœlorum*, hi adventum *ipsius regis*. Non mirum igitur si illis non prohibitum fuerit salutare aliquem in via: Nam iis incubuit ubique annuntiare regnum cœlorum, at his, adventum Regis, iis tantum locis quo ipse esset adventurus, & non prædicare obiter occurrentibus in via.

II. Usitatum erat in ista gente, sub quibusdam rationibus, non salutare in via, imo non salutare omnino.

Rambam in Moed katon, cap. ult. *Lugens pro mortuo, septem primis diebus luctus sui, ne quemquam salutet.*

Taanith. fol. 12. 2. Si præterierint tredecim jejunia quæ indixerat Synedrium pro implorandis pluviis, & non descenderant pluviæ, tum *Diminuunt de negotiatione, & de ædificatione, & de plantatione, & de desponsationibus, & nuptiis* ובשאלת שלום בין אדם לחבירו *& de mutua salutatione* [id est ab his rebus abstinent] *sicut homines increpati à Deo.*

Ibid. fol. 14. 2. חבירים אין שאלת שלום ביניהם. *Religiosi non mutuò salutant. Quod si quis de vulgo eos salutet, illi regerunt* בשפה רפה וכובד ראש *voce summissa, & cum gravitate, & velant se, & sedent sicut lugentes, vel sicut excommunicati.*

An illud Apostoli *salutate vos invicem osculo Sancto*, huc aliqualiter respiceret, liceret quærere, si esset hujus loci, sed abstinemus.

Quid ergo voluit Christus per hanc prohibitionem, *Neminem*

salutetis

ſalutetis in via? Num voluit ſuos Judaicum hunc morem imitari, ut pro lugentibus habeantur ab omnibus?

I. Voluit ſuos eſſe ſibi conformes, ut omnes ex qualitate præconum, aliquantum judicarent de qualitate mittentis, quod etiam diximus ante de duodecim. Erat ipſe *vir dolorum*, & ſi præcones ejus aliquid tale repræſentent vultu geſtuque, melius edocent populum qualis ille, qui eos miſit.

II. Duplici fine voluit Chriſtus, ut notum fieret de locis, ad quæ ipſe in perſona ſua erat venturus: nempe ut eò congregarentur omnes ad doctrinam ejus, in medelam animarum, atque ut congregarentur eo morbidi, in medelam ægritudinum.

Et congruentiſſimus geſtus præconum ad hæc homines convocantium, erat luctuoſus, utpote demonſtrantium ſe compati & condolere, cum male affectis & afflictis.

Ver. 8. Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν.

Adeo curioſi erant Canones traditionales de non comedendo, niſi quæ munda, quæ decimata, atque de quibus rite ſeparata erat *Trumah*, ut mirum ferè videatur, traditionarios iſtos inedia non fuiſſe confectos, ſi modo Canonicè viverent, veſcerenturque.

Hieroſ. Demai, fol. 22. 4. *Ne miniſtret* חבר *Religioſus ad menſam Laici, niſi ſint omnia ritè præparata & decimata.* Plurima ſunt hujus farinæ.

A tædio & perplexitate talis curioſitatis liberat & ſolvit hic ſuos ſalvator, partim ut libertatem Evangelicam introducat, partim ut diſcipulis conſulat, qui ſi ad iſtam curioſitatem in deligendis cibis forent aſtricti, quid iis agendum, cum inter homines prorſus ignotos, ut plurimum iis eſſet verſandum.

Ver. 18. Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, &c.

Lucifer de cœlo cadens, Eſai. 14. 12. *eſt Rex Babylonicus* de ſolio, poteſtate & dominio ſuo detruſus. Sic & *Satanas* hoc in loco. Vocabulum Ἐθεώρουν, ego ad ipſiſſimum illud tempus retulerim. Cum vos emitterem vidi ruinam *Satanæ* jam inſtare, ipſumque à dominio & tyrannide ſua jam caſurum. Cum enim propoſitum jam fuerit Chriſto apertiſſime ſe manifeſtare, atque ad rem iſtam promovendam

movendam tam numerosam concionatorum multitudinem emitteret, necesse jam est, & fieri non potest, quin protinus corruat dominatio *Satanæ*, & regnum ejus quassetur.

Emissos hos Septuaginta arbitramur cum jam instaret festum Tabernaculorum, restaretq; medietas anni ad *Christi* mortem. In qua temporis intercapedine, notiorem se fecit Christus, & per horum prædicationem, & quidem in persona sua atque in professione sui, quam fecerat ante. Quæ omnia terminantia in ejus morte, quæ fuit mors *Satanæ*, meritissimam ei causam dicendi præbuerunt, *vidi Satanam* solio & dominio suo detrusum. Confer. *Apoc.* 12. 9. ubi *cælum* est ecclesia.

Ver. 25. Καὶ ἰδοὺ Νομικός τις ἀνέστη.

Sect. *Pauca de Doctoribus Judæorum.*

Occurrit vocabulum Νομικὸς, *Matth.* xxii. 35. ubi Syrus habet ספרא *Scriba.* Sic & *Luc.* vii. 30. hoc etiam in loco: & cap. xi. 45. Nec sine ratione, cum ille qui *Matthæo* est Εἷς ἐξ αὐτῶν Νομικὸς, *Marc.* xii. 28. sit Εἷς τῶν Γραμματέων.

Oriri tamen videtur aliqua difficultas, ex cap. xi. 44, 45. hujus Evangelistæ, ubi Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς, & Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν Νομικῶν videtur inter eos distinguere: de qua re isto in loco. Ne tædio interim sit lectori, si pauca proferamus de Doctoribus legis, & varias eorum classes ostendamus, ut clariùs dijudicare liceat de genere isto hominum, de quibus tam frequens memoria in sacris literis.

I. Ut *Scriba* fuerit generale omnium doctorum vel literatorum prædicamentum, nemo non novit, ut opponitur nempe בור *Rudi* vel illiterato.

Beracoth. fol. 45. 2. *Si duo simul comedant* ששניהם סופרים *qui sunt Scribæ, uterque gratias agit pro se, singulatim* אבל אחר סופר ואחר בור *At vero si unus sit Scriba, & alter indoctus, Scriba gratias agit & satisfit pro indocto* vel rudi.

Ast in prima originatione vocis סופרים, peculiarius denotavit *Numeratores* ut videtur ex *Kiddushin.* fol. 30. 1. נקראו ראשונים סופרים *Dicti sunt antiqui* סופרים [Numerantes] *quia numerarunt omnes literas in lege: Nam dixerunt* ו *Vau in*

in נחון Levit. xi. 42. *est media litera libri legis*, &c. Addit & Gloss. rationem aliam ex Tal. Hierof. *Quia scil. enumerarunt apices vel contenta legis, ut quadraginta principalia opera servilia, uno minus, quatuor principalia damna*, &c.

Si daretur significationem vocabuli intra tam angustas ripas à primo fonte fuisse coarctatam, exundavit tamen tandem, ut omnibus notum, in campum spatiosiorem, ut quemlibet in lege doctum, & quemlibet legis doctorem, denotaret: extenderetur que etiam ad מלמדי תינוקות *Ludimagistros qui docerent puerulos*: Si non & ad לבלרין *Libellarios*, quorum opus erat scribere libellos divortii, & Schedulas contractuum, &c. De quibus duobus mentio, inter decem illa, quæ si non essent in urbe, non commorandum est ibi discipulo sapientum, *Sankedr*. fol. 17. 2.

II. Patres Synedrii præ omnibus aliis emphatice vocari *Scribas*, adeo notum est, ut non egeat illustratione. Satis in rem istam facit illud, *Matth*. xxiii. 1. *Scribæ & Pharisæi sedent in cathedra Mosis*, id est, In Cathedra legislativa, vel Synedrio: ubi etiam *Sadducæi*, qui erant de isto Concilio, vocantur *Scribæ*: Et *Scribæ* distinguuntur ibi à *Pharisæis*, non quod & hi non forent *Scribæ*, sed quod omnes *Scribæ* illic, non forent *Pharisæi*.

III. Erat genus quoddam Doctorum vel *Scribarum*, qui erant *in* Synedrio sed non *de* Synedrio: & vocantur vulgo הדנים לפני חכמים *Illi qui judicarunt coram sapientibus*. ראויין להוראה *Apti ad munus legislativum*, sed non admissi: Quod de *Simeone ben Azzai*, & *Simeone ben Zuma* dicitur, *Horaioth*, fol. 2. 2.

Talis erat *Simeon Temanites*, de quo diximus alibi, ex *Sanhedr*. fol. 17. 2. qui דן לפניהם בקרקע *Judicavit coram Synedrio, sedens humi*. Non in subselliis patrum, utpote non existens de eorum numero, sed in sedilibus propius à terra: quem consuluerunt patres in rebus arduis. Cujus rei umbram aliquam referunt Judices, periti legum, in Parliamento vel Senatu nostro Patricio, vel consessu Nobilium.

An ille qui speciatim vocatur חכם *chacam sapiens*, fuerit de numero Patrum, vel de numero horum Judicum, non disputabimus, Judicet lector ex hac historia.

Horaioth. fol. 13. 2. *Rabban Simeon ben Gamaliel erat* נשיא

Præses

Præses Synedrii. R. Meir erat חכם *Sapiens vel chacam, & R. Nathan erat* אב בד *vicepræfectus.* Et cum Rabban Simeon aliquid statuerat, quo vilifierent, R. Meir, & R. Nathan *dixit R. Meir* לו *R. Nathan,* אני חכם *Ego sum chacam* vel sapiens, *& tu vicepræfectus: Amoveamus Rabban Simeonem à præfectura, & tu eris Præfectus & ego vicepræfectus.*

Frequentissimum est illud, sed & difficillimum, *Schola Hilleliana sic dicit, & Shammæana sic* וחכמים אומרים *At sapientes aliter.* Nam obscurum quinam hi *sapientes.* Si dixeris Synedrium, nonne pars ejus una constitit de *Shammæanis,* altera de *Hillelianis?* Si ita, tum videntur *sapientes,* esse Judices isti, de quibus agimus, nisi Sadducæis tertiam partem assignaveris, quibus rei determinationem vix attribueris, & multo minus emphaticum nomen *sapientum.* Sed hoc in medio relinquimus.

III. Ut extra Synedrium inquiramus; Occurrent Scribæ, vel Doctores legis varii, pro varietate ipsius legis, & pro varietate docendi. Hinc varia ista apud istos magistros. *Micra, Mishnah, Midras, Talmud, Agadah,* &c.

1. מקרא *Micra* est ipse textus Biblicus, atque ejus lectio, & literalis explicatio.
2. משנה *Mishnah* est doctrina traditionum, atque earum elucidatio.
3. מדרש *Midras,* est Doctrina atque explicatio Scripturæ mystica, vel Allegorica, Act. xv. 21. *Moses à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicant in Synagogis, ubi per omne Sabbatum legitur.* Hi autem erant modi eum prædicandi.

I. Quoad legem scriptam [nam duplicem apud eos legem fuisse, *scriptam* scil. & *oralem* ut vocant, nemo ignorat] duplex erat iis modus eam enuntiandi, secundum sensum scil. literalem eam explicando, & applicando, εἰς οἰκοδομὴν παράκλησιν καὶ παραμυθίαν ut, 1 Cor. 14. 3. vel Allegorias, mysteria, & longe petitas notiones inde eliciendo. Priorem respicere videntur Archisynagogi isti in verbis suis ad *Paulum* & *Barnabam*, Act. 13. 15. εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε. Posterioris tam infinita sunt exempla ubique in scriptis Judæorum, ut totam quidam scripturam liquefecerint ferè in traditiones & Allegorias.

An diversi ordinis fuerint hi concionatores, ut hic planæ explicationi & applicationi scripturarum se addiceret, ille mysticæ atq; abstrusiori, non facile dicitur: absque dubio est, convenisse hæc duo, quam frequentissime in eodem concionatore, in eadem concione: Et suspicor equidem vocem אגדה *Agadah* aliquando utrumque hunc modum interpretandi, denotare:

Berishith. rab. fol. 90. 3. Cum quidam de quibusdam traditionibus interrogatus, non posset respondere, dicunt astantes דלמא לית בר אולפן בר אגדה הוא *Fortassis non peritus doctrinæ* [traditionalis] *est, sed peritus explicationis*, & proponunt ei, *Dan.* x. 21. explicandum. Cui consonat illud in

Gloss. in Bava kama, fol. 10. 1. בעלי אגדה מתוך שהן דרשנין ונו׳, *Magistri Agadæ vel explicationum, quia sunt Darshanin* [profundi scrutatores scripturarum] *honorantur ab omnibus, nam attrahunt corda auditorum.*

Nec multum absonat illud quoad rem ipsam in

Gloss. in Schab. fol. 115. 1. בשבת היו דורשין דרשה *Sabbato disquisiverunt disquisitione* [in Scripturis. Ἐρευνῶντες τὰς γραφὰς ut, *Johan.* 5. 39.] *ad patres familias qui versati sunt in negotiis suis tota hebdomada, atque inter explicandum, docuerunt eos articulos de prohibitis & permissis*, &c.

Ad mysticas & allegoricas tales scripturæ explicationes, si modo explicationes vocare liceat, nescio qua fascinatione ita addicti erant, ut nihil fere iis in pretio magis, quam ut aures ad talia prurientes, vel titillarent, vel scaberent. Hinc illud *Hieros. chagigah.* fol. 75. 4. *Dixit R. Josua, R. Jochanani ben Bruchah & R. Eleazaro cæco.* מה חדוש הוה לכם בבית מדרש היום *Quidnam novitatis erat vobis hodie in Beth Midras? Respondent nos omnes Discipuli tui sumus, & de aquis tuis bibimus. Quibus ille, At impossibile est, ut non sit aliquid novellæ, in Beth Midras unoquoque die.*

II. Quoad legem oralem, duplex etiam erat eam explicandi modus, sicut duplex erat explicandi legem scriptam.

1. De priori innuitur in verbis istis in

Megillah. fol. 26. 2. *Librum legis qui jam veterascit reponunt apud discipulum sapientum* ואפילו שונה הלכות *etiam quamvis ille doceat* [Δευτερῶσι] *traditiones*, quod obscurum satis videtur, sed sic illustratur à Gloss. *Quamvis non inserviat discipulis sapi-*

ſapientum בתלמוד ובגמרא *in Talmud & Gemara* אלא במשניות ובברייתות *ſed in Miſnaioth & Bariathoth.* Hoc eſt, Qui prælegeret tantum ipſum corpus juris traditionalis, & ſenſum literalem redderet, non autem de eo ſcholaſtice diſputaret, aut commentaretur. Nam

2. Erant Doctores qui profundius in traditiones inquirerent, earum rationes quales quales redderent, de difficultatibus diſputarent, dubia ſolverent, &c. cujus rei ſpecimen eſt tota Gemara Talmudica. Denique

Inter doctos & doctores gentis, nominandi ſunt *Agadici* illi, qui profundius legem ſcriptam etiam interpretarentur ad Cabaliſmum uſque: qui & rariores erant, atque ut videtur, non adeo obtinerent apud populum. De iis an ſit ſermo, judica in

Hieroſ. Schabb. fol. 15. 3. & *Midras Tillin.* fol. 20. 4. *Dicit R. Joſua ben Levi* יבא עלי *Sic & ſic eveniat mihi, ſi in tota vita mea inſpexi* בספרא דאגדתא *Librum Agada niſi ſemel* [nota illud] *& tunc inveni ſcriptum Centum & ſeptuaginta & quinque ſectiones legis, ubi ſcribitur,* Dixit Dominus, locutus eſt, præcepit, *ſunt ſecundum numerum annorum patris noſtri Abrahami, Sicut dicitur* לקחת מתנות באדם *Ad recipiendum dona pro hominibus,* &c. *Centum & quadraginta & ſeptem Pſalmi, qui ſunt in libro Pſalmorum* [nota numerum] *ſunt ſecundum numerum annorum patris noſtri Jacobi. Sicut dicitur, Tu Sanctus inhabitas laudes Iſraelis. Centum viginti, tres vices quibus Iſrael reſpondet Hallelujah* [poſt recitantem *Hallel*] *ſunt ſecundum numerum annorum Aaronis,* &c.

Hi omnes ergo, quos memoravimus, erant Scribæ, erant Doctores, erant interpretes legis, ſed quosnam inter hos proprie & peculiariter dixeris Νομικοὺς? An omnes? an particularem aliquam eorum claſſem?

Poſterius omni proculdubio probabilius; ſed quamnam claſſem tibi eliges? ut & an diſtingues inter Νομικὸν & Νομοδιδάσκαλον, an confundes? Judicium lectoris hac in re mallem quam proprium. Verum ne intactum prætereamus prorſus hoc dubium, & ne nimia prolixitate lectorem hoc in loco gravemus, præſertim vero, cum hæc quæ dicta ſunt, dicantur per digreſſionem, ea quæ de hac re adducturi ſumus ad *cap.* xi. 45. rejicimus.

Ver. 26. Πῶς ἀναγινώσκεις.

Germanum eſt illud, uſitatum in ſcholis מאי קראת *Quid legis?* Cum proferret ſcil. quis textum aliquem ſcripturæ in rei alicujus probationem.

Schabb. fol. 33. 2. Tradunt Rabbini: אסכרה באה לעולם על המעשר *Angina venit in mundum propter decimas.* [Gloſſ. Propter comeſtionem fructuum non decimatorum.] *R. Eliezer b. R. Joſe dicit, propter linguam malam. Dicit Rabba & dictum etiam eſt R. Joſua ben Levi* מאי קראת *Quid legis? lætabitur Rex in Deo, gloriabitur unuſquiſque per eum jurans* כי יסכר [inde אסכרא] *quia obturabitur os loquentium mendacium,* Pſal. 63. 11.

Et paulo poſt, in alio ſubjecto, *Dicit R. Simeon ben Gezirah* מאי קראת *Quid,* vel *quomodo legis? Si non noſti ô pulcherrima inter fœminas, egredere in veſtigiis gregis,* Cant. 1. 8.

Non curioſè inquirimus, an ſalvator ipſiſſimam iſtam adhibuerit Phraſiologiam מאי קראת, an כיצד קראת, an איך קראת an aliquam aliam; in hoc ſolùm recedit à communi uſu locutionis; quod provocet alium ad textum aliquem ſcripturæ proferendum, cum in ſcholis uſitatum eſſet, ut is qui ita dixit, ipſe aliquem proferret.

Ver. 27. Καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου.

In reſponſo hominis hæc duo notanda.

I. Quod hanc clauſulam introducat quæ in terminis non eſt apud *Moſen,* ubi cætera, *Deut.* vi. 5. בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מארך. Ubi Græc. & editionis Romanæ & Alexand. בכל מארך reddunt Ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου, quod idem ſonat cum ἰσχύος· ſed ubi διανοίας; Exemplaria alia omittimus, in quibus quamvis ſit aliqua variatio, non tamen hæc quæ præ manibus.

Salvator ipſe eadem profert, *Marc.* xii. 30. at inverſo ordine: Καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου· Cum hic ſit Καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου.

Quid dicendum? Num in hunc ſenſum, ſcriptum eſt Hebraicè in ſchedulis Phylactericis? Vix credas. Num additum hoc à Græcis interpretibus, unde Evangeliſtæ illud ſumerent? vides quod

quod non. Quid ergo, Num מאד & ἰσχύϊ & διάνοιαν denotat? In hoc vertitur cardo quæstionis. Quod ἰσχύϊ denotat, nemo negaverit, & *Mammonam* denotare ſupponunt Rabbini, quibus conſonant *Syrus* & *Targumiſta*, aſt ubi ſignificatio τῆς διανοίας;

I. Audi gloſſam talem, qualis erat frequentiſſimè Doctorum Allegoricorum.

*Beracoth.*fol.54.1. בכל מארך בכל מרה ומדה שהוא מורד ל׳ו מאד מאד ל׳ן הוי מודה· *Quacunque menſura ille tibi menſuraverit, eſto tu eum laudans valde valde.* Luſitant ut vides, in conſonantia vocabulorum מאד & מרה & מודה, quod iis uſitatum.

Aben Ezra. מארך *Eſt de ſenſu* מאד מאד *valde valde, & hoc vult: Plurimum dilige eum quantum potes, & ſit dilectio perfecta in corde.*

II. Quibus addas ſi velis, illud quod tam vulgariter requiritur ab iis in omnibus religioſis officiis, viz. כוונת לב *Præparatio & Intentio* Διανοίας, & ex omnibus hiſce licet concipere, hanc fuiſſe vulgarem interpretationem hujus clauſulæ ובכל מארך. & ἐξ ὅλης τῆς διανοίας non inaniter, ſed ex neceſſitate aliqua additam, cum obſcuritas aliqua eſſet in voce מארך, & in promptu eſſet, ad vim vel potentiam corporalem aut externam tantum, eam applicare. Redduntur ergo ab Evangeliſtis verbo *Moſis*, non præciſe & ſicut erant verbatim in *Môſe*, aut Schedulis Phylacteri-cis, ſed ſecundum plenum eorum ſenſum & tenorem, & ſecundum receptam & vulgarem interpretationem gentis.

Hieroſ. Sotah. fol. 21. 2. *R. Levi bar Chaiothah profectus eſt Cæſarem, atque audiit eos* קריין שמע אלוניסטין *recitantes Shemaa* [vel Phylacteria ſua] *Helleniſticè,* [Græcè,] &c. An cum hac quam tractamus clauſula interſerta, inane foret quærere, quia impoſſibile invenire: at ſi eam incluſam intra vocem מארך opinarentur Hebræi quod videtur, probabile eſt Helleniſtas eam Græcè habuiſſe expreſſam.

Omittere non poſſum non obſervata verba Hieroſolymitanorum jam producta. שמע קלון קריין שמע· Quid autem ſibi vult קלון? *Aruch* hæc allegans ſic habet, שמע לון דהוו קרו שמע Ut קלון ſit idem cum לון, & ק videatur redundare quod apud Babylonicos facit uſitatiſſime, aſt apud Hieroſolymitanos vix unquam.

II. Se-

II. Secundum, quod in responso hujus hominis observandum, est, quod addat, *Et proximum tuum sicut teipsum*; quod scriptum quidem non erat in Schedulis Phylactericis: opinarer ego aliter, hominem, verba salvatoris Πῶς ἀναγινώσκεις, sic intellexisse ac si dixisset, Quomodo recitas periochas tuas Phylactericas, nam periochen Phylactericam recitat, hanc clausulam tantum superaddens, *Et proximum tuum*, &c. Atque usitata Phrasiologia circa recitationem Phylacteriorum erat קורין שמע ad verbum *Legunt Shemaa*, quod & sic redditur à nonnullis, cum quidem vulgo recitarent memoriter. Sic *Megillah*, fol. 17.1. הקורא מגילה על פה. *Qui legit librum* [Æstheræ] *oraliter*, id est, ut explicat Gemara, *Absque libro:* hoc est, *qui recitat memoriter.* Quærunt in

Hieros. Beracoth. fol. 3. 3. *Quare recitant duas istas Periochas unoquoque die?* Deut. vi. 4, &c. & xi. 13, &c. *Rabbi Levi dicit, Quia decem præcepta* [Decalogi] *comprehenduntur in iis.* Et ostendit ut comprehendantur, omisso tamen, quod observandum, præcepto secundo. Fatentur tamen paulo post, *Æquum fuisse ut recitarent ipsum Decalogum unoquoque die, at non recitasse, Ne dicerent Hæretici, Quod præcepta tantum ista data essent Mosi in monte Sinai.* At recitarunt periochas istas Phylactericas, in quibus autumarunt summam Decalogi fuisse contentam.

Sive igitur legista hic noster, intellexerit verba salvatoris, ut ad recitationem istam referentia, sive quod depromat ille *proprio judicio* summam Decalogi, Doctorem textualem hic se ostendit potiùs, quam traditionalem, quamvis titulus Νομικὸς videatur posteriorem potissimum indigitare.

Ver. 29. Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

Scrupulum hunc & quæstionem didicerat ille ex communi schola: Ubi sic doctum.

Aruch in בן ברית. הוציא כל אומות באמרו רעהו *Excipit omnes Gentiles cum dicit* Proximum suum.

Maimon. in רוצח cap. 2, *Israelita qui occidit* גר תושב *Advenam inquilinum non occiditur propter eum à Synedrio, quia dicitur* כי איש על רעהו *Si superbierit quis in proximum suum. Et non necesse est dicere, Non occiditur propter Gentilem.* Nam

hi

hi non æſtimati ſunt ab iis pro *Proximo ſuo.*

Ibid. cap. 4. *Gentilibus inter quos, noſque non eſt bellum, ut & paſtoribus inter Iſraelitas pecudum minutiorum & conſimilibus, non machinantur quidem mortem, at ſi de morte periclitantur, non liberant eos. E. g. ſi quis horum ceciderit in mare, ne eripiat eum, nam dicitur, Non inſurges in ſanguinem proximi tui,* ואין זה רעך *At talis non eſt proximus tuus.*

Ver. 30. Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ.

Via, qua nulla in tota terra Iſraelitica magis trita & frequentata, idque non ſolum quod duceret in *Peræam*, ſed propter magnum commercium inter iſtas urbes, præſertim vero ob Ephemerias verſantes in *Jerichunte*, æquè ac in *Hieroſolymis*; de qua re aliquid diximus ad cap. 1. 5. addamus hoc ex

Hieroſ. Taanith. fol. 67. 4. *Inſtituerunt Prophetæ priores viginti quatuor Ephemerias, & pro unaquaque Ephemeria* היה עמוד בירושלם *erat claſſis ſtationaria Hieroſolymis ſacerdotum Levitarum & Iſraelitarum. Tradito. Viginti quatuor millium erat Stationarius numerus ex Hieroſolymis* וחצי עמוד מיריחו *& dimidia ſtatio ex Hierichunte. Et potuerat Hiericho produxiſſe totam ſtationem, niſi quod vellet cedere præeminentiam Hieroſolymis, produxit ergo dimidiam tantum ſtationem.*

Hinc videas quare in hiſtorica hac parabola, mentio peculiariùs fiat *ſacerdotis* & *Levitæ* hac itinerantium, nempe quod talium foret frequentiſſimus inter urbes iſtas intercurſus ob prædictas ſtationes.

Λῃσαῖς περιέπεσεν.

Video qua fiducia, at non video quo fundamento *Adummim* fiat ſcena hujus ſtragis à commentatoribus, præ omnibus aliis locis. Periculoſa quidem ſatis erat via ab *Hieroſolymis* ad *Jerichuntem*, atque inde ſtata illic eſt *Cohors* 1. *ſalutaria inter Æliam & Hierichunta*, apud Notit. Imper. Orient. ob auxilium viatorum, ut vulgo creditur: At dum dicitur, quod vocatus eſt locus *Adummim*, i. e. *locus ruforum vel rubentium, propter ſanguinem,*

qui.

qui illic crebro à latronibus funditur, parum hæc ſuadent: Nam dictus eſt *Adummim* etiam temporibus *Joſue*, cum vix concipias, tempora fuiſſe adeo λησειϰὰ ac erant, cum ſalvator hanc proponit parabolam. Vid. *Joſu.* xv. 7. Ubi ſi ſitum *Aſcenſus Adummim* obſerves, non admodum diſtabat ab ipſa *Jerichunte*.

Ἡμιθανῆ.

נוטה למורת Rabbinis. *Morti proximum*: ultra quam conditionem, & citra mortem, hoc tantum eſt, quod eſt גוסס *Jam expirans*.

Ver. 31. Ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρῆλθεν.

Et quare tandem ô Sacerdos, & Levita miſerum ſic derelinquitis? Num non ille *Iſraelita*? Gentilem certe morti proximum, non fovere aut liberare, didiciſtis ex propriis Scholis, ut & *Iſraelitam* paſtorem pecudum, & num ille talis? An, metuitis vobis ipſis ne ab eo contrahatis immunditiem jam Semimortuo? Ἀντιπαρῆλθεν videtur innuere, præteriiſſe eos, obſervata aliqua ab eo diſtantia: qua ratione ipſi dicant. Ego dixerim, ex puro puto defectu charitatis.

Ver. 33. Σαμαρείτης δέ τις.

Johan. 4. 9. Οὐ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις. *Non utuntur Judæi Samaritanis*, ut iis ob aliquod beneficium devinciantur. At tune beneficentiam Samaritani jam reſpuis, ô Semimortue Judæe?

Introducitur homo, de gente Judæis inimiciſſima, Judæo benefaciens, ut planiùs edoceatur *Quiſnam ſit Proximus*. Convenientius dictum videretur, quod Samaritanus agnoverit vulneratum, pro proximo, cum ejus ita miſereatur, verum innuit ſalvator Samaritanum fuiſſe *Proximum* vulnerati, ut doceat etiam inimicum, etiam extraneum, contra doctrinam Scholarum, habendum eſſe pro *Proximo*.

Ver.

Ver. 34. Ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον.

Hieros. Beracoth. fol. 3. 1. Traditio. סכין אלונתית לחולה בשבת *Ungunt emplastrum pro ægro in Sabbato. Quando? Quando illud commiscuerant vino & oleo vesperiis Sabbati. Verum si non commiscuerant vesperiis Sabbati, prohibetur. Traditio. Dicit R. Simeon, ben Eleazar, Miscere vinum & oleum, atque ungere ægrum Sabbato, permissum est à R. Meir.*

Ver. 35. Ἐκβαλὼν δύο δηνάρια.

Aruch. in זוז. *Siclus legis est* סלע *Selaa, & continet quatuor denarios.* Tum Hemisiclus continet duos. Pretium annuatim pendendum ab unoquoque, pro redemptione animæ aut vitæ suæ, Exod. 30. 13. Et non incongrue pro reparatione vitæ hujus semi mortui, numerantur etiam duo denarii.

Ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ.

Rabbinis פונדקי. Nam & vocem Græcam retinent illi. Græcam dico, quamvis Author *Aruch* dicat esse Ismaeliticam vel Arabicam. חנות בלשון ישמעאל פונדק *Taberna* vel diversorium, inquit ille, *lingua Ismaelitica est Pandak.* Vocem istam adhibet quidem versio Arabica hoc in loco, at nemini ignotum, cujas sit originaliter.

Midras Tillin. fol. 6. 3. *Duo homines ingressi sunt* פונדק Πανδοχεῖον *Justus & Improbus, & discubuerunt separatim. Dicit improbus* לפונדקי Τῷ Πανδοχεῖ. *Appone mihi* פסיוני אחד *Phasianum unum. Appone mihi* קונדיטון *Conditum. At Justus dixit* Τῷ Πανδοχεῖ *Appone mihi tortam panis, & patinam lentium. Irrisit improbus Justo dicens, Ecce ut hic stultus, cum præsto sint tot dapes, comedat lentes. Et Justus illi vicissim, Ecce ut hic stultus comedet, cum illico elidendi sint ejus dentes. Dicit Justus* לפונדקי Τῷ Πανδοχεῖ, *Da mihi duo pocula vini ut benedicam. Dedit illi, & ille benedixit, & exurrexit, & dedit* Τῷ πανδοχεῖ *nummum pro portiuncu-*

R *la*

uncula illa quam comederat, & discessit in pace. Ast improbo orta est lis cum hospitalario circa solutionem, & Πανδοχεὺς *ejus elisit dentes.*

Ver. 38. Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν, &c.

Adest jam Christus ad festum Scenopegiæ: atque invisit *Bethaniam*, ubi antea intercesserat familiaritas inter eum & familiam *Lazari*, ob ejectionem dæmoniorum ex *Maria* sorore ejus: quam *Magdalenam* dici promptum mihi est suspicari, quod ipsa *Bethania* dicta fuerit *Magdala*. De nomine *Martha* diximus ad *Johan.* xi. & de *Magdala* ad *Johan.* xii.

CAP.

CAP. XI.

Ver. 1. Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι καθὼς καὶ Ἰωάννης.

QUIDNAM tandem hic discipulus, quicunque ille fuerit, sibi vult?

An ille ignarus, vel oblitus formulæ istius quam Dominus tradiderat in sermone in monte? Si non, sed & aliam requireret. Num hoc vult? Domine doce nos orare, *nam* Johannes docuit suos. An illud? Doce nos orationis normam & formam similem isti, quam Johannes docuit suos. Posterius videtur probabilius, sed interim in obscuro est, qualesnam forent Orationes *Johannensium*; in cujus rei indagationem his utamur faculis.

I. Dicitur de *Johannis* discipulis, Νηστεύουσι πυκνὰ καὶ δεήσεις ποιοῦνται, *Luc.* v. 33. Ubi varia suadent δεήσεις hic sumi debere sensu suo maxime proprio, pro Orationibus supplicatoriis. Omissis aliis hæc duo pensitentur.

I. Quod orationes Judæorum quotidianæ & vulgares, ordinariæ & occasionales, constiterint ut plurimum ex Benedictionibus & Doxologiis, quod satis indicat titulus Tractatus Talmudici qui de orationibus agit, cum insigniatur ברכות *Benedictiones*, ut & quod תפילה *Tephillah* quæ erat generalis orationis nomenclatura, idem genti sonaret quod שבח *Laudatio.* Benedictio Scil. vel Doxologia.

Non indigna exscriptione, hujus rei illustrandæ ergô, sunt ista. *Beracoth.* fol. 31. 1. יכול ישאל אדם צרכיו ואחכ יתפלל *Forsan homo precatur pro necessariis sibi, & postea orat. De hoc dictum est olim per Solomonem cum dicit.* אל הרנה ואל התפילה 2 Reg. 8 28. Omittimus versiones, nam ipsi Gemaristæ interpretantur. רנה זו תפולה תפילה זו בקשה *Rinnah est Tephillah, Tephillah est Bakkeshah.* Hoc sibi volunt. Prius vocabulum Solomonis רנה *Rinnah significat orationem* [תפילה של שבח ut Gloss. *Orationem laudatoriam* vel doxologicam. Poste-

rius

rius vocabulum תפילה *Tephillah significat Petitionem* [Gloss. Petitionem pro necessariis.]

Minime negandum est fuisse iis preces vel Orationes Petitionarias, sed copiosiores & numerosiores erant Benedictoriæ & Doxologicæ. Præsertim vero istæ quæ fusæ sunt occasionaliter, vel ex emergenti. Perlege caput ultimum tractatus allegati, & judica de hac particula, & perlege totum tractatum & judica de re tota. Jam ergo

II. Jure supponendum est, quod *Baptista* suos docuerit formam orationis aliam penitus ab orationibus Judaicis: nam rationi maxime consentaneum est, ut is qui introduxit novam doctrinam [id est respectu Judaicæ novam] introduceret etiam novam formam orationum; Orationum scil. supplicatoriarum magis quam erat forma Judaica. Atque aliud Petitionum genus, quam quod continuere orationes Judæorum istæ quæ erant Petitionariæ. Nam docti erant *Johannenses* de regeneratione, de fide salvifica, de adoptione particulari, de sanctificatione spiritus, aliisque doctrinæ Evangelicæ articulis, qui omnino peregrini & alieni erant à Scholis & Synagogis Judæorum. Et quis non supposuerit *Johannem* pro istis atque istiusmodi rebus docuisse suos orare!

II. Credimus itaque Discipulum hunc qui Dominum orat ut doceat suos orare, καθὼς καὶ Ἰωάννης, orationes *Johannensium* tales respexisse, cum Christum videamus obsecrationi & voto ejus annuentem, formam Orationis tradere mere Petitionariæ. Quod & ex ipsa tota compage orationis constat, & ex hoc præsertim quod Coronis Doxologica *Quia tuum est regnum*, &c. omittatur. Nam Dominus orationem Δεητικὴν sive supplicatoriam, rogatus ut doceat, talem tradere, apud se statuit, quæ sit mere supplicatoria. Et huic rei attestantur ea quæ sequuntur de homine à vicino suo petente panes, addita & ista exhortatione, *Petite & dabitur, Quærite & invenietis.* Quæ duo optimè respondent duobus istis quibus notificatur oratio supplicatoria, quæ sunt שאלה *Sheelah Petitio*, & בקשה *Bakkeshah*, *Quæsitio*, nam liceat voce ista uti, verbo ad verbum. Inter has si quid differentiæ sit statuendum, ego hanc supposuerim, ut *Bakkeshah* sit pro rebus Dei, ut *Quærite* primum regnum Dei, &c. Et *Sheelah* sit pro necessariis sibi. Quam texturam videmus quasi æquilibratam in hac Oratione, ubi tres primæ petitiones sunt pro honore Dei, tres aliæ pro necessariis nobis.

Usitatum

Usitatum erat Judæis cum jejunarent, orationem adhibere peculiarem, & ad quotidianas additam quam vocarunt תפילת תענית Orationem Jejunii. De qua agitur in

Taanith. fol. 11. Ubi & disputatur. An מתענין לשעות *Jejunantes ad certas horas* tantum, & non per totum diem recitare deberent Orationem istam Jejunii. Ut &, *Quonam ordine & loco inter orationes quotidianas, interserenda sit ista Oratio.* Jam si detur *Johannem* instituisse suis orationem aliquam talem, inter alias, quæ aptaretur ad eorum jejunia: vix tamen credimus discipulum huncce eo speciatim respexisse, cum discipuli *Christi* non ita jejunarent ut *Johannenses*: quin pôtius ad totam compagem orationum, quas ille prò suis instituerat, quæ constiterunt maximè ἐκ δεήσεων, ex Petitionibus.

Object. At novit hic Discipulus ut probabile, Dominum tradidisse orationem Petitionariam in Sermone in monte, quid opus ergo ut urget, & qua ratione urget ut aliam jam tradat?

Resp. Credimus nosse, & arbitramur eum minime expectasse eandem repetitam: Sed cum oculus ejus intentus fuerit in orationes *Johannensium*, expectasse eum formam aliquam pleniorem & copiosiorem, & quæ particularius fusiusque exprimeret petenda, quod factum ut probabile in forma præscripta à *Johanne*. At novit divina sapientia salvatoris, satis in ista sua esse comprehensum. Et sicut inter Judæos erat מעין *summa brevis* octodecim suarum orationum, in epitomen contractarum, sic & hanc suam esse מעין summam brevem omnium petendorum.

Ver. 4. Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν.

Aut fallor, aut hic fit supplicatio inter alia, si quidem, non primo loco, contra visibiles apparitiones Satanæ τοῦ πονηροῦ ut & contra ejus obsessiones: & sic aliquantum mollescit Phrasiologia de Deo inducente in tentationem.

Omittitur Coronis, *Quia tuum est regnum,* &c. quia Christo propositum est orationem mere Petitionariam tradere ut diximus ante: atque ipsissimæ istius rei ergô omittitur etiam *Amen.* Nam Ἐρεῖ Ἀμὴν ἐπὶ τῇ Εὐχαριστίᾳ, 1 Cor. 14. 16. & quidem terminarunt vulgatissime orationes suas in Εὐχαριστίᾳ vel Benedictione, etiam orationes petitionarias; sic concludentes, *Benedictus tu Domine*

mine qui sic fecisti, vel *sic præcepisti*, vel aliquid tale, & tum responsum est, *Amen*.

Quod & in Psalmis observare est librum aliquem Psalmorum terminantibus, & desinentibus in *Amen*. Viz. Psal. xli. & lxxii. & lxxxix. & cvi. In quocunque enim subjecto versatur Psaltes, sive per totum Psalmum, sive paulo ante prolationem *Amen*, non profert tamen *Amen* nisi prælibata aliqua Benedictione aut Doxologia. *Benedictus sit Dominus Deus*, &c. *Amen*. Apud *Matthæum* ergo est *Amen* quia est Doxologia. Apud *Lucam* deest, quia deest & ista. Plura observavimus ad *Matth*. 6.

Ver. 15. Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

I. De nomine diximus ad *Matth*. xii. & adhuc lectionem ejus per *l* in fine *Beelzebul* fidenter astruimus, contra versiones Syram, Persicam, vulg. alias, quæ legunt *Beelzebub*. Italus caute, sed non caste satis, habet *Beelzebu*, ut nec in hanc lectionem impingat nec in illam, sed fidem & candorem interpretis desidero.

II. Inter Judæos comperio tres Dæmones vocatos *Principes Dæmoniorum*. I. *Angelum mortis*, qui nuncupatur ראש כל הסטנים *Princeps omnium Satanarum*. Elleh haddebharim rab. fol. 302. 2. II. אשמדאי שידא *Dæmonem Asmodæum*, de quo postea. III. *Beelzebul* hoc in loco. Et quoad assertionem scriptionis per *l* in fine & non *b*.

III. Quæro an *Beelzebub* jam fuerit in rerum natura. Nam cum evanuerat ipsa *Ekron*, nonne & evanuerat istud loci numen? & cum non foret amplius Idolum, & oraculum illud *Ekroniticum*, nonne cessavit istud dæmonium esse *Beelzebub*, quamvis non cessaret esse dæmonium? Ubicunque tandem foret *Ekron* sub templo secundo, aut locus ubi ea sub primo, vix persuaseris extitisse tunc temporis vel Idolum vel oraculum *Beelzebubicum*, & ubi tum ipse *Beelzebub*. An *Achores Deus tutelaris contra muscas apud Cyreniacos*, ut *Plin*. lib. 10. 28. aliquid in nomine sapiat de *Ekrone* non disputabimus. Detur quod solum verterit, atque aliqua de causa quod migraverit jam *Beelzebub* ab *Ekrone* ad *Cyrenen*, unde tandem ille *Princeps Dæmoniorum*, cum negotium, & potentia ejus, solum contra muscas?

Suspicari

Suspicari quidem possim, eum fuisse primum Dæmoniorum, vel *Baalim*, quos introduxerat *Achabus* in Israelem, atque ideo *Achaziam* filium ejus, ad istud Idolum, ut Deum patris sui, confugisse in periculo & dolore suo; sed quid sæcula longe subsequentia moveret, ut istud Dæmonium *Beelzebub* æstimarent pro *principe Dæmoniorum*, fateor me non posse mihi ipsi satisfacere: At de *Beelzebul* est satisfactum.

IV. Ostendi ad *Matth.* xii. cultum Idololatricum à Judæorum magistris, [quales hi erant qui cum salvatore rixantur] זבול *Zebul*, vel *stercus* vocari, in rei ignominiam, atque ita erat gens, docta à magistris. Exempla quædam in rei istius probationem adduxi, quibus & hoc addatur.

Midras Schir. fol. 2. 1. *De Josepho dicitur* [cum hera ejus eum allicere vellet ad adulterium] *quod venit in domum ut perageret negotia sua. R. Judah dicit.* יום ניבול וזיבול היה *Erat dies stultescendi, & stercorandi, erat dies theatrorum.* Ubi super vocabulum זיבול *Zibbul, Stercorationis*, sic Gloss. *Est vox contemptûs: & sic in tractatu Avodah zarah exponitur à R. Sol. & Tosaphoth, quod scil. significat* זיבוח *sacrificare* [Idolis] *& probant ex Hierosſ. Beracoth, ubi dicitur, Qui videt locum* אשר מזבלין שם לעז *ubi stercorant* [id est sacrificant Idolo] *dicat sacrificans Diis alienis sit Anathema:* quæ verba ex *Hierosſ.* nos etiam adduximus.

V. Jam ergo cum cultus Idololatricus fuerit iis *Zebul*, atq; ipsa Idololatria peccatorum & criminum gravissimum, Dæmona, quem conceperunt huic male præsidere, vocarunt *Beelzebul*, atque reputarunt pro Principe dæmoniorum, aut [detur venia vocabulo] pro Dæmone dæmonissimo.

VI. Parem titulum tribuerunt Dæmoni *Asmodæo.*

Gittin. fol. 68.1. אשמדאי מלכא דשידי· *Asmodeus rex Dæmoniorum.*

Vajicra rabb. fol. 70. 2. שידא שריהון דרוחתא· *Dæmon princeps Spirituum:* quod *Beresh. rabb.* fol. 39. 3. explicatur שידא שמרון *Dæmon Asmodeus.* Nam utrobique est ridicula hæc fabula. *Peperit quædam fœmina filium nocte, & dixit filio* [jam recens nato] *Ito & accende mihi lucernam, ut umbelicum tuum scindam. Proficiscenti ei occurrit Dæmon Asmodaus, & dixit ei, Ito & dic matri tuæ, quod nisi gallus jam cecinisset, ego te interfecissem,* &c.

Ipsum

Ipſum nomen fatur *Apoſtaſiam*, non tam quod Diabolus fuerit Apoſtata, quam quod hic dæmon provocaret ad Apoſtaſiam. *Beelzebul* inter Ethnicos author Idololatriæ, & *Aſmodæus* inter Judæos author Apoſtaſiæ. An nomen & Dæmonium inventum fuerit à Judæis in terrorem Samaritarum. Quære

Bereſh. rab. loco allegato, col. 4. *Cum Noachus iret plantatum vineam* אפגע בו שירא שמדון *occurrit ei Dæmon Aſmodæus, &* *dixit* שותפי עמך *Particeps ſim ego tecum*, &c. Supponunt, ut videtur, quod Dæmon iſte promoverit ebrietatem *Noachi.*

Bemidbar. rab. fol. 244. 17. כיון שחטא טרדו אשמדאי *Cum peccaret* [Solomon] *impulit eum Aſmodæus*, &c. Angelum mortis vocant *Principem omnium ſatanarum* quia omnes homines nemine excepto, morte perdit.

Ver. 31. Βασίλισσα Νότου, &c.

I. Miror magis, quam intelligo, quid ille ſibi velit qui dicit in *Bava bathra.* fol. 15. 2. כל האומר מלכת שבא אשה היתה אינו אלא טועה *Quicunque dixerit quod Regina Sheba fuit fœmina, non eſt niſi errans.* מאי מלכת שבא מלכותא דשבא *Quid ergo eſt Regina Sheba? Regnum Shebæ.* Num vult totum regnum *Sabæorum* adiiſſe *Solomonem*? Forſan tale quid in auribus ejus ſonuit illud quod dicitur, quod מלכת שבא *venit* בחיל כבד מאד *cum exercitu magno valde*: nam ſic redditur clauſula à nonnullis. Verùm ſi quid ambiguitatis eſſet in voce מלכת quæ quidem nulla eſt, & ſi quid de ea dubitarent interpretes, quod nullus dubitat, magnum oraculum veritatis hic docuit. Reginam adiiſſe *Solomonem*, At quare ille eam vocat *Reginam Auſtri*, non *Reginam Sheba*;

II. Plauſibilia quidem hic dicuntur de *Sheba* Arabum, de quibus non eſt hic locus diſputandi: ſuſpicamur potius Reginam hanc dici à ſalvatore *Reginam Auſtri*, non diſpari ſenſu ab eo, quo Rex *Ægypti* vocatur *Rex Auſtri* ſemel iterumque à *Daniele*. Regiones ab iſto cardine cœli, ſat notæ erant Judæis ſub iſto titulo, at quæro an *Saba Arabica* ſub eodem. Detur regiones aliquas *Arabiæ* nuperius dici *Aliemin* Auſtrales, at quæro an ab antiquo, & ſub temporibus Chriſti.

Cum

Cum hic dicatur quod Regina Auſtri venit ut audiret ſapientiam *Solomonis*, num foret patientia lectoris, audire inſipientiam Judæorum de re iſta? Quoniam dicitur, quod illa venit experimentum factura de ejus ſapientia, in Ænigmatibus, & acutis quæſtionibus, dicent illi quænam eſſent iſta ænigmata, & quæſtiones.

Midras Miſlæ. ſtatim ab initio, *Dicit illa ei, ſi ego te aliquid interrogavero num mihi reſpondebis? Dixit ille, Dominus dat ſapientiam. Dicit ea, Quid hoc eſt!* ז׳ יוצאין וט׳ נכנסין. *Septem exeunt & novem intrant.* שנים מוזגין ואחד שותה. *Duo miſcent* [vel parant poculum] *& unus bibit. Dicit ille, Septem dies ſeparationis fœminæ* [נדה] *exeunt, & novem menſes fœtationis intrant. Duo ubera parant poculum, & unus ſugit. Iterum, inquit illa, ego quæram: Quid hoc eſt. Fœmina dicit filio ſuo, Pater tuus erat pater meus. Avus tuus erat maritus meus, Tu es filius meus, & ego ſum ſoror tua.* Cui reſpondit ille ודאי בנותיו של לוט היו *Certè filiæ Lothi erant.* Plura ſequuntur: ſed ænigmatum ſatis.

Ver. 33. οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, &c.

Difficilius eſt concatenare hæc cum præcedentibus: videntur ſic connecti. Nonnulli eum calumniabantur, ac ſi ejiceret dæmonia per principem Dæmoniorum, atque alii petebant ab eo ſignum de cœlo, ver. 15. 16.

Prioribus reſpondet, ver. 17. 18. Et quidem utriſque, ver. 19. & porro. Et utroſque reſpicit hoc quod jam tractamus, poſteriores præſertim. Q. d. Requiritis à me ſignum. Num vultis ut accendam lucernam, & ponam ſub modio? Num vultis ut miracula edam, cum certum ſit vos fidem non habituros miraculis meis? quæ quamvis ſplendeant inſtar lucernæ accenſæ, quoad vos tamen incredulos, nihil aliud ſunt quam lucerna ſub modio.

Ver. 36. Ἔσαι φωτεινὸν ὅλον.

Videtur hæc clauſula ταυτολογεῖν cum primâ, Εἰ οὖν τὸ σῶμα σε ὅλον φωτεινὸν, &c. De oculo loquitur ſalvator pro more ſcholarum,

rum, quibus *oculus non ſimplex vel malus*, erat animus avarus, invidus, malitioſus. Abſit talis animus, & adſit animus candidus, benignus, mitis, totus eris lucidus, & omnia erunt tibi lucida. Si in vobis eſſet talis animus, ô carpentes & blaſphemi, non tam ſordidè & cænosè judicaretis de meis miraculis, ſed lucidè & candide de iis conciperetis.

Ver. 38. Ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

Num ipſe Phariſæus ἐβαπτίσθη πρὸ ἀρίστου eo ſenſu quo Βαπτίζεσθαι ſignificat ablutionem totius corporis? Vix credideris, cum nec opus erat, nec in uſu erat ante cibum totum corpus abluere, ſed manus tantum. De qua re diximus fuſius ad *Matth.* xv. & *Marc.* vii. Unde hæc neceſſe eſt ut repetamus: Quod erat נטילת ידים *Lotio manuum* & טבילת ידים *Immerſio manuum*: Et hanc poſteriorem reſpicit Phraſiologia ſub manibus: Miratur Phariſæus quod Chriſtus manus non lavaret, imo quod in aquam non immergeret cum jam rediret ἐξ ἀγορᾶς· id eſt, Ἐκ τῶν ὄχλων ἐπαθροιζομένων, ver. 29.

Quanti æſtimarent lotionem manuum ante cibum, præter ea quæ adduximus alibi illud demonſtrantia, accipe ſingulare exemplum ex

Erubhin. fol. 21. 2. *Hiſtoria eſt de R. Akiba, quod erat vinctus in carcere, & miniſtrabat ei R. Joſua* הגרסי *lector. Attulerunt ei indies aquam per menſuram. Die quodam occurrit ei cuſtos carceris, & dicit ei, Hodie nimium aquæ habes--- Effudit dimidium, & dedit ei dimidium. Cum perveniret ad R. Akibam, totam rem ei enarravit. Dicit ei [R. Akiba] Da mihi aquam ut lavem manus. Dicit alter, Non ſufficit aqua ut bibas, num ſufficit ut laves manus? Cui ille. Quid faciam, in re ubi eſt reatus mortis? Præſtat ut moriar ipſe [ſiti] quam ut tranſgrediar mentem collegarum :* qui ſic præſcripſerunt de lotione manuum.

Et paulo poſt. *Dicit Samuel* בשעה שתקן שלמה עירובין ונטילת ידים *Eo tempore quo Solomon inſtituit Erubhin, & lotionem manuum, prodiit Bath kol, & dixit Mi fili, ſi ſapiat cor tuum, lætabitur & meum.* Nota, *Solomonem* authorem lotionis hujus manuum : ſi credes modó.

Hieroſ. Beracoth. fol. 2. 4. *Quicunque benedicit illico poſt lotionem*

tionem manuum, אין השטן מקטרג באותה סעירה· *Satan non accusat eum, pro ista vice refectionis.*

Ver. 39. Ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε, &c.

Hoc de ipsis personis, & non de vasculis dici, hæc planum faciunt.

I. Quia dicit τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν· Ut sensus sit, Vos vosmet purificatis ab extra, hujuscemodi ablutionibus, cum quod intra vos est, plenum sit omni rapina, &c.

II. Cum dicit οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, non de opifice patinarum aut poculorum loquitur, sed de Deo. Nam quale aliter formaretur argumentum? Opifex catinorum & poculorum fecit & partem exteriorem & interiorem. Quid ergo? Ergo purificate vos & extra & intra. Ast respectu habito ad Deum, sic optime. Nonne Deus qui vos formavit ab extra, formavit etiam ab intra? Ergo, Expectat ut purificetis vos ab intra, æquè ac ab extra.

III. Vix ostenderis Pharisæos exteriorem partem poculi aut patinæ abluisse, non abluta etiam interiori. Duo tantum de hac re, ex ipsis istis authoribus proferamus.

Schabb. fol. 118. 1. *Catinos in quibus comedit vespere, abluunt ut comedat in iis mane. Mane: abluunt eos ut in iis comedat meridie. Meridie: Abluunt eos ut in iis comedat ad Mincham. Post Mincham ulterius non proluit iterum: Verum pocula, lagenas & utres proluit,* והולך לו כל היום כולו *Et sic it per totum diem*, &c.

Non tædium nobis aut lectori suscitabimus hæc explicando. Sufficit quod de ablutione solum est mentio, ut totius vasculi, non hujus & illius partis: & ablutio talium vasculorum erat per שטיפה *Immersionem.* Vid. Aruch in עשר

Pesachin. fol. 17. 2. *Omnia vasa* שיש להן אחוריים ותוך *quæ habent exterius & interius, si inquinetur interius eorum, inquinatur etiam exterius, at vero* נטמא גבו לא נטמא תוכו *Si inquinetur exterius eorum, non inquinatur interius.* Crederes hoc esse in rem præsentem, & asserere literalem sensum verborum quæ tractamus, pocula nempe & patinas quamvis immunda forent ab extra, ab intra tamen potuisse esse munda, & sat fuisse Pharisæo, si ea purificaret

 rificaret

rificaret ab extra tantum. At vaſcula de quibus hic mentio, interprete Gloſſatore, talia erant בהן בתוכן שראויין להשתמש ובאחוריהן *quibus uti poſſis vel ab intra vel ab extra* indifferenter. Et nonnulla eorum memorantur à Gemariſtis, viz. Sacci, manticæ, indumenta cervicalium at pulvinarium, &c.

Secundum literam ergo non loquitur hic ſalvator, ut nec *Matt.* xxiii. 25. cum dicit *Vos purificatis exteriorem patinæ partem*, &c. ſed parabolicè & per ſimilitudinem. Vos dum externis ablutionibus adeo ſtudetis, non aliud agitis, quam ſi pocula & patinas prolueretis ab extra tantum, dum interiùs interim omni pollutione ſquallent.

Ver. 40. Ἄφρονες.

שוטים Vox genti uſitatiſſima.

Menacoth. fol. 65. 1. *Rabban Jochanan ben Zaccai dixit Baithuſæis* שוטים Ἄφρονες *unde hoc probatis?*

Vajicra rabb. fol. 197. 3. *Eſaus dixit* שוטה היה קין *Stultus fuit Cain.--- Pharaoh dixit* שוטה עשו *Stultus fuit Eſaus--- Haman dixit* שוטה היה פרעה *Stultus fuit Pharaoh. --- Gog & Magog dicturi ſunt* שוטים הראשונים *Stulti fuerunt omnes qui nos antecesserunt.*

Hinc vulgò שוטה שב עולם *O ſtultiſſime omnium qui ſunt in mundo.*

Ver. 41. Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεεμοσύνην.

Ironicè dictum quantum ego judico, & irriſâ ſententiâ eorum, de eleemoſyna.

I. Nonne hæſitare licet de verſione vocis τὰ ἐνόντα, ut non ſignificet ſolum *Quod ſupereſt* ut vulg. vel *Quod penes vos eſt* ut Beza: vel aliquid iſtiuſmodi, quod referendum eſt ad opes mundanas, ſed aliquid quoq; quod referendum ad doctrinas & dogmata. Ac ſi ſenſus eſſet, *Ea autem quæ apud vos extant*, id eſt quæ obtinent, & valent, ſunt, *Date eleemoſynas, atque omnia vobis ſunt munda.* Quum obſervo apud Talmudicos, ut adhibeatur vox אית & איתא *Eſt*, cum ponitur aliquid & determinatur [& ſpeciatim cum occurrit איתא חמי quæro an idem ſit cum

חמי

תא חמי *veni, vide*, an non potius *Eſt, vide*] aliquantum ſuadet ἐνόντα hoc in loco eodem ſpectare. Vos interius pleni eſtis omnimoda rapina; at determinationes ac dogmata quæ apud vos obtinent, ſunt *Date eleemoſynas*, &c.

, II. At eſto quod τὰ ἐνόντα denotet, *quod ſupereſt*, vel *quod penes vos eſt*, nam hîc tenaces non ſumus, vix tamen perſuaſeris ſalvatorem hæc ut propria ipſius, quin potius ut propria ipſorum verba proferre. Nec arbitror eum directe hic loqui, aut directive, ſed ipſorum dogma citare potiùs, cum diſplicentia & irriſione. Nam revera ab ipſorum incude prodierat opinio, quod Eleemoſyna ad expiationem, ad juſtificationem, ad ſalutem, ad omnia valeret. Hinc vulgaris ejus apud illos nomenclatura צדקה *Juſtitia.* Unde eſt quod in innumeris fere locis in ſacra ſcriptura, ubi celebrantur laudes, & enuntiantur beatitudines *Juſtitiæ* applicent illi ad Eleemoſynam. Unum habe pro multis.

Bava bathra. fol. 9. 1. *Rabb Aſai dicit* שקולה הצדקה כנגד כל המצוות *Eleemoſyna æquipollet omnibus præceptis.*

Ibid. fol. 10. 1. *R. Judah dicit, Magna res eſt Eleemoſyna, nam accelerat redemptionem.* Scribitur צדקה תציל ממות *Juſtitia* [i. e. Eleemoſyna] *liberat à morte.--- Eleemoſyna liberat à morte repentina, & liberat à judicio Gehennæ.*

R. Meir dicit, ſi impius quis tibi objiciat, ſi Deus veſter amat pauperes, quare eos non paſcit? reſponde, ut nos propter eos liberemur à judicio Gehennæ: id eſt propter eleemoſynam iis exhibitam.

Et vereor ne Græci interpretes micam aliquam ejuſdem ſalis ſaperent, cum aliquoties reddant צדקה *Juſtitiam* per Ἐλεημοσύνην.

Jam ergo judica an ſalvator doceat rapinam, injuſtitiam, injuriam, mundari per eleemoſynam, vel tale quid conſilii iis dare, cum illi ſat ſuperque erant tali doctrina imbuti.

Ver. 45. Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν Νομικῶν.

Difficultatis aliquid hoc ſecum fert, quod cum in commate præcedenti, ſit *væ vobis Scribæ & Phariſæi*, hic non ſit Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν Γραμματέων, ſed τις τῶν Νομικῶν· quem ſcrupulum forte vulg. interpres obſervans, clauſulam iſtam, *Scribæ & Phariſæi* omiſit penitus.

Invebitur Christus ſpeciatim & nominatim in *Phariſaos*, ver. 37, 42, 43. at conjungit tandem cum iis Scribas, ver. 44. Exinde cavillatio & quærela hujus Νομικȣ͂· ſive quod *Scribas* nominaverat in terminis, ſive quod de nihilo accuſaverat Phariſæos, de quo etiam non accuſari poſſent Scribæ. Nam quæramus ab hoc ipſo Scriba. Nonne ipſe lavit manus ſuas ante prandium æque ac Phariſæus? Omnes enim Judæi ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται, &c. Marc. 7. 3. Nonne decimavit ille mentham & rutam æque ac Phariſæus? cum מעשר ירק מרבנין *Decimatio olerum instituta fuerit à Rabbinis*, *Joma* fol. 83. 2. verbo omnia, paſſibus æquis incedunt Scribæ & Phariſæi in oratione iſta, huic pari, *Mat.* xxiii. Ubi Chriſtus de ipſiſſimis iiſdem cauſatur in Scribas, de quibus hic in Phariſæos. Ita ut planum ſatis ſit quare querulus ſit hic homo, ſed obſcurum quare Νομικὸς appelletur, potius quam Γραμματεὺς.

I. Non facile eſt diſtinguere inter Scribas & Phariſæos, niſi quod Phariſaiſmus fuerit tumor & extuberantia quoad, ſuperſtitionem & auſteritatem religionis, ſupra ſtatam & communem normam gentis, imo ipſorum Scribarum. An diſtinctio inter יחיד *Singularem* & תלמיד *Diſcipulum*, diſtinctionem aliquam talem in auſteritate religionis innueret non dicimus, ſed iſta tantum coram oculis lectoris proponimus ex

Taanith. fol. 10. 2. *Tradunt Rabbini, Ne dicat quiſquam*, תלמיד אבי *Ego ſum Diſcipulus* איני ראוי לחיות יחיד *Ego non idoneus ſum qui fiam ſingularis.*

Gloſſ. *Ego non ſum idoneus, qui incipiam jejunia cum ſingularibus.*

Et Gemara paulo poſt. *Tradunt Rabbini, Omnis qui vult facere ſe ſingularem, ne faciat: at ſiquis vult ſe facere Diſcipulum faciat.*

Et tandem: אין תלמיד חכם רשאי לישב בתענית *Non licet Diſcipulo ſapientis perſiſtere in jejuniis* שממעט במלאכת שמים *quia ſic diminuit de opere Dei*, i. e. ceſſat à diſcendo aut docendo.

Crederes hic plane diſtingui Phariſæum inter & alium, & tamen ſic Gemariſtæ eodem in loco כל תלמידי חכמים יחידים *Omnes diſcipuli ſapientum ſunt ſingulares.* Et quærunt tamen איזהו יחיד ואיזהו תלמיד *Quiſnam eſt ſingularis & quis nam eſt diſcipulus? Singularis, eſt ille qui dignus eſt* למנותו פרנסע הציבור

ut

ut præficiatur pastor Synagogæ. Discipulus est ille, qui si interrogent eum aliquid de traditione in doctrina sua, habet respondere. Per *Discipulum* igitur intelligunt, non eum qui jam discit, sed qui antea didicit,& jam docet. Ast alibi utrumque hoc applicant ad Discipulum sapientum.

Schab. fol. 104. 1. *Dicit R. Jochanan Quisnam est discipulus sapientum? Ille quem præficiunt Synagogæ pastorem: ille qui si eum interrogent de traditione quovis in loco, habet respondere.* Differentia inter hos, utcunque hic ita confundantur, hæc erat. Quod תלמיד Discipulus, respondere posset tantum dubiis & quæstionibus בלמודו ex isto loco aut subjecto petitis, de quo ille doceret,& prælegeret. At יחיד *Singularis* respondere posset de quæstionibus ex *quovis loco excitatis* בכל מקום אפילו במסכת כלה *etiam ex tractatu de sponsa.* Umbram aliquam Pastoris & Doctoris, Ποιμένων καὶ Διδασκάλων, Eph. 4. 11. videre hic mihi videor, cum תלמיד *Discipulus*, fuerit quidem Doctor, & יחיד *Singularis*, *Pastor Synagogæ.* פרנס על הציבור Et forsan hæc observata lucem aliquam præbebunt, quoad istum locum Apostoli.

II. Sicut תלמיד *Discipulus* & יחיד *Singularis* aliquando confunduntur, aliquando distinguuntur, sic etiam *Scriba & Pharisæus.* Confunduntur aliquando, nam plurimi de Pharisæis erant Scribæ: Et distinguuntur etiam nam Plurimi ex iis erant de vulgo & non Scribæ. Et non improprie dixeris, erant Pharisæi clerici, & Pharisæi Laici.

Ille quocum res nobis jam est, erat *Scriba* sed non *Pharisæus*; at non facile dictu, quare vocetur Νομικὸς & non *Scriba.* Conjecturis hic locus tantum est, & non demonstrationibus: & hisce conjecturis detur venia.

I. Concipimus Νομικοὺς & Νομοδιδασκάλους opponi *Sadducæis*, quibus quidem opponebantur *Pharisæi* directissima linea: quippe quod iis adversarentur in ritus practicando traditionales quantum quidem fieri potuit, & hi in doctrina traditionali, plus satis. Nam habuerunt & Sadducæi *Scribas* vel doctores suos, æque ac pars altera: & frequentissima mentio apud Talmudicos de סופרי צדוקין *Scribis Sadducæorum.* Atque ex hac Antithesi opinamur *Rabban Gamalielem* dictum Νομοδιδάσκαλον, Act. v. 34. Nam erat tunc temporis conventus partium Sadducæarum, ver. 17. & cum inter eos *Gamaliel* sermocinaretur, ex parte altera, non

arduum

arduum eſt conjectare quare vocetur Νομοδιδάσκαλος. Pari ratione, arbitramur hunc noſtrum dictum eſſe Νομικὸν, non *Scribam*, quia & inter Sadducæos erant *Scribæ*.

II. Concipimus igitur Νομικοὺς & Νομοδιδασκάλους fuiſſe Doctores legis traditionarios: De *Gamaliele* Νομοδιδασκάλῳ, res eſt extra omnem controverſiam, & ſi aliqua foret diſtinctio inter Νομικοὺς & Νομοδιδασκάλους, in hac re tamen arbitramur eſſe nullam. Perpende bene illud in

Hieroſ. Schabb. fol. 15. 3. *Traditio. R. Simeon ben Jochai dicit. Qui verſatur* במקרא *in textuali legis explicatione, menſuram habet quæ non eſt menſura. Qui verſatur in Miſnah, menſuram habet de qua recipiunt præmium. At ſi verſetur in Talmud. non eſt menſura, hac major. Curre ſemper ad Miſnam potiùs quam ad Talmud. At dicit R. Joſe b. R. Bon. Hoc quod dicis, obtinuit priuſquam Rabbi immiſcuerat ei plurimas traditiones, aſt ex quo ille immiſcuerat ei plurimas traditiones, ſemper curre ad Talmud potius quam ad Miſnam.*

Jam quæſo, quiſnam ſecundum hanc traditionem dignus eſt titulo *Doctoris legis*, Νομικοῦ vel Νομοδιδασκάλου; Ille qui verſatur במקרא in explicatione atque interpretatione legis ſcriptæ, atq; ipſius contextus, vah ille parum agit, & pro opera & oleo menſuram reportat quæ non eſt menſura: At ille qui verſatur in Miſnah & Talmud, in doctrina traditionali, in explicatione legis traditionalis, ille palmam fert & dignum præmium reportat, ille dignus titulo Doctoris.

III. Siqua ſit diſtinctio inter Νομικὸν & Νομοδιδάσκαλον, quod vix credimus hæc ſupponatur, vel quod Νομοδιδάσκαλος ſcholam ſuam habuerit, & Diſcipulos. Νομικὸς autem non, vel quod Νομικὸς in *Miſnah* verſaretur, aut in literali & plana traditionum explicatione, Νομοδιδάσκαλος autem in *Talmud.* aut modo eos docendi profundiori, & magis ſcholaſtico. Utcunque, ſive fuerit hæc inter eos diſtinctio, ſive alia, ſive nulla, arbitramur utrumque fuiſſe Doctorem Traditionum, atque interpretem legis, ut vocarunt, oralis, in Antitheſi ad Scribas, ſive inter Judæos, ſive inter Sadducæos, qui operam dederunt explicationi legis textuali.

Ver.

Ver. 46. Καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε.

Quod Νομικοὶ forent, ut dicimus, *Doctores traditionum*, ex hoc roboratur, quod illa quæ iis exprobrat ſalvator hoc in loco, eſſent traditionalia: hoc ſpeciatim quod *jugis traditionum ita onerarent homines*, &c. Ipſi autem ne digito uno ea tangerent aut moverent.

Obtinet vulgo hæc interpretatio, vos aliis onera gravia imponitis, dum interim vobiſmet ipſis indulgetis, atque ea ferre & ſubire reſpuitis. Quam interpretationem ſane admittimus, at quærimus tamen, an & aliud quid non includatur. Nam cum, *Ille qui levia ſibi ipſi præſcriberet & gravia aliis*, & vulgo haberetur & vocaretur רשע ערום *Improbus aſtutus*, Sotab. cap. 3. hal. 4. cumque frequentiſſima ſit mentio de Rabbino hoc aut illo המחמיר על עצמו *qui aggravavit hoc aut illud onus ſuper ſeipſum*, à quo tamen abſolvit alios, in dubium vocari poteſt, an interpretatio iſta tam vulgariter recepta, totum illud enuntiat, quod eſt in animo horum verborum.

Suſpicor ſalvatorem, non ſolum indulgentias eorum ergo ſeipſos, dum alios oneribus premerent, redarguere, ſed & ſeveram eorum tenacitatem circa propria ſtatuta. Statuta Dei levia fecerunt pro ſuo libitu, at de ſtatutis propriis ne minimum ponderis diminuatur. Legem divinam ut elevent admovent utramque manum, aſt ut propria ſtatuta, ne digitum quidem unum.

Ver. 49. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν.

Congruit hæc forma loquendi cum uſitatiſſima iſta אמרה מדת הדין *Dicit norma judicii*. Inter infinita exempla ſumamus illud tantum Targumiſtæ in Thren. 2. 2. *Num convenit ut filiæ Iſraelis comedant fructum uteri ſui.* ענת מירת דינא *Reſpondit norma judicii* [juſtitia retributiva] *& dixit* אם חזי *Num & conveniebat occidere in ſanctuario Domini ſacerdotem & Prophetam ſicut, occidiſtis Zachariam*, &c.

Ver. 51. Ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου.

Si ſalvator apud *Matthæum* ſiluiſſet de *Barachiah* quod hic facit, nemo abſque dubio quenquam alium reſpexiſſet quam *Zachariam* filium *Jehoiada* de cujus cæde eſt hiſtoria, 2 *Paral.* 24. Judæi certe nullum alium *Zachariam* agnoſcunt in templo occiſum, præter illum: & quid dicant illi de ejus cæde, obſervavimus ad locum iſtum *Matthæi* ex Talmude utroque, *Hieroſ. Taanith.* fol. 69. 1, 2. *Bab. Sanhedr.* fol. 69. 2. Eadem occurrunt in *Midras Echah*, fol. 79. 2, 3. & *Midras Coheleth*, fol. 93. 1.

Ex hac ultima hæc breviter exſcribamus

Sanguis Zachariæ ebullivit ducentis quinquaginta duobus annis, à Joaſo ad Zedechiam. Quidnam fecerunt? Verrebant in eum omnem pulverem [atrii] *& fecerunt cumulum, & tamen non quievit, ſed adhuc fervit & bullivit. Dixit ſanctus benedictus ſanguini* הא ענתא דתינבי דייתיקי דידך *Ecce tempus jam eſt ut exigas* Διαθήκην *tuam* [ea autem erat videat Dominus & requirat.] *Cum adveniret Nebuzaradan quæreretque, Quidnam hoc rei? Reſponſum eſt, Eſt ſanguis juvencorum, arietum, agnorum quos ſacrificarunt.* --- *Cum tandem intelligeret quid rei eſſet, occidit octoginta millia ſacerdotum: & tamen ſanguis iſte non quievit, ſed erupit, & fluxit ad ſepulchrum Zachariæ. Adduxit ergo ille Synedrium & magnum & parvum & occidit eos ſuper ſanguinem & tamen non quievit,* &c.

Vix credo eos qui hæc referunt credidiſſe ita revera eſſe actum, ſed tantùm hiſce floſculis Rhetoricæ & hyperbolarum, horrendum reatum cædis *Zachariæ* depinxiſſe, qui quo horridior eo magis congruit cum reatu cædis *Chriſti*.

Atque utcunque cætera ſint pigmenta, hoc tamen ex tota rei textura non poteſt non obſervari, quod adeo celebris ac infixa memoriæ gentis eſſet hæc cædes *Zachariæ* hujus, ut cum ſalvator loquatur de *Zacharia* quodam cæſo inter templum & altare, concipi non poſſit, eos de quovis alio concipere potuiſſe, quam de hoc *Zacharia*. De patre ejus, *Barachia* dicto, pro *Joiada* diximus ad *Matth.* xxiii.

De mutato nomine ſi quis ambigat, dicat velim quonam nomine comperiat *Joiadam* appellatum in Catalogo iſto Pontificum

1 *Pa-*

1 *Paralip.* vi. Aut mutato, aut cum penitùs prætermissum esse, fateatur necesse est. Si mutatò, inquies, tum trinomius erat *Joiada*, si vocaretur etiam *Barachiah*: Nec mirum, nec alienum erat in ista gente pluribus nominibus nuncupari: ut, si magistris gentis credas, ipse *Moses* habuerit nomina decem. *Vajicra rabb.* fol. 165. 3.

Ver. 52. ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς Γνώσεως.

An reddas *Tulistis* [vobismet scilicet] an *Abstulistis* perinde esto. *Tulerunt* sibi clavem scientiæ, cum sibi solis arrogarent sapientiam & profunditatem doctrinæ atque ex hac ipsa re *Abstulerunt* clavem scientiæ à populo, quia nihil docuerunt nisi vafra & futilia.

Vox κλεῖδα, eorum lingua מפתחא in mentem revocat usitatissimam istam vocem פתח quam adhibent de quovis docente. Exempla hujus habes infinita, numerosa satis in prolixa ista præfatione quæ præfigitur Tῷ Midras Threnorum quæ titulum habet פתיחתא רחכימי *Apertiones sapientum.* Ubi frequentissimè dicitur, ut & ubique ferè ר פתח *Rabbi N. aperuit*, nam non novi ut aptiùs reddatur. Novi bene פתח frequentissimè denotare *incepit*, cui opponitur חתם vel סיים *Finivit*, at hic adhibetur cum Rabbinus aliquis producit textum aliquem scripturæ, atque in eum vel explicatorie, vel allusive, vel allegorice glossatur & dissertat, *Aperit scripturam*, ut Luc. 24. 32. Nam plus denotari quam *Aperuit os*, quivis ut opinor loca observans concipiet.

CAP. XII.

Ver. 1. Ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων.

QUAMVIS vix quispiam secundum literam hæc intellexerit, quod numerus præsentium fuerit ad minimum Vigesies millium, ingentem tamen cætum denotari nemo non agnoverit. Sic *Act.* 21. 20. Πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων.

Respexerim ego hic efficaciam Evangelizationis Lxx Discipulorum, qui tam clarè & proficienter docuerant de Christo, & ad quænam loca ille accessurus, ut populus tam innumeris numeris ad eum jam confluat, erectus in ejus occursum cum audiat ad tale oppidum venit *Messias*.

Ver. 3. Ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε.

De Magistro in aurem אמוריה vel מתרגומניה *Interpretis sui* Insusurrante & mussitante diximus ad *Matth.* x. 27. Rationem ritus habes in

Chagicah. fol. 14. 1. שהתורה ניתנה בלחש· *Quia lex ipsa tradita est tacite.* Et rationem istius rei habes, in

Sanhedr. fol. 26. 2. ניתנה בחשאי מפני השטן· *Tradita est tacite propter Satanam.*

Verum hæc verba quæ jam tractamus, non de mussitatione tali quali in aure interpretis sunt intelligenda, sed de re quavis secretissimè & mussitantissimè dicta. Insusurravit magister in aurem interpretis eo fine, ut verba ejus per illum publicarentur discipulis. Ast hic agitur de rebus quas maxime celatas esse volunt homines, quas tamen Deus deteget. Non absimile est illud, *Eccles* 10. 20. Stultitiam hypocriseos innuit salvator æquè ac nequitiam: Nam detrahetur aliquando ejus larva atque dissimulatissima ejus denudabuntur.

Ver. 6. Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο;

Duo passeres assario uno, *Mat.* 10. 29. & quinque, assariis duobus.

Vendebantur columbæ in templo puerperarum & profluviosorum ergo, à quibus offerendum par turturum aut columbarum, si non assurgeret opulentia eorum ad sumptuosius sacrificium. Sic & venales fuisse passeres in templo probabile est, leprosorum ergô, quippe quod iis opus erat, in eorum purificatione, *Levit.* 14. 4. Græca quidem isto in loco non habens Δύο στρουθία sed Δύο ὀρνίθια. Verùm si longe petitæ rationi *R. Solomonis credes*, credes indigitari passeres: *Lepra enim* inquit ille, *invasit homines propter linguam malam* שהוא מעשה פטפוטי דברים *id est propter garrulitatem verborum, adhibuerunt ergo in purificatione ejus* צפרים *passeres qui semper garriunt pipitu vocis.*

Καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Bereshith rabba. fol. 88. 4. *R. Simeon ben Jochai stetit in ostio speluncæ suæ*, [in qua dilituit per tredecim annos] *& vidit quendam aucupantem. Cumque audiret Bath kol de cœlo dicentem, Misericordia, Misericordia, avis evasit. Cum vero audiret Bath kol dicentem, Pœna mortis, tum avis fuit capta. Dicit ergo ille* ציפר מבלעדי שמיא לא מתצדא *Avis non capitur sine Deo: multo minus vita hominis.* Recitantur & hæc etiam in *Midras Tillin.* fol. 15. 1. Sed circumstantiis quibusdam variantibus.

Ver. 9. Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με, &c.

Judica an in hisce verbis & commate proximè sequenti non innuatur à salvatore de duobus istis peccatis irremissibilibus; Apostasia atque Abnegatione Christi; & Blasphemia vel Peccato in Spiritum Sanctum.

Prius vocatur *Peccatum ad mortem*, 1 Joh. 5. 16. & sic revera, & eventu est etiam posterius: & confundi quidem ea video à nonnullis qui disserunt de peccato in spiritum sanctum, cum tamen hæc differentia observari possit: quod Apostasia non sit nisi e-

jus

jus qui ſemel profeſſus eſt *Chriſtum* : at blaſphemia in Spiritum Sanctum eructata fuit à Scribis & Phariſæis qui noluerunt eum profiteri.

Ver. 13. Μερίσαϑαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

I. In titulis fratrum hoc obtinuit, ut ſicut maximus natu vocabatur בכור *Primogenitus*, ſic junior vocabatur פשוט *Simplex*: quia abſque titulo *Primogeniti*. Videntur hic duo tantum eſſe fratres inter quos hæc querela, aſt uter queratur quis determinaverit. Junior, inquies, ut maxime probabile, nam promptius erat, ut in diviſione, primogenitus juniori eſſet injurius quam junior primogenito. Aſt in Judicio iſto quod vocarunt דינא דגוד אי אגוד *Judicium de Trahe tu aut ego traham*, junior potuit moleſtus primogenito æque ac primogenitus juniori. Res ea, hæc erat

Bava Bathra. fol. 13. 1. *Cum legaverat pater primogenito & poſt nato, ſervum, aut beſtiam immundam*, quæ non potuerunt dividi, tum dicit alter alteri *Aut trahe tu aut ego traham*, id eſt, Aut redime tu partem meam aut ego redimam tuam. Et hic potuit junior perverſus eſſe, ac Redemptionem impediri, æque ac primogenitus.

II. In diviſione hæreditatum quot difficultates quot lites emergere poſſint ipſa ratio, imo vulgaris experientia ſatis docet. Fuſiſſime de ea re magiſtri, & ſupponunt controverſias in hac re oriri poſſe, vel ex teſtamento patris, vel ex natura ipſius hæreditatis, vel ex qualitate filiorum, ut ſi filius junior ſit Diſcipulus ſapientum, primogenitus non, junior proſelytus factus, ſenior ethnicus, &c. Aſt in re jam propoſita, querela & controverſia non eſt in partitione ſed de non partitione: quia primogenitus ut probabile non voluit ea in re juniori gratificare.

Judex in iſtiuſmodi cauſis erat conſeſſus triumviralis: Hi erant Δικασαὶ in controverſia & decernebant de jure & æquitate dividendi: Et vel quidam ab iis deputati, vel quidam ab iis inter quos pendebat controverſia, pro arbitris electi, erant Μερισαὶ, qui cavebant de æqualitate diviſionis. Quidnam ergo hunc hominem moveret ut Chriſtum in hac re judicem appellaret: niſi forte quod vel ipſe vel frater vel uterque foret de diſcipulis Chriſti.

Ver.

Ver. 19. Ψυχὴ ἀναπαύου φάγε πίε, &c.

Taanith. fol. 11. 1. *Cum ecclesia est in angustiis, ne dicat quisnam, Ibo in domum meam, atque edam & bibam* ושלום עליך נפשי *Et pax tibi ô anima mea: Si quis ita faciat, de eo scribitur illud, Et ecce gaudium & lætitia, occidendo boves & jugulando oves, comedendo carnem & bibendo vinum: Comedamus & bibamus cras enim moriemur. At quid sequitur deinceps? Revelatur in auribus Domini exercituum, si expiabitur iniquitas hæc vobis donec moriamini.* Et quid si sic dicat & agat cum ecclesia non est in angustiis?

Ver. 20. Ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ.

Quamvis ridenda sit hæc historia, aliquid tamen continet in se serii.

Elleh haddebharim rabba. fol. 300. 1. *Dicunt Rabbini. Occurrit hoc in diebus R. Simeonis ben chalaphta. Quod profectus est ille aliquando ad quandam circumcisionem, atque ibi epulabatur. Pater infantis potavit eos vino veteri, etiam septenni, & dixit iis, Cum hoc vino ego consenescam in gaudio filii mei. Convivabantur usque ad mediam noctem. R. Simeon ben chalaphta confidens virtuti propriæ, egressus est media jam nocte, ut iret ad civitatem suam. Invenit in via Angelum mortis, atque observat eum esse mœstum. Dicit illi, tu quis? Et ille, ego sum nuntius Domini. Et quare inquit ille, tu mœstus? Dicit ei,* משיחתן של בריות *Ego sum mæstus ob sermones hominum, qui dicunt, Ego hoc aut illud aliquando faciam quando non norint quam cito avocandi sunt ad mortem. Homo iste quocum convivatus es, & qui dixit vobis, Cum hoc vino ego consenescam in gaudio filii mei, ecce appropinquat tempus ut auferatur post triginta dies. Dicit ei, Notum fac mihi tempus meum. Cui ille, in te atque in tui similes non est mihi dominium. Deus enim delectatus bonis operibus, protrahit vobis vitam.*

Ver. 24. Οὐ ταμεῖον ἐδὲ ἀποθήκη.

Fallor aut Hierosolymitanus redderet לא מרתף ולא גורן: Nam מרתף erat *Cellarium* ubi reposuerunt fructus. Et גורן *Horreum* ubi reposuerunt fruges, vel segetes. Vulgo redditur *Area*, at subintelligendum videtur *Horreum*.

Instantiam sumit salvator de Deo pascente corvos, à *Job* 38. 41. & *Psal.* 147. 9. Ubi sic R. Sol. *Interpretantur Rabbini nostri, quod corvus est crudelis erga pullos suos, at Deus eorum miseretur, & parat eis muscas ex ipso ipsorum stercore nascentes.*

Rationem aliquam quare parentes ita immites erga pullos, reddunt in

Chetubboth fol. 49. 2. ubi animum Gemaristarum qui loquuntur de pullis אוכמי & חיורי albis & nigris, si effatur Gloss. *Cum nigrescunt, parentes eos amant, ast ab initio sunt albi, parentes ergo eos oderunt.*

Ast istoc loci occurrunt & hæc, non indigna exscriptione.

Cum adduceretur homo quidam qui noluit filios suos alere, *coram Rabb. Judah dixit iis*, qui adduxerunt יארוד ילד ואבני מתא שריא *Draco parit, & fœtus suos projicit in oppidum nutriendos. Cum adduceretur ad Rabb chasda dicit iis, Cogite eum ad ostium synagogæ, & stet & dicat* עורבא בעי בניה *Corvus quærit pullos suos, at hic homo, non quærit*, aut agnoscit *filios suos: Corvus agnoscit pullos suos? Ecce scriptum est Deus pascit corvos qui invocant illum.* לא קשיא *Hoc nihil difficultatis habet.* הא בחיורי הא באוכמי *Hoc de iis dum albi sunt dicitur*, Deus eos pascit, *at illud de jam nigris factis*, Corvus agnoscit pullos.

At glossa sic. *Videtur quod ipse propria voce contra seipsum sit clamaturus Corvus agnoscit pullos suos: At sunt qui exponunt, Quod minister Synagogæ prostiterit & sic in eum proclamaverit. Corvus agnoscit pullos suos, at hic homo non suos filios.* Dic Ecclesiæ, *Matth.* 18. 17.

Ver. 30. Τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ.

אומות עולם Phrasiologia genti frequentissima, qua Ethnicos designant, vel omnes gentes præter suam. Κόσμος & Αἰών proprietatem

prietatem suam habent in sacris paginis, aliam ab ea quam in profanis: ut Αἰὼν referatur ad sæcula tantùm Judaica, & κόσμος ad gentes non Judaicas. Hinc Συντελεία τοῦ αἰῶνος, Mat. 24. 3. est *consummatio ævi Judaici.* Et Πρὸ χρόνων αἰωνίων, Tit. 1. 2. est *Ante sæcula Judaica.* Atque hinc est quod *Mundus* frequentissime in N. T. sumatur pro *Mundo Ethnico.*

Ver. 37. Παρελθὼν διακονήσει.

Gloss. in Bathra fol. 57. 2. שמש הולך והן יושבין *Ministrans ad mensam, it,* id est circumcursitat, *dum convivæ sedent.* Παρελθὼν videtur idem denotare, nisi forte hoc respiciat, quod herus præterierit dignitatem suam, & dignatus est famulari famulis.

Ver. 38. Ἐν δευτέρᾳ φυλακῇ καὶ ἐν τρίτῃ.

In vigiliis scilicet [absit solæcismus] somnolentissimis. Nam vigiliâ primâ tantùm itur cubitum, & vigiliâ quartâ appropinquat tempus exurgendi: Secundâ & quarta est tempus alti somni.

Ver. 49. Δαρήσεται πολλάς.

Erat status numerus plagarum, quadraginta scilicet, quem excedere non licuit, cum quis ad tot verbera damnaretur à judicibus: unde mirum videtur illud in

Cholin. fol. 82. 1. *Qui mactat vaccam, & postea mactat duos ejus vitulos,* סופג שמונים *vapulet octoginta plagis.*

Itane? Octoginta, cum quadraginta non excedendæ? *Deut.* 25. 3. Non excedendæ quidem ob unum crimen: at duplicato crimine duplicantur plagæ. Et quærere licet, an in Apostolum aliquando non duplicarent crimina, ut duplicarent verbera, cum dicat se quinquies passum triginta novem plagas à Judæis, 2 *Cor.* 11. 24.

At num unusquisque à consessu adjudicatus ad plagas, vapulabat triginta novem? Diminuebatur numerus pro ratione delicti. Quod innui videtur

Pesachin. fol. 24. 1. אכל פוטיתא לוקה ארבע. *Qui edit*

Potitham [reptile quoddam maris] *vapulet quatuor plagis*, נמלה לוקה חמש *Qui formicam, vapulet quinque*. צירעה לוקה שש *qui crabronem, vapulet sex*. Sit hic sensus verborum tum quæstionem excitat, quonam flagello hi cæsi? si flagello isto trifuniculato aut trichordi, quod adhibitum in infligendis plagis triginta novem, tredecies repetitis plagis trium funiculorum, quomodo hic infligi potuerunt plagæ quatuor aut quinque?

At de plagis ab hero infligendis servo, non est numerus aliquis definitus, sed pro ratione delicti agit cum eo herus suus: Quod & aliquantum innuitur in verbis hisce salvatoris, & in Canone isto Judæorum, adhibita tamen aliqua modificatione.

Maimon. Avadim cap. 9. מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך. *Permissum est cum servo Canaanæo* [i. e. Ethnico] *agere cum sævitia. At quamvis hoc sit de jure, norma tamen misericordiæ, & regula sapientiæ, est ut homo sit clemens & prosequens justitiam, & non aggravet jugum super servum suum, nec eum affligat.*

Ver. 49. Καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη.

Τί θέλω, videtur sumi pro more scholarum: ubi מאי אני אומר *Quid ego dico*, est *Ego hoc dico*. Et מאי אני מקיים *Quid ego statuo, aut probo*, est, *Ego hoc statuo aut probo*. Sic מאי אני רוצה Τί ἐγὼ θέλω. *Quid ego volo* est *Hoc ego volo* Sic in hisce verbis, *Quid volo si jam accendatur*; est *Hoc volo ut jam accendatur*. Quisnam autem ille ignis, quem jam vult accensum, ipse explicat, vers. 51.& porro.

CAP.

CAP. XIII.

Ver. 1. Περὶ τῶν Γαλιλαίων.

SI fama ad Christum perlata immediatè secuta est factum, tum acta est hæc Tragædia à *Pilato*, paulo ante festum *Encæniorum*, nam Christum habes ad festum illud tendentem, ver. 22. At tempus stragis actæ incertum: atque in ambiguo est, an hi qui rem referunt eam nuntient ut aliquid novi & non ante ab eo auditum, an ut judicium ejus in ista re expiscentur, &c.

Disputatur de personis interfectis, &

I. Volunt quidam eas fuisse de secta *Judæ Gaulonitæ*, atque ideo interfectos quia negarunt censum *Cæsari*. Audit quidem *Judas, Galilæus*, Act. 5. 37. & minime dubitandum est Galilæos aliquos in ejus sententiam & praxim se recepisse: At quæro ego an vellet Christus pro iis Apologiam texere, & pari classe cum obvolutis ruinâ turris *Siloam* disponere, cum clarè pateat eum contraria perversæ istius sectæ sententiæ semper docuisse. Quod si hi quidem fuerint de ista secta, nam non litigamus, rete Christo tendere videntur hi qui rem referunt ferè, quale illi qui interrogant. *Num licet tributum reddere Cæsari.*

II. Est qui hanc historiam confundat cum ista Josephi *Antiq. lib.* 18. cap. 5. quam ille ex eo sic abbreviat. *In Galilæa autem Samaritani à quodam impostore seducti, tumultuantes ad montem Gerizim [ubi impostor ille pollicebatur, se ostensurum ipsis sacra vasa, à Mose isthic uti mentiebatur defossa atque recondita] à Pilato immissis copiis repressi, & potentiores capti & morte sunt mulctati.* Lud. Capel. Hist. Jud. compend.

Miror virum doctissimum hæc tam fiducialiter tradere, ut *Josephum* castiget ob errorem in computatione temporis hujus historiæ, & concludat, *Cum revera tamen cædes hæc Samaritanorum à Pilato facta, videatur omnino esse cædes Galilæorum cujus fit mentio, Luc.* xiii. 1.

Cum revera tamen, de *Galilæa* apud Josephum ne syllaba quidem

dem una ut nec de ſacrificiis mentio omnino ulla, ut nec de Galilæis ſed Samaritanis, & audacius eſt pro ſacrificantibus Galilæis ſubſtituere rebellantes Samaritanos. Et non probabile eſt hos qui rem referunt ſalvatori, hiſtoriam ſic velle decolorare, ut pro *rebellantibus Samaritanis* ſubſtituerent *ſacrificantes Galilæos.*

III. Satis erat iſta inimicitia & ſimultas quæ interceſſit inter *Pilatum* & *Herodem*, cap. 23. 12. quæ excitaret *Pilatum*, ad ſic ſæviendum in ſubditos *Herodis.*

Ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε, &c.

Midras Tillin, fol. 7. 4. *Juravit David* τῷ *Abiſhai, Vivit Dominus, Si tu ſanguinem hujus juſti* [Sauli] *tetigeris* אני מערב דמך בדמו *ego commiſcebo ſanguinem tuum cum ſanguine ejus.* Sic commiſcuit Pilatus ſanguinem horum ſacrificantium cum ſanguine ſacrificiorum. Notandum illud in

Siphra fol. 4. 1. & *Zevachin*, fol. 31. 2. *Mactatio victimarum* כשירה בזרים בנשים ובעבדים ובטמאים *ritè fit per alienos, per fœminas, per ſervos, per immundos, etiam maxime ſacrarum, proviſo, ut immundi non tangant carnem.* Et paulo poſt *Ab aſperſione ſanguinis, incipit opus ſacerdotum, ac mactatio ritè fit per quemlibet.*

Hinc frequentiſſimum, ut is qui adduxit ſacrificium, mactaret. Et ſic forſan miſeri hi *Galilæi* mactati, dum victimas ſuas mactant. Nam probabilius videtur, eos in templo cæſos dum ſacrificia offerrent, quam in via dum afferrent.

Ver. 4. Ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ.

Piſcina Betheſda erat *Piſcina Siloam*, & regio urbis adjacens, denominata eſt etiam inde *Siloam.* Unde ambiguum eſt, an turris hæc ipſi piſcinæ, id eſt, porticubus piſcinæ contiguis impenderit: an aliquantum à piſcina remotiùs ſteterit, ubi tamen continuatum eſt nomen *Siloami.* Si articulus τῷ quæſtionem non determinet, adhuc hæſitabimus. Num permittet Grammatica ut iſte articulus præfigatur parti urbis? certi ſumus ipſam piſcinam τοῦ Σιλωάμ nuncupari, *Johan.* 9. 7, 11. Concipimus ergo fuiſſe turrim quæ porticibus piſcinæ immineret, quæ octodecim homines obruit vel

verſantes

versantes circa purificationem sui [& tum convenit hic eventus eò magis cum isto *Galilæorum*] vel expectantes sanationem post turbationem aquæ : nam quo tempore corruerit turris incertum.

Ver. 7. Ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι, &c.

Non leviter succidenda erat arbor quæ erat de genere frugiferarum, & cujus fructus comedendus, cavente illud lege, *Deut.* 20. 19, 20. Ubi observat *Pesikta* esse præceptum affirmativum, & negativum, quibus fortius cavetur, ne succidatur talis arbor sine causa non contradicenda.

Bava kama, fol. 91. 1. *Dicit Rabb. Palmam quæ fert cabum dactylorum, ne succidas. Regerunt, Et quid de oliva ut non succidatur? Si ferat quarta cabi. R. Chaninah dixit* לא שכיב שבחה בריאלא דקץ תאינתא בלא זמנה *Non mortuus fuerat Shibchah filius, meus nisi quod succidit ficum intempestive.*

Ver. 8. Σκάψω περὶ αὐτὴν καὶ βάλω κοπρίαν.

Talmudicis אני מעדר ומזבל

Sheviith, fol. 35. 1. מזבלין ומעדרין מפרלין מפוקין מאבקין מעשנין *Stercorant & fodiunt*, &c. Gloss. *Apponunt fimum in hortis ad humectandam terram. Fodiunt ad radices arborum. Evellunt surculos : Avellunt folia : Conspergunt cineres : Et fumigant sub arboribus ad enecandos vermiculos.*

Ver. 11. Πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας.

I. Distinguunt Judæi inter Spiritus, & Dæmonia, & Angelos bonos.

Bemidbar rabba. fol. 157. 2. & *Midras Schir.* fol. 2. 3. *Omnia adminiculantur* propter gloriam Regis regum sancti benedicti אפילו רוחות *etiam Spiritus* אפילו שדים *Etiam Dæmonia* אפילו מלאכי שרת *Etiam Angeli ministrantes.*

Scrupulus est quo sensu sumserint *Spiritus* ut distinctos ab Angelis & Dæmoniis, cum probabile sit quod non intellexerint animas humanas. Sed hæc non sunt hujus loci.

II. Quod

II. Quod ergo ad Phrasiologiam *Lucæ* attinet Πνεῦμα ἀσθενείας, scrutamen exordiamur à verbis istis.

Horaioth fol. 10.1. *Scribitur, si dem plagam lepræ in domo terræ hæreditatis tuæ, Lev.* 14. 34. *R. Judah dicit, Hoc pronunciat tales plagas in eos venturas. R. Simeon dicit* פרט לנגעי אונסין *Excipit plagas violentas quæ non reddunt immundum.*

Ubi Gloss. אם באו נגעים ע׳ נפיחת שד דלא מטמו *Si veniant plagæ per insufflationem dæmonii, quæ non immundificant.*

Et Gemara paulo post, *Rabba dicit* פרט לנ ע׳ רוחות *Excipit plagas spirituum. Rabb. Papa dicit, Excipit plagas incantationum.* Ubi Gloss. iterum *Plagæ quæ infliguntur per insufflationem Dæmonii, non per manus hominum.*

1. Vides ergo primum quod, morbos aut plagas infligi per Dæmonium, erat opinio genti receptissima: quod & patet etiam ex Evangelistis, nam salvator in ipso hoc loco dicit incurvationem hujus fœminæ inflictam ei fuisse per *Satanam*.

2. Infligi morbos arbitrati sunt, aliquando immundos, aliquando non immundos. Immundos ut lepram, profluviositatem, &c. Non immundos, qualis erat morbus aut plaga hujus fœminæ, &c.

III. Distinguunt inter רוח רעה *Spiritum malum* & רוח טומאה *Spiritum immundum.* Non quod non existimarent *Spiritum immundum* esse malum satis, & *Spiritum malum* esse immundum satis, sed ut distinguerent de varia operatione Diaboli, ut & de variis personis ab eo vel obsessis vel afflictis.

1. Agnoverunt spiritus malos infligere morbos.

Erubbin. fol. 42. 2. *Quemcunque exagitant* [ultra limites Sabbaticos] *vel Ethnici, vel* רוח רעה *Spiritus malus.*

Ubi Gloss. *Spiritus malus est dæmonium quod in eum intravit & turbat intellectum ejus, ita ut feratur extra limites.*

At Rambamus. *Omne genus melancholiæ vocant Spiritum malum.*

Atque alibi. רוח רעה חולי *Spiritus malus, id est morbus.*

2. רוח טומאה *Spiritus immundus*, iis erat præcipuè & peculiarius, Dæmonium versus inter sepulchreta, loca immundissima.

Gloss. in Sanhedr. fol. 65. 2. רוח טומאה שד בית הקברות, *Spiritus immunditiei; id est Dæmonium sepulchretorum.*

Illuc

Illuc se recipit Necromantes [ut Gemara ibidem, quod & adduximus alibi] *& cum jejunio se macerasset, pernoctat inter sepulchra, eo fine ut potiatur afflatu spiritus immundi.*

Nec multo aliter, ipsis referentibus בעל אוב *Pythonicus.* *Nam tradunt Rabbini* בעל אוב זה המדבר בין הפרקים. *Pythonicus est qui loquitur inter partes*, Gloss. *Qui suscitat mortuum, & sedet inter partes ossium*, &c.

Hinc ratio conjecturæ nostræ de Dæmoniaco isto, *Lu.*4.33.quod esset vel *Necromanticus* vel *Pythonicus*, observata nempe Phrasiologia Evangelistæ inusitatiori. Non ἔχων πνεῦμα ἀκάθαρτον, nec ἔχων δαιμόνιον ἀκάθαρτον, sed ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου.

Duo igitur hominum genera, existimarunt esse sub agitatione *Spiritus immundi*, proprio eorum sensu dicti. Eos præsertim qui afflatum Diaboli ambierant inter sepulchreta loca immunda, atque illos etiam qui obsessi à Dæmonio non ita invitato, exagitabantur tamen inter sepulchreta, & loca quævis alia immunda. Atque an illi in quos inflixerat Dæmonium morbos immundos, sub eadem classe censerentur non determinamus: Alios autem qui furiis Dæmoniacis non ita agitabantur, sed morbis quibusdam aliis affligebantur, æstimarunt esse sub operatione רוח רעה חולי *Spiritus mali morbositatis.* Non Ἀκαθαρσίας, sed Ἀσθενείας. Et forsan Evangelista secundum istam Antithesin loquitur: quod hæc fœmina nec Spiritum Ἀκαθαρσίας habuerit, prout illi judicarunt de Spiritu immundo, nec νόσον Ἀκαθαρσίας, sed Spiritum Ἀσθενείας.

Ver. 15. Ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ;

Huic attestatur disceptatio ista in

Schabb. cap. 2. hal. 1. במה בהמה יוצאה: Dum cavetur ne prodeat, vel educatur bestia Sabbato, aliquid gestans, quod esset onus non congruum aut portandum Sabbato. Permittunt יוצא גמל באפסר *ut camelus ducatur per capistrum*, סוס בשיר *Equus per collare*, &c. Hoc est cum educuntur pastum vel aquatum.

Imo fatetur Gloss. in loc. *Quod educunt bestiam ad aquas, ut collare tingat in aquis, si modo collare sit immundum.*

Huc pertinet abstrusa atque obscura ista regula in

Erubbin. fol. 17.2. עושין פסין De, struendo macerias circa

ca fontem qui est privati juris, ea arte, ut bestia eò ducta aquatum Sabbato, non excedat è loco qui est publici juris. Imo

Ibid. fol. 20. 2. Non permittitur solum bestiam educere ad aquam Sabbato, sed & haurire pro ea aquam, atque effundere in canales, proviso tantum, ut non gestet aquam & ponat coram bestia, sed accedat bestia & potet sua sponte.

Ver. 23. Εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι.

Ille qui quærit *Domine an pauci sunt qui salvantur*, cum recepta gentis sententia fuerit, *Quod omni Israeli erit portio in mundo futuro.* An dubitanter hæc quærit an captiose?

De hac ipsa re disputatur inter magistros

Sanhedr. fol. 111. 1. *Propterea dilatavit infernus animam suam atque aperuit os suum* לבלי חוק *Præter statutum*, Esai. 4. 14. *Resh Lachish dicit, Hoc est pro eo qui derelinquit statutum unum.* [Gloss. Qui derelinquit statutum unum non observatum, judicabitur in Gehennah] *At dicit R. Jochanan, Non vult Dominus eorum hoc quod dicis de iis* [Gloss. Non vult ut sic judices de Israele] *sed sensus est. Etiamsi non didicerit nisi statutum unum*, evadet Gehennam. *Et dicitur, Et erunt in omni terra dicit Dominus: partes duæ in ea dispergentur & deficient, & tertia pars relinquetur* [*Zechar.* 13. 8.] *Resh Lachish dicit Tertia pars semi. Dicit ei R. Jochanan, Dominus eorum non vult hoc quod tu dicis de iis, sed tertia pars Noachi. Dicitur, Assumam vos, unum de civitate & duos de tribu* [*Hierem.* 3. 14.] *Resh Lachish dicit, verba sunt intelligenda secundum literam. Dicit ei R. Jochanan, Dominus eorum non vult hoc quod tu dicis de iis. Sed unus de civitate, expiabit pro tota civitate, & duo de familia expiabunt pro tota familia. Dicitur Assumam vos mihi pro populo & dicitur, Et introducam vos in terram* [Exod. 7. 7, 8.] *Comparat exitum eorum è terra Ægypti, cum introitu eorum in terram Canaan. Qualis autem erat introitus eorum in terram? Duo tantum introierunt de sexaginta myriadibus. Dicit Rabba, Sic etiam erat in diebus Messiæ*, vix expectares talem ingenuitatem à Judæo, qualem hic habes à *Resh Lachish* & *Rabba.*

Ver.

Ver. 32. Εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ.

Arbitror ego salvatorem alludere ad vulgare Adagium.

Megillah, fol. 16. 2. *Et fratres Josephi proni adorarunt eum* [Gen. 50. 18.] *Dicit R. Benjamin bar Japheth. Dicit R. Eliezer* היינו דאמרי אנשי *Hoc est quod vulgo dicitur ab hominibus* תעלא בעידניה סגיד ליה *Vulpem in tempore suo* [Gloss. In prosperitate sua] *adora.* Ast ite vos, & dicite huic vulpi, utcunque in prosperitate sua se volutanti, quod ego nunquam sum ei adulaturus, aut ab opere meo, propter ejus formidinem cessaturus, sed ecce ejicio dæmonia, &c.

Ver. 33. Οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι, &c.

Sanhedr. fol. 2. 1. *Non judicant tribum, nec Pseudprophetam* [qualem supposuerunt Jesum] *nec summum Pontificem, nisi judicio, septuaginta unius,*

Rambam in loc. ut & Gemara. *De Pseudopropheta à Synedrio judicando discimus à pari, nam sic judicatus est* זקן ממרא *Judex rebellis.*

Jam vero de judicio ejus hæc dicuntur

Sanhedr. fol. 89. 1. *Non morte mulctant eum in consessu qui est in urbe sua, nec in consessu qui est in Jabneh, sed adducunt eum ad consessum magnum qui est Hierosolymis, & reservant eum ad aliquod festum, atque interficiunt eum in festo, sicut dicitur, Et omnis Israel audient & metuent & non sic facient amplius.*

Ver. 35. Ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος, &c.

Erat cum difficultatis omnino nihil in his verbis deprehenderem, at jam, quod Παράδοξον, seniles oculi plus vident quam juveniliores, & quo penitiùs verba introspicio, eò apparent illa obscuriora.

I. Quonam sensu sumendum illud *Non videbitis me amplius*? Cum post hæc verba ut stant apud hunc nostrum, viderint eum inter ipsos versantem per spatium trimestre & amplius. Speciatim

vero & ſingulari in triumpho illo nobili, cum ei aſino inſidenti acclamatum eſſet ipſiſſimis hiſce verbis, *Benedictus qui* venit, &c.

Crederes igitur verba hæc proſpicere poſſe tempus illud & actionem: niſi quod apud *Matthæum* repetantur ea à ſalvatore poſt illum triumphum, Matth. 23. 39.

Chriſtus eſt jam Hieroſolymis ad feſtum *Encæniorum*, vel ſaltem parum abeſt iſtud feſtum, nam ille eſt eò ſe conferens, ver. 22. & blanda videtur hæc interpretatio, Vos me hic videtis jam, ſed à modo me non hic videbitis amplius donec dicatis, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, quod factum eſt in illo triumpho. Sed quid dicemus ad hoc, Quod repetuntur ipſiſſima hæc verba poſt iſtam acclamationem? Vix crediderim cum Cl. Heinſio, verba hæc apud *Matthæum* non diſponi proprio loco, ſed tranſplantatam eſſe ſeriem hiſtoriæ, crederem potius ſalvatorem non de oculari intuitu hic loqui, ſed loqui ſenſu ſpirituali, & mutuatitio. Eodem ſcil. quo vocem *Videre* adhibent Judæi, cum loquuntur de *videndo Meſſiam*, *Dies Meſſiæ*, & *Conſolationem Iſraelis*: id eſt de participatione & fruitione ſolatiorum & beneficiorum *Meſſiæ* atque iſtorum dierum. Ut animus ſalvatoris videatur hic eſſe, vos à modo nunquam beneficio à me *Meſſia* fruemini donec dicatis, *Benedictus qui venit*, &c. Nam quæramus, An Chriſtus unquam poſt hæc verba, ſic conatus ſit congregare filios *Hieroſolymæ* ut urbs non deſtrueretur, & gens non rejiceretur: Conatus eſt quidem congregare τὸ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, at num exhinc conatus eſt unquam ut urbs & gens conſervarentur. De his in animo ejus eſſe conclamatum, hoc ſatis arguit, quod & hic & apud *Matthæum* præcisè & in terminis ruinam urbis denuntiet ante prolata hæc verba. Mallem ergo verba in hunc ſenſum interpretari, *Ab hoc tempore nunquam videbitis conſolationes Meſſiæ, nec me vobis propitium, aut conſervationem gentis, urbiſque veſtræ molientem, donec dicatis, Benedictus qui venit*, &c. quam Ἀμεθοδίαν aliquam in verbis apud *Matthæum* admittere.

II. At jam emergit æqualis difficultas circa vocabulum *Donec*: an ſcil. concludat eos aliquando ſic dicturos, an excludat & neget. Nam quis ignorat variam hanc imo contrariam vim vocis *Donec*? *Negotiamini Donec advenero*, Luc. 19. 13. hic concludit eum aliquando adventurum.

Non

Non remittetur vobis hæc iniquitas Donec moriamini, Esai. 22. 14. Hic excludit remissionem in sempiternum. Et stat quidem hoc vocabulum in tali bivio, hoc in loco, ut ille qui credit conversionem gentis Judaicæ olim futuram, flectere possit in partem suam, & ille qui credit contrarium, possit in suam.

Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.

Quamvis intimatior perpensio horum verborum, non statuminaverit vim vocis *Donec*, hoc in loco, lucis tamen aliquid forsan præbebit toti clausulæ.

Verba desumpta sunt ex *Psalm.* cxviii. 26. & decantata in magno *Hallel.* Et ignoscat lector si extravagemur aliquantùm in scrutinio istius ritus, præsertim circa hæc verba quæ jam præ manibus.

I. *Magnum Hallel*, erat recitatio Psalmorum, cxiii, & cxiv, & cxv, & cxvi, & cxvii, & cxviii. unoquoque festo, in unaquaque familia aut φρατρίᾳ. Hymnus à salvatore & suis decantatus post Pascha, *Matth.* 26. 30. erat pars ejus posterior.

II. Tenebatur unusquisque jure quidem ad recitationem totius in propria persona. At cum omnes non adeo docti atque expediti essent, ut possent, recitavit unus vice omnium, & reliqui post eum responderunt aliquid. At hoc etiam iis pro Axiomate השומע כעונה *Si audit, est ac si responderet*, & אם שמע ולא ענה יצא *Si audit & non respondet satisfacit tamen officio suo.* Sensus est, Si quis adeo imperitus, ut nec ipse recitare possit, nec respondere post alium recitantem, attente audiat & functus est officio.

III. Jam vero duplex erat respondendi modus pro varietate recitantium. Si quis senior, ut pater familias, vel talis qui apte repræsentare posset totum cætum, recitaret aut præcineret, tum reliqui, post eum non reiterant verba ab eo prolata nisi ראשי הפרקים primam solùm clausulam uniuscujusque Psalmi, ad cætera vero respondent versiculatim *Halleluiah.* Nam actio repræsentantis, prælectio scil. valuit pro repræsentatis, consensu præsertim eorum exhibito per responsionem *Halleluiah.* Hebes certe ille qui non potuit sic cum reliquis respondere.

IV. At si deesset talis senior, qui peritus esset lectionis vel recitationis, & necesse esset, ut servus, aut fœmina, aut puer aliquis,

peritior præcineret, aut recitaret, tum audi quid actum.

Bab. Succath. fol. 38. 1. *Si servus, vel fœmina, vel puer præcineret* עונה אחריהן מה שהן אומרים *repetit unusquisque de cœtu ipsissima illa verba quæ ille dixerat.* אם היה גרול Si vero grandævior aut dignior quis præcineret aut prælegeret עונה אחריו הללויה *Post eum respondent Halleluiah.* Ratio autem quare ipsissima verba à servo, fœmina aut puero præcinente recitata, post eum essent repetenda, verbatim, erat, quia talis non erat persona apte repræsentativa, atque ejus actio non obtinuit pro reliquis, oportuit ergo unumquemque in persona sua verba recitare ut fungatur officio.

V. Cum perventum esset ad verba quæ tractamus ברוך הבא. בשם ה *Benedictus qui venit in nomine Domini*, Si puer aut servus prælegeret vel prærecitaret הוא אומר ברוך הבא והן. אומרים בשם ה *Ille dicit Benedictus qui venit, & reliqui dicunt in nomine Domini.* Hoc illud est cujus gratia lectorem tædio hujus prolixitatis gravavimus, ut notet quid actum sit cum hac clausula discrepanter ab aliis. Dissecatur, quod non factum in aliis, & non reiterantur prima vocabula post præcentorem, quod factum in aliis. Atque an hic mos obtineret in familiis tantum pueris aut servis præcinentibus, judica ex hoc in

Hieros. Succah. fol. 54. 1. *Interrogarunt R. Chaijam bar. Ba. Unde astruitur quod ille audit, & non respondet fungitur officio? Ex hoc inquit* ראנן חמיין רבנין רברביא קיימין בציבורא *Quia nos videmus grandissimos Rabbinos stantes in Synagoga* ראילין אמרין ברוך הבא *Et hi dicunt Benedictus qui venit* ראילין אמרין בשם וו *Et illi respondent in nomine Domini, & utrique satisfaciunt officio suo.*

Midras Tillin. postrema verba omittit penitus, scil. בשם וו. Nam sic illa *Homines Hierosolymæ dicunt ab intra* אנא יי הושיעה נא *Serva nunc Domine obsecramus.* Et homines Judææ dicunt ab extra אנא יי הצליחה נא *Prosperare nunc Domine quæsumus. Homines Hierosolymæ dicunt ab intra* ברוך הבא *Benedictus qui venit, & homines Judææ dicunt ab extra, Benediximus vobis è domo Domini.*

An aliquid mali animi in his hominibus esset cum nobilissimam hanc clausulam sic discerperent, non fidenter dicimus, ac certe aliquid suspicionis non excitare non potest, quod vix ad proprium

objectum verba retulerint. *R. Solomon* certe non: Nam, *sic dicendum est* inquit ille, *afferentibus primitias atque ascendentibus ad festa.*

1. *Venire* illis frequentissime est idem cum *Docere*, ut Johan. 5. 43. *Si quis venerit in proprio nomine, illum recipietis*, i. e. docuerit. Et sic frequentissime apud Hierosolymitanos, de hoc aut illo Rabbino dicitur אתא *venit*, & כד אתא *Cum veniret*: quod, si non intelligendum sit de eo docente, fateor, me non intelligere quid sibi velit.

2. Doctores isti non venerunt & docuerunt in nomine Domini, sed vel in nomine suo, vel in nomine alicujus patris traditionum. Hinc nihil frequentius iis, quam *Dicit R. N. nomine R. N.* quod testatur unaquæque pagina, unaquaque fere linea. Si igitur per decurtationem clausulæ istius de qua agimus, aucuparentur sibi benedictionem populi, ab iis docti dicere, *Benedictus qui venit*, omisso vel interrupto, quod sequitur, *In Nomine Domini*, pro more suo agunt, callide & aucupantes famam.

An Christus in hisce verbis suis, huc respexerit judicet lector: At nos hoc determinare non veremur, quod nunquam videbunt *Messiam* iis propitium, nisi abdicaverint doctrinas venientium in nomine proprio, vel nomine patrum traditionum, atque amplexentur doctrinam ejus qui venit in nomine Domini. Quod an unquam facturi sint, definiat ille, qui definire potest, utrum gens ista unquam convertenda, necne.

CAP. XIV.

Ver. 1. Σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον.

LAUTIORES erant isto die illis mensæ quam diebus aliis, idque, ipsis judicantibus, ex pietate & religione. De qua re diximus alibi. Habe hic demonstrationem.

Schabb. fol. 119. 1. *Rabba bar Rabb. Hona ivit ad domum* τοῦ *Rabbah bar Rabb. Nachman. Apposuit ei tria sata laganorum unctorum. Cui ille, unde nostis quod ego huc venturus? Et alter* מי עריפה לן מינה. *Num quid nobis præstantius Sabbato?* Gloss. Tu nequaquam à nobis prælatus es Sabbato. In honorem Sabbati hæc paravimus, adventum tuum penitus ignorantes.

Rabb. Abba emit tredecim stateribus, carnem à tredecim laniis, ומשלים להו אצינורא דדשא *& solvit iis ad ipsum cardinem ostii.* Gloss. Emit carnem à tredecim laniis, ut certo gustaret optimum. Atque antequam venirent illi qui apportarunt carnem, paraverat ille pro iis nummum, & solvit in ipso ostio ut accelleraret prandium: & omne hoc in honorem Sabbati.

R. Abbu הוה יתיב אכיתקא רשינא ומושיף נורא *Sedit in solio eburneo, & tamen sufflavit ignem.* Ad coquenda scil. edulia in honorem Sabbati.

Ad tale prandium adesse salvatorem, idque in domo Pharisæi horum rituum observantissimi, præteriri non potest absque observatione.

Ver. 3. Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

Promptum est Judæo cavillari contra veritatem Evangelistarũ, ex hac atq; istiusmodi quæstionibus salvatoris: Nam cur opus erat, inquiet, ut hoc interrogaret, cum satis norit permissum fuisse, in periculo vitæ quidvis fere agere, ad vitæ conservationem: Imo ubi non erat imminens periculum vitæ, permissum est adhibere medicinam

medicinam, applicare Pharmaca, emplastra, &c. Speciatim, quod præterire non possum גומרתא נותנין עליה חמץ בפסח *Applicare fermentum etiam in Paschate ad Gumretham*, morbum quendam ardentiorem, *Hieros. Schab.* fol. 14. 4. & *Avodah zarah*, fol. 40. 4.

Verissimè quidem, & novit hæc omnia Christus: At novit pariter quam malo oculo ipsum respexerint, ut quod alteri licitum, illi non permiserint. Accusatur semper ob sanationem ægrorum Sabbato, quod cum verbo tantum fecerit, non tantum violat Sabbatum, quantum ipsorum Canones, permiserunt: & quare igitur accusatur? Ex puro odio in ejus personam & actiones. Duæ historiolæ quæ occurrunt locis allegatis possunt hoc aliqualiter illustrare.

Nepoti R. Josuæ ben Levi, erat morbus aliquis in gula בשמיה אתאחד ולחש ליה רישו בן פנדירא ואינשם *Venit quidam & mussitavit ei in nomine Jesu filii Pandiræ, & ille convaluit.* Hic ut videtur admissa est virtus & operatio Jesu, & non explosa. At.

Cum R. Eliezer ben Damah, morsus esset à serpente, veniretque Jacobus Capharsamensis in nomine Jesu Pandiræ, ei medicatum, R. Ismael rem non permisit. Sic mortuus est æger.

Ver. 5. Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, &c.

Cum pro indubitato axiomate esset, *Misericorditer agendum esse cum bonis Israelita*; in quamplurimis dispensarunt magistri, cum Sabbato pro conservatione bestiæ.

Scabb. cap. 18. hal. 3. אין מילדין את חבהמה ביט אבל מסעדין

Non obstetricantur bestiæ fætum enitenti, die festo, sed auxiliantur ei.

כיצר מסערין: *Quomodo auxiliantur? sustinent fætum, ne decidat in terram: vinum afferunt, & insufflant ei in nares. Præbent ei ubera. Confricant sale alvum matris & lactabit fætum.*

Bezah. fol. 46. 1. *Primogeniam bestiam quæ incidit in foveam* [die festo aut Sabbato] *inspiciat Mumcheh, & si sit in ea labes extrahat & occidat: si non, non occidat.* At extrahit tamen ne pereat. Et sic cum aliis bestiis actum nisi quod non adhiberetur *Mumcheh.*

Ver.

Ver. 8. Μὴ κατακλιθῇς εἰς πρωτοκλισίαν.

Ambierunt πρωτοκλισίαν in honorem sapientiæ suæ.

R. Abuhabh. in præfat. ad Ner. 7. *Tribus ad convivium invitatis, Principe sapiente, humile, sapiens sedit proximus à principe. Interrogatus à Rege, quare? Respondit, quia sum sapiens.*

Hieros. Beracoth. fol. 11. 2. *Jannæo rege discumbente cum Satrapis quibusdam Persiæ, accersitus Simeon ben Shetah, consedit inter Regem & Reginam. Interrogatus Quare? Respondit, In libro Ben Sira* [בן סירא] *Scribitur* ותרוממך ובין כריבים תושיבך סלסליה *Exalta sapientiam, atque illa te exaltabit, & sedere te faciet inter Principes.*

Par huic salvatoris consilio habes, *Prov.* 25. 7. in quem locum sic

Vajicra rabba. fol. 164. 4. *R. Aquila nomine R. Simeonis ben Azzai sic exponit, Recede à loco tuo, duobus aut tribus sedilibus, atque ibi sede, ut dicant tibi, Ascende,* &c.

Ver. 18. Ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι.

Ridiculâ sane Apologiâ æque ac rudi & rusticâ, si jam noctesceret: nam erat tempus cænæ, Tempus parum oportunum ad speculandum agrum coemptum, & probandos boves. Substantivum ergo quod respondeat voci Μιᾶς, ego non quæsiverim extra, sed in clusum censuerim intra vocabulum Παραιτεῖσθαι ut sensus sit Ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς αἰτίας παραιτεῖσθαι, *Inceperunt ex una causa excusare.* i. e. Ex una eademque aversatione.

Ver. 23. Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς.

Εἰς τὰς ὁδοὺς ut introducat אורחים *Viatores*: Sed quinam illi qui sunt inter φραγμοὺς? Parallelum videtur in 1 *Paralip.* iv. 23. *Hierant figuli* יושבי נטעים וגדרה. Græc. Οἱ κατοικοῦντες ἐν Ἀταὶμ καὶ Γαδηρά. At vulg. *Habitantes in Plantationibus, & Sepibus.* Atque in eundem modum R. Sol. & Kimchi. *Operam dederunt operi figulino, & plantationi, & struendis sepibus, & maceriis.*

riis. Targumiſta ibi extravagatur non mediocriter. *Hi ſunt diſcipuli legis quorum gratiâ mundus eſt conditus, qui ſedent in judicio & ſtabiliunt mundum, & filiæ reſtaurant deſolationes domus Iſraelis, cum præſentia regis æterni, in famulitio legis, intercalatione menſium,* &c.

Ver. 34. Ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, &c.

Optimè pendent hæc à præcedentibus. In iis docuerat ſalvator quam ſeriò perpendendum ei, qui ſe vult ad Chriſtum & religionem applicare, quanta & quam difficilia ſunt ei ſubeunda. Ne cum jam in re iſta inceperit, langueat, recedat, Apoſtatizet & fiat ſal inſipidus.

Μωρανθῇ optimè reſpondet voci Hebrææ תפל, quæ & *Inſulſum* ſignificat & *Fatuum*, Job vi. 6. אם יאכל תפל *Num comedetur inſulſum abſque ſale?* Thren. 2. 14. Prophetæ tui viderunt tibi שוא ותפל Græc. Μάταια καὶ ἀφροσύνην. Job 1. 22. לא נתן תפלה לאלהים Græc. Οὐκ ἔδωκεν ἀφροσύνην τῷ Θεῷ.

CAP. XV.

Ver. 4. Ἐννενήκοντα ἐννέα.

TRITA in gente numeratio, & diviſio, inter *unum* & *nonaginta*. Exempla adduximus alibi, adjiciamus hoc unum.

Vajicra rabb. fol. 197. 2. *De centum clamoribus quos edit fœmina parturiens, nonaginta novem ſunt ad mortem, & unus tantum ad vitam.*

Ver. 7. Οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι τῆς μετανοίας.

Reſpicienda hæc diſtinctio ſcholarum.

I. Omnes bonos, & tandem ſalvandos, vocarunt צדיקים *Juſtos*. [opponitur τοῖς רשעים *Improbis*: ut ſemel iterumque in ipſo Pſalmo primo] Hinc hæc & hujuſmodi frequentiſſimè גן ערן לצדיקים *Pardiſus eſt pro juſtis*. גנוזים לצדיקים *Bona repoſita pro Juſtis*, &c.

Ludamus pauliſper, cum Gemariſtis obiter, nam & ipſi luſitant de literis quibuſdam Alphabeti, atque inter alias de litera צ *Tſadi*.

Schabbath. fol. 104. 1. צדי כפופה וצדי פשוטה. *Eſt Tſadi non finalis* [incurvata. צ.] *& eſt Tſadi finalis* [erecta. ץ.] Quid inde? צדיק כפוף וצדיק פשוט. *Eſt juſtus incurvatus* vel inclinatus, *& eſt juſtus erectus*. Ubi Gloſſ. *Neceſſe eſt ut homo rectus, ſit inclinatus vel humilis, & erit tandem erectus in mundo futuro*. Eandem gloſſam agnoſcit *Aruch*, ſed & aliam affert quæ videtur eſſe ſua, Quod *ſit juſtus qui* עניו *Mitis vel humilis ſit, & Juſtus qui non*. Dicat velim qualiſnam ille Juſtus qui non ſit Mitis vel Humilis. Sed redimus ad rem noſtram.

II. *Juſtos* bipartiuntur, in צדיקים *Juſtos tantum*, & צדיקים גמורים *Juſtos perfectè*. Sub priori claſſe diſponunt illos qui non ſemper fuerunt recti, ſed vitæ pravæ atque non religioſæ, at qui tandem

tandem ſe receperunt ad pœnitentiam & pietatem. Hos vocant בעלי תשובה *Pœnitentes*. Sub poſteriori illos, qui ſemper fuerunt recti, atque à via recta nunquam declinarunt. Hos vocant, ut צדיקים גמורים *Perfectè juſtos*, ſic etiam צדיקים מעיקרא *Juſtos à prima ſuâ origine*, & חסידים ואנשי מעשה *Sanctos* vel viros *Bonos*, & *viros* bonorum *operum*. Talis ſibi, & forſan aliis viſus eſt ille, qui dicit, *Hæc omnia obſervavi à juventute mea*, Matth. xix. 20. Et talis reputetur ההוא חסידא Sanctus ille in

Hieroſ. Chagigah, fol. 77. 4. אשר לא עבר חובה מן יומוי *Qui peccatum non commiſit omnibus diebus vitæ ſuæ*, hoc tantum infortunio excepto, שהקדים תפילין של ראש לתפילין של יד *Quod ſemel indueret Phylacteria frontalia, ante iſta brachii*. Grande certe delictum, at dolendum foret ſi ob hoc unum totius vitæ ſuæ peccatum, exueretur titulo חסיר גמור *Perfectè Juſti*. Pro diro hoc crimine, privatus eſt miſer ſolenni funeratione, & ſic pro eo facta expiatio.

Occurrit hæc diſtinctio *Juſtorum*, in

Beracoth. fol. 34. 2. *R. Abbu dicit in loco ubi ſtant* בעלי תשובה *Pœnitentes, non ſtant* צדיקים גמורים *Perfectè Juſti*.

Apparuit & diſtinctio, in linguis & perſonis tripudiantium in templo in Feſto Scenopegiæ.

Succah. fol. 53. 1. *Quidam eorum dixerunt, Benedicta ſit juventus noſtra quæ non pudefecit ſenectutem noſtram* אילו חסידים ואנשי מעשה *Hi erant ſancti, & viri bonorum operum. Alii dixerunt, Benedicta ſit ſenectus noſtra quæ expiavit juventutem noſtram*. אילו בעלי תשובה *Hi erant illi qui pœnitentiam egerant*.

Phraſiologia צדיקים גמורים *Perfectè Juſti*, non poteſt non in animum revocare illud Apoſtoli, *Hebr*. xii. 23. Πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων. Ubi agitur ab Apoſtolo, ſi ſcopum ejus in tota iſta periocha, ego capio, de Juſtis adhuc in hac vita exiſtentibus, & oſtenditur, ut animæ vel ſpiritus credentium, perficiantur in Juſtitia per fidem, contra quod opinati ſunt Hebræi, Perfici homines in Juſtitia per opera etiam corporalia.

Cum illi quos æſtimarunt pro *perfectè Juſtis*, dicantur אנשי מעשה *Viri operum*, ita ut *Perfectè Juſti* & *Viri operum* convertantur,

tantur, forsan *Esseni* vel *Essai* dicti sunt à מעשה: ut עשאי illi vocarentur, id est *Operantes*, & sic distincti à *Pœnitentibus*. Sed de ista re non disputabimus.

III. Jam utram utri, Perfectam Justitiam Pœnitentiæ, an Pœnitentiam perfectæ Justitiæ prætulerint, difficilius est primo aspectu judicare, dum ab illis ipsis, de ea re diversum sit itum.

Disputationem habes in *Beracoth*, loco nuper citato viz. fol. 34. 2. his verbis, *Dicit R. Chaiah bar Abba. Dicit R Jochanan, Omnes Prophetæ non prophetarunt* אלא לבעלי תשובה *nisi pro iis qui agunt pœnitentiam.* אבל צדיקי׳ גמורי׳ *At quod ad Perfectè Justos attinet, Oculus non vidit præter te ô Deus*, Esai. lxiv. 4. *At contrariatur huic R. Abbu, Nam dicit R. Abbu, In loco ubi stant pœnitentiam agentes, non stant Perfectè Justi, sicut dicitur Pax Pax longinquo & propinquo*, Esai. lvii. 19. לרחוק רישא והדר לקרוב *Longinquum nominat primùm, & dein Propinquum. At R. Jochanan, Quis est Longinquus? Ille qui fuit longe à transgressione.* מעיקרא *ab initio. Et quis est propinquus? Ille qui fuit transgressioni proximus, at jam elongatur.*

Citantur hæc Talmudica à *Kimchio* in *Esai.* lvii. 19. atque ex eo, à *Drusio* in hunc locum, sed longe quantum ego video ab animo *Kimchii*. Nam sic *Drusius*. *R. David Jes.* 57. 19. *Hoc in loco pœnitens remotus dicitur & justus propinquus, juxta veteres. Remotus autem præponitur, unde dicunt, Potiores sunt pœnitentes iis qui perfecte justi sunt.* Ac si obtineret apud omnes pro axiomate, cum Kimchii hæc sint verba. *Remotus id est remotus ab Hierosolyma, & Propinquus propinquus Hierosolymæ --- Verum est discrepantia in verbis Rabbinorum nostrorum de hac re.* ומקצתם פירשו בהפך זה *Et quidam eorum interpretantur aliter, nam remotum interpretantur de pœnitentibus, & Propinquum de Justis, unde docent, & dicunt, quod potiores sunt Pœnitentes, Perfecte Justis.* Quidam qui sic interpretantur, dicunt quidem quod potiores sunt pœnitentes, sed minime erat hæc communis, & recepta sententia omnium. Imo generalius suffragium, dignitatem tribuit perfectæ Justitiæ, ita ut cum ea conferri non possit pœnitentia. Inde illud *R. Johannis*, applausum à *R. Chaija* Rabbino grandissimo, Quod bona & solatia illa, de quibus prophetarunt Prophetæ, pertinent solum ad eos, qui aliquando fuerunt peccatores, at jam egerunt pœnitentiam. At longe majora sunt illa,

quæ

quæ reposita sunt pro perfectè Justis, nam illa nunquam revelata sunt Prophetis, nec oculus propheticus unquam ista vidit, sed Deus solus, utpote quæ digniora essent quam ut revelarentur hominibus: Nam sic verba eorum explicat glossa.

In hoc quidem dignitatem aliquam tribuerunt Pœnitentibus, quod quamvis gustaverant dulcia peccata, tamen ea excusserant, & sese ex istis retibus extricaverant, cum in dubio sit, an perfectè Justi si eadem gustassent, idem fecissent. At nobilius æstimarunt, nunquam fœdatum fuisse pollutione peccati, & semper fuisse justum & nunquam non bonum. Et non rara est jactantia quorundam apud Talmudicos de perfectione sua, & quod nunquam in tota vita enormia patrassent. Et tales quos חסידים *Sanctos* vel *bonos* vocarunt qui iidem erant cum צדיקים גמורים *Perfectè Justis*, in suprema classe *Justorum* collocant.

IV. Jam igitur judica an salvator directe & simpliciter loquatur de ullis quibus realiter non est opus pœnitentiâ, an non potius loquatur secundum communem conceptum gentis de perfecte Justis, cui contrariatur.

Idque videtur eô potiùs, quod dicat, *Ego dico vobis*, quasi adversetur communi sententiæ; atque exemplum quod profert de quodam non indigente Pœnitentiâ, fratre scil. Prodigi, Judæum potius sapit, quam verè Justum.

Ver. 8. Γυνὴ ἅπτει λύχνον.

Similis parabola in *Midras Shir.* fol. 3. 2. *R. Phinchas ben Jair exponit. Si sapientiam quæsiveris ut argentum: id est si quæsiveris res legis sicut thesauros absconditos--- Parabola. Res similis est homini* אם מאבד סלע או בילרין *qui si perdat solidum, aut ornamentum aliquod in domo sua,* מדליק כמה נרות *Accendit aliquot candelas, aliquot faces, donec inveniat. Quod si ita pro rebus hujus mundi, quanto magis pro rebus mundi futuri.*

Ver. 11. Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς.

Sic applicare hanc Parabolam, ut filius primogenitus *Judæum* denotet, junior *Gentilem*, non est novum. Et certe primogenitus, in hoc Judæum satis videtur sapere, quod jactet de sua obedientia, *Nunquam præterivi mandatum tuum*, & quod adversetur receptioni fratris jam resipiscentis: ut nihil Judæis gravius, quam receptio Ethnicorum.

Ver. 13. Διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.

Num hic prodigus æstimandus pro בן סורר ומורה *Filio protervo & rebelli*, de quali mentio, *Deut.* xxi. 18. Nequaquam, judice ipso Synedrio: nam quidem secundum charactera, quo depingitur filius protervus & rebellis in *Sanhedr.* cap. 8. Ubi agitur de tali ex instituto, vix reperiendus est talis in rerum natura. Nisi surripiat à patre & matre non est talis: Nisi edat תרטימר בשר dimidiam libram carnis, & bibat dimidium Leg vini non est talis. *Si* vel pater vel mater claudicet aut cæcutiat non est talis, &c. Dimidiam libram carnis? *Maximinum bibisse sæpe in die vini Capitolinam amphoram constat: comedisse & quadraginta libras carnis: ut autem Cordus dicit, Sexaginta.* Jud. Capitolin. in Maximino.

CAP.

CAP. XVI.

Ver. 1. Ὃς εἶχεν οἰκονόμον.

RESPICERE videtur hæc Parabola, morem istum in elocandis agris, de quo agitur *Demai*, cap. 6. Ubi supponitur agrum elocatum esse à domino, alicui sub hac conditione, ut solvat agricola frugum, vel partem dimidiam, vel tertiam, vel quartam, prout conventum inter eos fuerit, de proportione aut quantitate. Sic etiam de Oliveto iisdem conditionibus elocato. Et disputatur ibi, de solutione decimarum, quonam modo componenda inter possessorem & agricolam.

Οἰκονόμος *Kimchio* est פקיר *Pakidh*. Esai. xl. ubi habet Parabolam non dissimilem. *Mundus*, inquit ille, *est sicut domus structa, cœlum est tectum domus. Stellæ sunt lucernæ in domo. Germina terræ sunt sicut mensa parata in domo. Dominus domus, & qui eam struxit, est Sanctus benedictus. Homo in mundo.* כמו פקיר *est sicut* Οἰκονόμος, *in cujus manus tradidit dominus omnes opes suas.— Si ille benè se gesserit, inveniet gratiam in oculis domini sui. Sin malè* יעיברנו מן פקירתו *dimovebit eum ab Oeconomatu suo.*

Ver. 3. Σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

Nonne datur tertium inter, *Aut mihi fodiendum, aut mendicandum?*

Distinctio inter אומנין *Artifices*, & פועלין *Operarios*, de quibus *Bava Mezia*, cap. 6. & 7. locum hic habet.

Versans hic Oeconomus inter agricolas solùm, supponitur nullius artificii esse peritus: quin quod si ad victum manibus quærendum sit adactus, necesse sit ei, ut ad fodiendum in vineis aut agris aut Olivetis, sese applicet.

Ver.

Ver. 6. Δέξαι σου τὸ γράμμα, &c.

Id eſt, Accipe à me שטרך ſchedulam contractus tui, quam mihi tradidiſti, & cito ſcribe novam, de quinquaginta tantum *Batis* debitis, &c.

At videtur inæqualius, cum ſubducuntur *quinquaginta* Bati olei, de centum, & *viginti* tantùm cori tritici, de centum: Niſi quod *Corus* decuplo excederet menſuram *Bati*: Ita ut cum remitterentur debitori, viginti Cori tritici, remiſſi ſunt ei ducenti bati vel ephæ tritici.

Ver. 9. Ἐκ τοῦ Μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας.

I. Si certò conciperem ſalvatorem hac in Periocha, agere de divitiis benè partis, & de Eleemoſyna ex iis danda, non redderem *De Mammona iniquitatis*, ſed *de Mammona* Noxæ. Nam Ἀδικεῖν eſt *Nocere*, æquè ac *Injuſte agere*, Apoc. vii. 3. Μὴ ἀδικήσατε τὴν γῆν. vulg. *Nolite nocere terræ.* Vid. & cap. xi. 5. & Luc. x. 19, &c. Et ſic divitiæ etiam bene partæ, dici poſſunt Μαμμωνᾶ ἀδικίας, *Divitiæ nocumenti* aut læſionis, quia non raro noxiæ ſunt poſſedentibus; Juriſtis eſt נזק ממון *Nocumentum Mammonæ*, [*Maimonides* tractatum habet iſto titulo נזקי ממון] id eſt cum aliquis aliqualiter lædit aut damno afficit opes alterius. Et reverâ, & vice verſa ממון נזק *Mammon nocumenti*: i. e. cum opes nocent, ac in malum vertuntur poſſeſſori. Et ſi arbitrarer Chriſtum de divitiis benè partis loqui, conjectarem etiam cum hac voce נזק uſum, niſi quod Phraſiologia ממון נזק non adeo uſitata in gente ac נזק ממום.

II. Aut opinarer, ſalvatorem, Mammonam *Injuſtitiæ*, oppoſuiſſe Mammonæ צדקה *Juſtitiæ* i. e. *Eleemoſynæ*: nam iſta voce *Juſtitiæ* צדקה, Judæos *Eleemoſynam* inſigniiſſe nemo non novit. Ac ſi animus ejus hic eſſet, Facite vobis amicos ex opibus ἀδικίας *Injuſtitiæ*, id eſt, ex iis quas non adhuc erogaſtis in צדקה *Juſtitiam*, i. e. *Eleemoſynam*. Verum captum meum ſuperat excogitare, quanam una voce exprimere poſſet Ἀδικίαν hoc ſenſu.

III. Non video ergo quare non liceat, imo quare non neceſſe ſit,

sit, verba præcisè intelligere de Divitiis, aut opibus partis malé: Nam

I. Sic quadrat appositissime applicatio Parabolæ, cum Parabola. Iste Oeconomus comparavit sibi amicos ex opibus malè partis, sic & vos comparate vobis amicos, ex opibus vestris male partis.

Object. At vah Christum animare aut hortari, ad acquirendas opes injuste? Aut ad dandam eleemosynam, ex injuste acquisitis?

Heinsius. *Nemo non fatebitur, nihil minus voluisse Dominum, quam ut quis opibus malè partis amicos sibi paret.* Fateor me hæsitare, idque non sine aliqua ratione.

II. Pensitemus enim quibusnam vocabulis, linguâ Syriacâ protulerit Christus Μαμμωνᾶ Ἀδικίας, si locutus fuerit cum vulgo.

Vulgatissima erat Phrasiologia ממון דשקר. Si Targumistæ loquantur vulgari Idiomate gentis, quod nemo negaverit.

1 *Sam.* viii. 3. *Non ambulaverunt filii Samuelis in via ejus* ואיתפניאו בתר ממון דשקר *Sed respexerunt post Mammon falsitatis.*

Prov. xv. 27. *Perdit domum suam* מכנש ממון דשקר *qui congregat Mammonam iniquitatis.*

Esai. xxxiii. 15. *Qui ambulat in justitia, & loquitur recta,* ומתרחיק מממון דשקר *& separat se à Mammon iniquitatis.*

Ezech. xxii. 27. *Ad effundendum sanguinem innocentem, & ad perdendas animas* בריל לקבלא ממון דשקר *Ut suscipiant Mammonam iniquitatis.*

Non opus est commentatore, qui doceat quid sibi velint Targumistæ per *Mammonam falsitatis vel iniquitatis*: ipsi seipsos interpretantur, dum reddunt aliquando ממון אונכין *Mammon violentiæ*, Ezech. xxii. 13. aliquando ממון דרשע *Mammon impietatis*, Hab. 11. 9. *Kimchius* ממון של גזל *Mammon rapinæ* in Esai. xxxiii.

Obiter non notare non possumus quod אחרי צו *Post præceptum*, i. e. *Jeroboami*, vel *Omri*, Hos. v. 11. redditur à Targ. בתר ממון דשקר. Ubi etiam vide Græc. & vulg.

Jam ergo cum Μαμμωνᾶς ἀδικίας plane sit idem Græcè, quod

 דשקר

ממון רשמר Targumistis, qui loquuntur cum vulgo, nulla apparet ratio, quare ipsissimo eodem sensu non sit sumendum. Cogita tecum quonam vocabulo usus sit salvator, quo exprimeret Ἀδικίας, & quodnam probabilius judicaveris, quam hoc ipsum quod genti tam notum, frequens, & usitatum. Syrus habet עולא quod negry quidem minuit de sensu alterius.

Emollitur quidem vox Ἄδικος hoc in loco à nonnullis, ut denotet tantum *Fallax* aut *non verus*: ita ut Μαμμωνᾶς ἀδικίας sit *Mammona non vera*: non oppositis divitiis bene partis partis malè, sed oppositis divitiis terrenis, spiritualibus: Quæ vocabuli versio inde est orta præcipuè, quod horrendum videatur, suadere velle Christum ut faciant sibi amicos per eleemosynas ex male partis: ut & quod ver. 11. Ἄδικος opponitur τῷ ἀληθινῷ.

III. Non dubitandum est, quin quod discipuli Christi, jam abhorruerint ab acquirendo divitias per fraudem aut rapinam: at num eos absolves ab isto reatu, ante eorum conversionem? Num nominatim *Matthæum* Publicanum? Et num tam horridum est, Christum eos hortari, ut faciant sibi amicos per restitutionem & piam distributionem istarum opum, quas adhuc non conversi malè atque impiè corraserant? De restitutione est sermo, non de eleemosyna.

IV. Continuat Christus sermonem suum hoc in loco, cum præcedenti, cap. xv. nisi quod hîc peculiariter se applicet ad suos discipulos, ver. 1. Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. Ubi vocula καὶ connectit præsentia cum antecedentibus. Quinam autem erant discipuli? Non duodecim Apostoli tantum, nec Septuaginta discipuli tantum, sed πάντες οἱ τελῶναι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοί. *Quamplurimi Publicani & Peccatores*, cap. xv. 1. nam & hos intra numerum discipulorum non censere non potes, si animadvertas distinctionem congregationis jam præsentis, inter Scribas & Pharisæos, atque inter illos qui bono audiendi animo accesserant: Sique observes ut Christus eos receperit, cum iis versaretur, & pro iis advocatum agat in parabolis, capitis præcedentis. Qua pro iis Apologiâ, contra Scribas & Pharisæos finitâ, jam ad ipsos orationem suam convertit, & sub Parabola de Oeconomo injusto, hortatur ut illi etiam faciant sibi amicos ex opibus suis injuste partis, prout fecit ille. Et quidnam quæso potuit dici opportunius aut magis tempestivè coram avaris & injustis Pharisæis, quam suos movere,

movere, ut si quid injustè partum ab iis fuerit ante eorum conversionem, honestè restituant, & pie distribuant, ut sic acquirant sibi amicos, sicut fecerat Oeconomus.

Pro commentario hic sit exemplum, *Zachai*, cap. xix. Si Christus ab eo hospitio exceptus, idem illi dixisset quod hic suis, *Zacchae fac tibi amicos* ἐκ Μαμμωνᾶ ἀδικίας, num aliter vel *Zacchaeus* vel auditores intelligere potuissent, quam fac tibi amicos ex opibus tuis male partis? Et quare verba hoc in loco, non sint eodem sensu intelligenda, ego quidem non capio. Præsertim vero cum inter discipulos quos alloquitur, fuerint Publicani, peccatores, & vix ullus, quod novimus, qui non ante conversionem, fuerit injustus, & iniquus satis.

Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους.

Quamvis conciperem per *Mammonam* ἀδικίας, intelligendas esse opes benè partas, & sermonem esse de Eleemosyna, vix tamen supponerem *Pauperes*, esse amicos de quibus est sermo, sed Deum & Christum: ut *Matth.* xxv. 35, &c. Nam quinam alii possunt recipere in tabernacula æterna? Quod de pauperibus, in quos collata fuit eleemosyna, sic facientibus, fingitur à nonnullis, somnium est, & risum meretur, potius quam examen.

Bava kama. fol. 94. 2. Disputatur de restitutione rerum malè partarum, atque inter alia hæc habentur. *Tradunt Rabbini* הגזלנין ומלוי בריבית *Rapaces aut fures & faeneratores si restituant, non recipiunt ab iis restitutionem.* Et paulo post רועין והגבאין ומוכסין תשובתן קשה *Pastorum, exactorum, & Publicanorum, restitutio est difficilis* [Gloss. Quia suppilarunt à multis & non norunt quibus reddant.] ומחזירין למכירין *At restituunt tamen iis, qui norunt sua ab iis suppilata. Verum dicunt restituunt, at non recipiunt alii. Quare ergo restituunt?* לצאת ידי שמים *Ut fungantur officio suo erga Deum.*

Quanam curiositate non permiserint restituta recipi ab illis à quibus erant suppilata, non quæremus: Necesse tamen erat ut fieret restitutio [& restituta. Si possessores non nossent sua, cesserunt in usum publicum. לצורכי ציבור In usum scilicet Synagogæ] ut præstaretur illud quod debitum Deo, nempe non retinere in manibus male parta, sed ad usum bonum abdicare.

Et sic Deum amicum facere ἐκ μαμμωνᾶ ἀδικίας, ex injuste partis.

Ver. 11. Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ Μαμμωνᾶ, &c.

Vulg. *Si in iniquo Mammona fideles non fuistis.* Nec malè. At num possibile, ut quis fidelis sit in iniquo Mammona? Judica ex exemplo *Zacchæi*: Quamvis ille non fidelis in injuste corradendo, fidelis tamen maxime in pie distribuendo.

Ver. 12. Εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, &c.

Τὸ ἀλλότριον, applicare ad opes ut sunt à Deo concessæ, obscurius est. Applicare autem ad opes hominum aliorum, sensum emollit. Si injusti fuistis in acquirendis bonis aliorum, atq; injuste detinebitis, qua ratione expectetis ut alii non agant vobiscum etiam injuste, & vestra detineant.

Ver. 16. Καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

Variari possunt hæc verba in sensum planè contrarium: ut vel denotent acceptationem Evangelii, vel ejus persecutionem, *Beza. Quivis in illud vi perrumpit*, quod videtur priorem amplexari. Vulg. *Quivis in illud vim facit*, quod posteriorem. Priorem, ut usitatiorem & receptiorem admisimus ad *Matth.* xi. 12. Posterior videtur huic loco congruentior, si modo continuatam & connexam vis orationem salvatoris à ver. 15. & versiculum à versiculo dependentem.

Laxi quidem & luxati pendere videntur versiculi, & minime inter se cohærentes: & tamen nulla est ratio quare opinemur Christum non hæc connexuisse, quamvis connexio primo intuitu non sit adeo perspicua. Morem scholarum observo in hac ipsa difficultate. Nam in utroque Talmude occurrunt frequentissimè tales transitiones, obscuritatis primo aspectu stupendæ, & inextricabilis, & nullius cohærentiæ omnino: quas tamen Commentatores reddunt planas, perspicuas, atque optime inter se cohærentes.

Ego continuatum ejus sermonem sic connexuerim.

Vos me deridetis [Ἐξεμυκτήριζον αὐτὸν, v. 14.] & doctrinam meam

am ludibrio habetis, & vosmetipsos supra ejus sphæram esse jactatis, atque ad vos minime pertinere aut pertingere ea quæ dico. Nec mirum, nam cum lex & Prophetæ fuerint usque ad *Johannem*, vos nihilo secius cum iis egistis, sed glossematibus, & traditionibus vestris ea pro libitu vestro ad placita vestra mutastis & torsistis.

Et cùm cum Johanne Baptista exurgeret & intraret regnum cœlorum Πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται, unusquisque violenter atq; hostiliter contra illud agit per contradictionem, irrisionem & persecutionem.

Quamvis autem vos totam legem vacuam inanemque stolidis vestris traditionibus reddidistis, facilius tamen est ut cœlum & terra evanescant, quam ut concidat legis apex unus.

Instantia esto in primo & vetustissimo legis præcepto, *Vir adhærebit uxori*, quod vos quidem per traditiones, & arbitraria divortia vestra in nihilum redigistis: manet tamen, manebitque in perpetuum in proprio vigore & virtute. Et qui dimittit uxorem secundum licentiam divortiorum vestrorum atque aliam ducit, mæchatur.

Ver. 19. Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος.

Quicunque hanc non crediderit esse Parabolam, sed Historiam, credat etiam fratricellis, qui monumenta Hierosolymitana peregrinantibus ostendunt, & digito monstrant, *Isthoc loci erant ædes divitis epulonis.* Accuratissimi quidem illi custodes vetustatis, qui post tot annorum Centurias, post tot *Hierosolymorum* eversiones, vastationes, mutationes, locum tam privatæ domus ruspari possunt, & talis præser im, quæ nunquam fuit in rerum natura, sed solum in Parabola. Nam Parabolam esse, præterquam quod consentiunt Commentatores quidem omnes, etiam res ipsa loquitur.

Præcipuus ejus scopus videtur esse ut indigitetur perditio Judæorum non credentium, qui *Mosen* habuerunt & Prophetas, & tamen non crediderunt, imo non crediderunt cum quidem [Christus scil.] resurrexerat à mortuis: nam ista conclusio parabolæ, ver. 31. satis indicat quo collineetur.

Ver.

Ver. 20. Λάζαρος.

I. Quod לעזר *Lazar* contractè usurparetur à Hierusolymitanis pro אלעזר *Eleazar* ostendimus pluribus exemplis ad *Johan.* xi. 1. Attestatur author

Juchasin, fol. 81. 1. בירושלמי לכל ר אלעזר כותב בלא אלף ר לעזר *In Talmude Hierosolymitano unusquisque, R. Eleazar, scribitur absque Aleph, R. Lazar.*

II. In *Midras Cohelith*, fol. 98. 2. Est mendicus, cui nomen דגלום פטרגוס *Diglus Patragus*, vel *Petargus.* מסכין חשיש ערטיל וכפין *Pauper, infirmus, nudus & famelicus.* At vix excogitari potuit nomen mendico magis congruens, quam *Lazar*, quod *Adjutorium Dei* sonat, cum careat ille adjutorio hominum.

Ast aliquid ulterius suspicor in hoc nomine suspiciendum, nam cum de *Abrahamo* & *Lazaro* est sermo, quis non illico in mentem revocat *Abrahamum* & *Eleazarum* servum ejus, *Gen.* xv? Damascenum, Ethnicum origine, in potentia aliquando hæredem *Abrahami*, sed ab hæreditate exclusum per nativitatem *Isaaci*, ast hic ille restitutus in sinum *Abrahami.* Quod an vocationem Ethnicorum ad fidem *Abrahami* non innuat, lectori relinquimus judicandum.

Gemaristæ certe *Eleazarum* consociant cum hero suo, etiam in spelunca *Macpelah.*

Bava bathra. fol. 58. 1. *R. Banaah pinxit sepulchra: Cum perveniret ad speluncam Abrahami, invenit Eleazarum stantem ad ejus ostium. Dicit illi, quid agit Abrahamus? cui ille* גאני בכנפה דשרה *Cubat in amplexibus Saræ. Et Banaah, Ito & dic illi, Banaah est præ foribus*, &c.

Ἡλκωμένος.

Hebræis מוכה שחן. Aliquando נופו מלא שחין: ut in ista historia.

Taanith. fol. 21. 1. *Dicunt de Nahum Gamzu, quod erat cæcus, mancus utraque manu, claudus utroque pede*, וכל גופו מלא שחין *& toto corpore ulcerosus. Projectus in domum ruinosam. Pedibus lecti ejus positis in pelvibus aqua plenis, ne irreperent in eum formicæ--- Dicunt ei discipuli ejus, Rabbi unde hoc tibi malum, cum tu sis vir justus?* Et refert ipse rationem, quia distulit dare

re aliquid pauperi ab ipſo mendicanti. Quam hiſtoriam etiam habes in *Hieroſ. Peah.* fol. 21. 2. Ubi varietas in ea narranda notatione digna.

Ver. 22. Καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων.

Comminiſcuntur magiſtri, adeſſe ad mortem impiorum, tres cohortes Angelorum malorum, proclamantium, *Nulla pax impiis dicit Dominus. Bemidbar rabb.* fol. 245. 4.

At quid de Angelis præſentibus ad mortem piorum ſenſerint, judica ex

Hieroſ. kilaim, fol. 32. 3. *Tſipporienſes dixerunt, Quicunque nobis dixerit Rabbi* [*Judam*] *eſſe mortuum, nos eum interficiemus. Intuitus eſt eos Bar kaphra, capite lacernis velato, & dixit, Sancti & Angeli prehenderunt tabulas fœderis, prævaluitque manus Angelorum, atque illi tabulas abripuerunt. Dixerunt illi, Num mortuus eſt Rabbi?* Senſus Parabolizantis hic eſt, Sancti homines voluerunt retinuiſſe *Rabbi* in vivis, verum Angeli eum abripuerunt.

Εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ.

Et ver. 23. numero plurali, Ἐν τοῖς κόλποις· quod ſenſum non variat, ſed adauget.

Sub triplici Phraſiologia diſponunt ſcholæ Judaicæ animas Juſtorum poſt mortem, ſed vix dixeris, ſub triplici ſtatu.

I. בגן עדן *In horto Edenis*, vel Paradiſo.

Vice plurium quæ hic adduci poſſent ad nauſeam uſque, ſumamus tantum inſtantiam in eo, cujus nomen hic occurrit, *Abrahamo.*

Midras Tillin. fol. 3. 1. *Erit ſicut arbor plantata juxta rivos aquarum. Hic eſt Abrahamus, quem accepit Dεus, & plantavit in terra Iſraelis. Vel, Quem accepit Deus* ושתלו בגן עדן *& plantavit in Paradiſo.*

Adde etiam ſi vis alium, æqualis famæ & pietatis, *Moſen.*

Temurah. fol. 116. 1. בשעה שנפבר משה רבינו לגן עדן. *Cum Moſes magiſter noſter diſcederet in Paradiſum, dixit Joſua, ſi hæret tibi dubium de re quavis, de eo jam me interroga.*

II.

II. תחת כסא הכבוד *Sub throno gloriæ.*

Avoth R. Nathan, cap. 10. Longa eſt hiſtoria de Angelo mortis miſſo à Deo ut eriperet animam *Moſis*, quod cum præſtare non poſſet, *Prehendit eam Deus ipſe* וגנזה תחת כסא הכבוד *& theſaurizavit eam ſub throno gloriæ.*

Et immediatè, *Nec ſolum repoſita eſt anima Moſis ſub throno gloriæ. ſed & animæ aliorum juſtorum reponuntur ſub throno gloriæ.*

Moſes in verbis ante citatis, eſt *in Paradiſo*, in his, eſt *ſub throno gloriæ*, in Peſikta, fol. 93. 1. eſt *in cœlis miniſtrans Deo*: ſub variis Phraſiologiis exprimitur res una eademque, & ſpecialiter docetur גן עדן *Paradiſum*, non de terreſtri intelligi, ſed cœleſti.

Prope ad *Repoſitionem ſub throno gloriæ*, accedit illud, *Apoc.* vi. 9. *Animæ ſub altari clamarunt*, &c. Nam & altare eſſe ſolium divinæ gloriæ judicarunt Judæi, atque illius ergô ſedes Synedrii erat prope altare, ut divinæ majeſtatis reverentiâ tam propinquâ, regerentur in judicando. Verùm cum de animabus martyrum pro Deo ſanguinem ſuum effundentium ibi ſit ſermo, alluſio fit ad ſanguinem victimarum fuſum ad altaris baſin.

III. בחיקו של אברהם *In ſinu Abrahami*: Quod quid ſit, nòn opus eſt ut ulterius quæras, ſi modo Pontificiis credes. Nam ſic *Rhemenſes* de noſtratibus [quod dolendum] in hunc locum, linguâ noſtrâ.

The boſom of Abraham is the reſting place of all them that died in perfect ſtate of grace before Chriſts time, heaven before being ſhut from men. It is called in Zachary a lake without Water, and ſometimes a priſon, but moſt commonly of the divines, Limbus patrum : *for that it is thought to have been the higher part or brim of hell*, &c. Id eſt, Sinus Abrahami, eſt locus ubi requieverunt omnes illi qui moriebantur in perfecto ſtatu gratiæ, ante tempora Chriſti, cœlo antea clauſo hominibus. Vocatur in Zacharia *Lacus abſque aqua*, interdum *Carcer*, ſed vulgatiſſimè à Theologis, *Limbus patrum*, quippe quod ſupponatur eum fuiſſe partem ſuperiorem, vel marginem Orci.

Si Chriſtus hanc Phraſiologiam primus cuderat, tum ab incude Chriſtiana tolerabilius erat quærere ejus ſignificationem: At cum forma loquendi foret genti Judaicæ uſitata, nec loquatur ille

niſi

nisi cum nota & vulgari Dialecto gentis, ab iis quærenda est ejus significatio, non à Lexico quovis, vel Græco vel Romano. Quomodo ab auditoribus tum præsentibus intellecta hæc fuerint, est illud quod nobis quærendum est: & quovis pignore certaverim ego, Judæos cum de *sinu Abrahami* esset sermo, nihil minus in animo habuisse quam limbum talem qualis hic describitur. Quid? *Abrahamus*, *Isaacus*, *Jacobus*, *Moses*, &c. In lacu absque aqua, in carcere, in ipso margine *Gehennæ*? Num hoc est esse בגן עדן *In Paradiso?* Num hoc, esse תחת כסא הכבוד *Sub throno gloriæ?* Et num huc Lazarus transvectus ab Angelis, cum tralatus *in Sinum Abrahami?*

Occurrit Phrasiologia apud Talmudicos in

Kiddushin. fol. 72. & citatur locus iste à *Juchasin*, fol. 75. 2.

Mutuemur patientiam lectoris, ut totam Periocham Talmudicam exscribamus.

Dicit Rabbi [Judah] *ל׳ Levi*, הראני פרסיים. *Per aliquam similitudinem repræsenta mihi Persas. Dicit ille, sunt similes exercitui domus Davidis.* הראני חברין *Repræsenta mihi Iberos. Similes sunt* למלאכי חבלה *Angelis destructionis. Repræsenta mihi Ismaelitas.* לשעירים של בית הכסא *Similes sunt Diabolis latrinæ. Repræsenta mihi discipulos sapientum qui sunt in Babylonia. Similes sunt Angelis ministrantibus.* כי הוה ניחא נפשיה דר *Quum moreretur Rabbi* [Judah] *dixit ille.* הומניא איכא בבבל *Homnia est in Babylonia, constat tota ex Ammonitis.* מסגריא איכא בבבל *Mesgaria est in Babylonia, constat tota ex spuriis.* בירקה איכא בבבל *Birkah est in Babylonia, ibi duo homines mutarunt uxores suas inter se* בירתא דסטיא איכא בבבל *Birtha Satata* [vel declinantium] *est in Babylonia, atque hodie recedunt à Deo.* אקרא דאגמא איכא בבבל *Acra Agma est in Babylonia.* אדא בר אהבה יש בה *Ada bar Abauah est ibi.* היום יושב בחיקו של אברהם *Hodie sedet ille in sinu Abrahæ.* היום נולד רב יהודה *Hodie nascitur Rabb. Judah in Babylonia.*

Non bene convenit inter commentatores, nec à quo dicta sunt ista verba, [*Hodie sedet ille in sinu Abrahæ:*] nec de quo dicta: atque hujus ergo, totam Periocham exscripsimus, ut lector inter eos determinet.

Author *Juchasin* opinatur esse verba *Ada bar Ahavah* dicta de *Rabbi Juda.* Glossator alius, dici verba de ipso *Ada bar Ahavah.* Audiamus utrumque.

Juchas. *Quo die mortuus est Rabbi, Rabb Adah bar Ahavah dixit, per prophetiam, hodie sedet in sinu Abraha.*

Gloss. *Sunt quidam qui sic interpretantur, hodie sedet in sinu Abraha. id est, hodie mortuus est: quod, si intelligendum est de morte Ada bar Ahavah non congruunt tempora.---- Intelligendum ergo videtur hodie sedet in sinu Abraha, hodie Adah bar Ahabah circumciditur, atque intrat fœdus Abrahami.*

At nonne planè vides lector, perlecta Periocha, quod verba ista, nec ab *Ada* dicta sunt, nec de *Ada*, sed dicta sunt à *Levi* de quo mentio in initio Periochæ, & dicta de *Rabbi Judah* jam mortuo. Et dicit *Levi* etiam, quod vice ejus, ipso isto die nasceretur *Rabb. Judah* in Babylonia. Secundum commune adagium scholarum quod immediate sequitur. *Non moritur justus antequam nascatur vice ejus, alter ei similis.* Sic dicit R. Meir. *Cum moritur R. Akibah, nascitur Rabbi* [Judah] *cum moritur Rabbi Judah, nascitur Rabb. Judah Cum moritur Rabb. Judah, nascitur Rabba, cum moritur Rabba, nascitur Rabb. Isai.*

Habemus igitur hic, si historiam compingas ex utroque Talmude, aliam huic nostræ non disparem. In Hierosolymitano, aufertur *Rabbi Judah* per Angelos, in Babylonico, collocatur in sinu *Abraha*: Nec de re aut Phrasiologia quicquam dubitasset Glossator, nec ad novam interpretationem refugisset, nisi quod erraret circa personam de qua verba sunt dicta. Supponit dicta esse de *Adah bar Ahavah* [in qua re fallitur] & quoniam non congruunt tempora, si de morte ejus sint intelligenda, ille cudit de suo novam interpretationem, dum interim fateatur alios aliter interpretari.

Sensum Phrasiologiæ ergo, secundum communem interpretationem, expiscari licet, observando primùm, quod vulgo creditum est à Judæis, Animas puras & Sanctas, cum migrarent è corpore, transire in beatitudinem, ad *Abrahamum.*

Secundum communem conceptum gentis hac in re, loquitur salvator cum dicit, *Multi venient ab Oriente & Occidente, & discumbent cum Abrahamo.*

Et liceat hanc historiam prolixius aliquantùm exscribere,

Midras

Midras Echah. fol. 68. 1. Erat fœmina mater septem martyrum, [sic 2 *Maccab.* 7.] Cum jam interfecti essent sex ejus filii, & productus ad necem foret natu minimus, puerulus duorum tantum annorum & dimidii, *Dixit mater Cæsari* בחיי ראשך *Per vitam capitis tui obsecro te Cæsar, ut liceat mihi filiolum meum amplecti & exosculari. Cum permissum esset, produxit illa ubera & lactavit. Tum illa, per vitam capitis tui imploro Cæsar, ut me primò interficias, & deinde illum. Respondit Cæsar in hac re ego tibi non auscultabo, nam scriptum est in lege vestra, vaccam, aut ovem, & fœtum ejus non mactabis die eodem. Cui illa* שוטה שבעולם *O stultissime mortalium, num Præstitisti omnia præcepta ut hoc tibi tantum desit? Extemplo jubet ille ut puerulus trucidetur. Ruens mater in amplexus filioli exosculata est, & dixit,* בני לך אצל אברהם אביכ *Ito ô fili mi ad Abrahamum patrem vestrum, & dic ei, sic dicit mater mea, Ne glorieris tu dicens ego struxi altare atque obtuli Isaacum filium meum. Nam mater mea struxit septem altaria, atque obtulit septem filios die uno,* &c.

Non dubitavit absque dubio de innocentia & puritate animæ hujus pueruli, ut nec de futura ejus fœlicitate [nam supponamus veritatem historiæ] quam fœlicitatem satis per hoc exprimit, quod filiolus iturus esset ad patrem suum *Abrahamum.* Plura in eundem sensum, ejusdemque farinæ, produci possent, sed pluribus non est opus: vide tamen, ver. 24.

Jam vero quid, *Esse in sinu Abrahami*, iis significaret, conjice ex istis quæ de moribus & morte istius *R. Juda* dicuntur, de quo dicitur היום יושב בחיקו של אברהם *Hodie ille sedet in sinu Abrahæ.*

Hierosf. kilaim. fol. 32. 2. *Rabbi Judah doluit dentibus tredecim annis: & toto isto tempore non abortiebatur fœmina in terra Israelis.* Nam ad eum applicant ista Prophetæ, *Ille est vir ærumnarum, & ille tulit dolores nostros*, Esai. Liii. atque ob hos ipsos dolores, persuasum ferè est nonnullis, illum esse *Messiam.* Sanatus est tandem dolor dentium per *Eliam* apparentem in effigie *R. Chaijæ Rubbæ*, & tacto dente, medentem. Cum moreretur ille & sepeliendus esset vesperiis Sabbati, comitatæ sunt eum octodecim Synagogæ ad sepulchrum: בעשו ניסין ותלת לון יומא *Acta sunt miracula, dies non declinat usque dum unusquisque ad propria*

se receperat, ante introitum Sabbati, Bath kol, eum lugentibus beatitudinem pronuntiat, quendam tamen nominatim excipiens: qui cum se exceptum nosceret, de tecto se præcipitavit, atq; obiit, &c. Et ne plura: Ob egregiam & incomparabilem ejus doctrinam, & pietatem, dictus est *R. Judah* קדוש *Sanctus*: Et quonam talem transiturum putaret Judæus, cum è terris migraret? Quisnam inter eos, cum de eo diceretur quod *erat in sinu Abrahami,* non absque omni scrupulo intelligeret, eum esse etiam in ipsis amplexibus *Abrahami* [prout soliti sunt discumbere ad mensam unus in sinu alterius] in summis deliciis, summæ fœlicitatis Paradisi. Non in lacu inaquoso, carcere, margine Gehennæ.

Ver. 23. Ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν καὶ Λάζαρον.

Pro Commentario accipe aliam Parabolam quam legere est in *Midras Ruth.* fol. 44. 2. & *Midras Coheleth.* fol. 86. 4.

Sunt impii qui in hoc mundo consociantur. At unus eorum agit pœnitentiam ante mortem, alter non. Reperitur ille stans in cœtu justorum, hic in cœtu improborum. Atque hic videt illum [convenit hoc cum verbis sub manibus,] *& dicit væ mihi, Est acceptatio personarum hac in re. Ille & ego furabamur simul, homicidium patravimus simul, at jam stat ille in cætu justorum, ego in cætu improborum. Respondent ei* שוטה שבעולם *ô stultissime hominum omnium qui sunt in mundo. Tu abominabilis, & projectus fuisti per triduum post mortem tuam & non demiserunt te in Sepulchrum: Subter te stratus est vermis, & vermis te cooperuit: Quod cum socius hic tuus intelligeret, ille egit pœnitentiam: Et in manibus tuis erat egisse pœnitentiam, at non egisti. Dicit illis, permittite me jam ut vadam & agam pœnitentiam. At illi, ô stultissime hominum nonne nosti quod hic mundus* [in quo jam es] *similis est Sabbato, & mundus ex quo exiisti, similis est vesperiis Sabbati. Si non præpares aliquid in vesperiis Sabbati, quidnam comedes Sabbato? Nonne nosti, quod mundus ex quo exiisti est similis terra, & mundus hic in quo jam es similis mari. Si homo non præparet in terra, quod comedat in mari, quid comedit? Frenduit ille dentibus suis, & comedit carnem suam.*

Ver.

Ver. 24. Καὶ ἀυτὸς φωνήσας εἶπε.

Defunctos inter se colloquentes, & colloquentes etiam cum vivis, habes in

Beracoth. fol. 18. 2. *Dicit R. Samuel bar Nachmani, dicit R. Jonathan unde astruitur quod mortui inter se colloquuntur? Ex hoc quod dicitur. Et dixit ei Dominus, hæc est terra de qua juravi Abrahamo, Isaaco & Jacobo* לאמור *dicendo*, Deut. xxxiv. 4. מאי לאמור *Quid sibi vult* לאמור? *Dicit Sanct ben. Mosi, Ito & dic Abrahamo, Isaaco & Jacobo, Jurementum quod antehac juravi vobis, præstiti filiis vestris.* Nota illud, *Ito & dic Abrahamo*, &c.

Historia est de quodam pio, qui abiit & pernoctavit in cœmiterio, & audivit duas animas inter se colloquentes. Dixit una ad alteram. O socia veni & circumvagemur in mundo & audiamus post velum, qualesnam plagæ venturæ in mundum. Cui altera, O socia ego non possum, nam sepulta sum in storea cannea, at tu ito, & quicquid audiveris refer mihi, Ivit & circumvagata est & retulit, &c.

Anno sequenti ivit ille iterum & pernoctavit in cœmiterio, & audivit duas istas animas inter se colloquentes. Dicit una alteri, O socia veni & circumvagemur in mundo, & audiamus post velum qualesnam plagæ venturæ in mundum. Cui illa ô socia, sine me, nam verba quæ intercesserunt antehac inter te & me, audita sunt inter vivos. Unde autem norunt? Forte vir aliquis alius, mortuus, ivit & dixit iis.

Deposuit quidam Zuzæos apud hospitissam donec rediret: atque abiit ad domum Rabh. Cum rediret, illa est mortua. Abiit ille post eam ad Cœmiterium & dixit ei, Ubi sunt Zuzai mei? Et illa, Ito & accipe illos, sub cardine ostii, loco quodam: Et dic matri, ut mittat mihi de stibio meo, & de canna fuci per fœminam N. quæ ventura est huc crastino: Ast unde norunt talem morituram? דומה קדים ומכריז להו *Dumah* [Angelus qui præficitur mortuis] *prævenit & enarrat iis.*

Apud patrem Samuelis [Rabbini] *depositi sunt Zuzæi orphanorum: Obiit ille, Samuele non presente --- Abiit ille post eum ad cœmiterium & dixit iis* [mortuis] בעינא אבא *Quæro Abba.*

Abba. Dicunt ei אבא טובא איכא הכא *Abba bonus hic est. Quæro Abba bar Abba. Dicunt ei Abba bar Abba bonus etiam hic est. Dicit iis, quæro Abba bar Abba patrem Samuelis ubinam ille? Dicunt illi* סליק למתיבתא דרקועא *Ascendit ad Academiam firmamenti. Tum vidit* ... *Levi* [collegam ejus] *sedentem ab extra.* [Gloss. Apparuerunt mortui ac si extra sepulchra, & sedentes in circulo, *Levi* autem sedit extra circulum.] *Dicit ei, Quare sedes ab extra? quare non ascendis? Respondet ille, Dicunt mihi, Quia desi iunt anni isti quibus non ivisti in Academiam Rabbi.* --- *Cum veniret pater ejus, vidit quod fleret*-- *Dicit ei quid fles?* -- *Dicit ei ubinam sunt Zuzai orphanorum? Dicit illi, Ito & accipe eos è molendino*, &c. Sed vereor ne lector corruget frontem, ob hanc prolixitatem nugarum.

Καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσαν μου.

Hieros. Chagigah. fol. 77. 4. Erant vir bonus & malus, qui moriebantur. Bono לא איתגמל ליה חסד *non celebratæ sunt exequiæ.* At malo sunt. Postea vidit quidam in insomniis, bonum illum ambulantem in hortis ac juxta fontes amœnos. Malum vero לשני שותת על פי הנהר בעי ממטי ולא מטי *linguâ guttatim stillante; ad ripam fluvii, & conante aquam attingere, sed non attigit.*

Ver. 26. χάσμα μέγα ἐστήρικται.

Sat notum ex Poetis, ut Ἅδης Græcis, atque *Inferi* Latinis, comprehendant & sedes beatorum & damnatorum, & generaliter denotent statum mortuorum, ad Gaudia vel pœnas dispositorum, pro qualitate personarum. Hic Elysium bonis, illic Tartarus improbis, interposito tantum Cocyto aut Acheronte, aut aliquo tali interterminante chasmate. A tali opinione non multum distant Judæi in

Midras Coheleth, 103. 2. *Deus statuit hoc juxta illud*, Eccles vii. 14. *Id est* גהינום וגן עדן *Gehennam & Paradisum.* כמה ביניהם טפח *Quantum distant? Palmo. R. Jochanan dicit* כותל *Paries interponitur. At* Rabbini dicunt שתיהן שוות כדי שיהיו מציעות זו מזו *Æquata sunt ut ex uno in alterum prospiciant.*

Quod

Quod ex uno in alterum eſt proſpicere, convenit cum his quæ præ manibus; nec diſſonat quod dicatur quod *ſunt æquata*: id eſt, æqui, plani proſpectus & non interpoſitum quid habent quod impediat, & tamen chaſma tale interjacens, ut impoſſibile ſit hinc illuc migrare. Obſervandum illud, *Apoc.* xiv. 10. Torquebitur igne & ſulphure *in conſpectu Angelorum ſanctorum, atque in conſpectu agni.*

Ver. 29. Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς Προφήτας.

Sub titulo *Prophetarum* includuntur etiam libri hiſtorici, ſecundum vulgarem receptionem gentis, & lectionem in Synagogis.

Gloſſ. in Bathra. fol. 13. 2. *Omnes libri Prophetarum ſunt octo. Joſua, Judicum, Samuelis, Regum, Jeremiæ, Ezechielis, Eſaiæ & duodecim*: ut & numerat *Gemara* Ibid. fol. 14. 2. ſic eſt Ὀκτάτευχος Προφητικὴ, pro ut eſt ὀκτάτευχος Μωσαϊκὴ apud *Photium* Cod. ccxxx. de qua alibi.

At num excluduntur כתובים *Hagiographa*, cum mentio tantum eſt de lege & Prophetis? Loquitur ſalvator ſecundum uſitatum morem legendi *Moſen* & *Prophetas* in Synagogis: ubi vel quilibet plebeius, etiam illiteratiſſimus, hos habuit, qui nec *Moſen* nec *Prophetas* nec *Hagiographa* habuit domi ſuæ.

Non lecta quidem ſunt כתובים *Hagiographa* in Synagogis [qua ratione non hic diſputamus] at minimè tamen rejecta à populo, ſed pro ſcriptis divinis habita, quod præter alia, arguitur ex ipſo nomine. Omittitur ergo mentio eorum hic à Salvatore, non ex aliqua vilificatione, ſed quod *Moſes* & *Prophetæ* Sabbatatim audirentur ab unoquoque, Hagiographa non ita.

Ver. 31. οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται.

Ut ſalvator infidelitatem Judæorum etiam poſt ipſius reſurrectionem à mortuis innuat, nemo non videt. Unde facile eſt animadvertere, quonam præcipuè reſpiciat intentio hujus parabolæ.

CAP.

CAP. XVII.

Ver. 2. Ἐι μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ.

TALMUDICIS mentio est de רחיים של חמור *Mola asinaria*, & distinguitur à *Mola manuaria*, vel trusatili.

Aruch in רחף ex Bava Mezia. *Qui conducit domum à vicino suo*, מעמיד בו רחיים של חמור *Erigere potest in ea molam Asinariam* אבל לא רחיים של יד *At non molam manuariam.*

Habere molam collo appensam, abiit in Adagium.

Kiddushin. fol. 29. 2. *Dicit Samuel. Traditio est, ut ducat quis uxorem, & postea applicet se ad discendam legem. At R. Jochanan dicit* רחיים בצוארו ויעסוק בתורה *Non molâ collo ejus appensâ, addicet se ad studium legis?*

Suidas. Ὅτε κατεπόντουν τινὰς λίθους ἀπὸ τῶν τραχήλων ἀπεκρέμαζον. *Quum aliquos in mari submergebant, de collo suspendebant lapides.* Citat ille illud *Aristophanis*,

Ἄρας μετέωρον εἰς τὸ βάραθρον ἐμβαλῶ
Ἐκ τοῦ λάρυγγος ἐκκρεμάσας ὑπέρβολον.

Hunc hominem tollens sublimem in barathrum injiciam
De collo suspendens saxum. Nam isto sensu Suidas sumit Ὑπέρβολον, reddit enim λίθον. At ingeniose sic ejus Interpres.

Suidas Poetæ locum & mentem non videtur assequutus. Haud enim ὑπέρβολος, lapidem significat, qui alligari solet collo ejus qui submergitur: sed cum dicendum esset λίθον ἐκκρεμάσας [lapidem appenders) ille per jocum, & præter expectationem, risus movendi causa, dicit Ἐκκρεμάσας ὑπέρβολον [Hyperbolum appendens] Hyperbolum enim [hominem litigiosum] propter insignem improbitatem, omnibus Atheniensibus instar gravissimi saxi, quod hominis submergendi collo solebat alligari, gravissimum

mum fuiſſe vult demonſtrare, ſimul & dignum qui ſubmergatur, ne Rem publicam amplius turbaret & vexaret.

Ver. 3. Ἐπιτίμησον αὐτῷ.

Non parci ſunt magiſtri in concedendo iterationes correptionum, at parciſſimi circa remiſſionem delictorum.

Concedunt ex *Levit.* 19. 17. Corripiendum eſſe centies ſi ſit opus. Imo incumbere diſcipulo corripere magiſtrum ſi ſit opus *Bava Mezia.* fol. 31. 1.

At quod ad dimiſſionem peccanti attinet, abutentes verbis Prophetæ, *Am.* 1. 2. *Pro tribus tranſgreſſionibus* : & *Job* 32.28. *Ecce omnia hæc operatur Deus tribus vicibus.* Docent non teneri quemquam ad remiſſionem delicti quarti, *Joma.* fol. 86. 2.

Ver. 6. Ὡς κόκκον σινάπεως.

Phraſiologia uſitatiſſima. Profertur aliquando כזרע חרדל *ſicut ſemen ſinapis*, aliquando כגרגיר חרדל *Sicut granum ſinapis*, aliquando נטיפת חרדל *Sicut gutta ſinapis.*

Cum docuerat Dominus de charitate erga delinquentem fratrem, orant diſcipuli Πρόσθες ἡμῖν πίστιν. Quæ verba [niſi quod injurius nollem eſſe fidei Apoſtolorum, ac ſi augmentum fidei à Domino implorantium] quærerem annon in hunc ſenſum poſſent admitti. Appone vel adde aliquid de menſura fidei ſicut feciſti, de menſura charitatis. Quod & ille facit.

Ver. 7. Ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

At ſoliti ſunt olim nonnulli ſic facere.

Maimon Avadim. cap. 9. *Sapientes antiquiores dederunt ſervo de omni edulio de quo ipſi comederunt.* Humaniter actum atque ut oportuit. At ſequitur ומקדימין הבהמה והעברים לסעודת עצמן *Et cibarunt jumenta & ſervos ante ſeipſos.* Supererogatio.

Ver. 11. Διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

Si dictum esset Διὰ μέσου Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας, foret absq; scrupulo; at cum sit Διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας, dubium illud excitat de quo diximus ante. An scil. per *Galilæam* hoc in loco non intelligenda sit *Peræa*. Interpretes Syrus & Arabs videntur hunc scrupulum observasse, atque ideo ut medelam aliquam applicarent reddidisse Διὰ μέσου per בין *Inter*: quo significatu Ἀνὰ μέσον occurrit frequentissimè apud Græcos. Sensus quem illi conpingunt videtur hic esse quod Jesus *Hierosolymam* itinerans viam carperet in ipsis collimitiis *Galilææ* & *Samariæ*: id est quod inter istos limites, & quasi ad marginem utriusque regionis perrexit per aliquod justum spatium. Perrexit quidem ad *pontem Scythopolitanum*, per quem transiit in *Peræam*. Verum an Διὰ μέσου talem sensum admittat, doctiores judicent.

Ver. 12. Δέκα λεπροὶ ἄνδρες.

I. *Solus habitabit leprosus & seorsim*, Levit. 13. 46. Unde ergo hi decem versantes unâ, ut & quatuor isti, 2 Reg. 7. 3. *Pesachin.* fol. 67. 1. שלא יהו טמאין אחרים יושבין עמו. *Alii immundi non habitabunt cum eo.* Id est, alii immundi diversa immunditia: quod & innuitur à Gemaristis his verbis. *Num profluviosi & immundi per mortuum emittentur in locum unum? Textus dicit, Et non polluent castra sua, Num.* 5. 3. *Ad assignandum castrum unum his, & alterum illis.*

Versari potuerunt leprosi cum leprosis, profluviosi cum profluviosis, at non diversimode immundi, mixtim. Quod illud roborat quod nos concipimus de quinque porticubus ad piscinam *Bethesdæ*, quod scil. ita distinctæ atque institutæ fuerint primitus, pro diversis receptaculis pro diversimode immundis, purificationem à piscina ambientibus.

Leprosoria fuisse quædam ubi secludebantur isto morbo immundi, ipsa suadet ratio, nam inhumanum fuerat, leprosos ejicere è civitate non parato iis aliquo habitaculo, sed ut versarentur semper sub dio. An tale quid in hoc loco foret non determinamus: videtur enim quod hi decem audito salvatoris adventu, in unum

nuperius

nuperius coaluerant, adventum ejus præstolantes. Nam cum Septuaginta discipuli, in omnibus locis ad quæ ille erat perventurus, eum illuc venturum palam nuntiaverant, facile est concipere quanto concursu illuc confluerent ægri & morbis variis correpti, ut sanarentur.

II. *Pesachin* ubi supra: מצורע שנכנס לפנים ממחיצתו. בארעים *Leprosus qui transgreditur cancellos*, vel limites *suos vapulet plagis quadraginta. Profluviosi & profluviosæ si transgrediuntur cancellos suos vapulent etiam plagis quadraginta.*

Ubi Gloss. *Cancelli profluviosorum sunt Mons domus, vel Atrium gentium. Nam prohibetur iis intrare in castrum Levitarum. Immundi enim non excluduntur nisi ex atrio: exceptis solum profluvioso & Gonorrhæo, qui excluduntur etiam ex monte domus: & leproso qui excluditur ex castris Israelis, id est ex urbe.*

Jam vero *castra Israelis* unde ejiciendus leprosus, interpretantur de quavis urbe cincta muris à diebus Josuæ. *Nam sanctificavit Josua*, inquiunt, *civitates mœnibus cinctas, sanctitate castrorum Israelis, at non sic reliquam terram, nec urbes non cinctas muris.*

Villa erat & non urbs talis, illa ubi occurrunt hi decem salvatori, & si illi intra ipsam villam essent, nec præter morem, nec præter normam erat, proviso quod distantiam suam observarent.

Negaim. cap. 13. hal. 12. *Ingreditur leprosus in Synagogam: Faciunt ei* מחיצה *Cancellos altos decem palmos, & latos quatuor cubitos. Ingreditur primus atque egreditur ultimus.* Gloss. *Ne immundificentur illi qui stant in Synagoga*, &c.

Ver. 20. Ὀυκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως.

Regnum Dei vel *cælorum* duplici præsertim & distincto sensu occurrit in sacris paginis. Pro propagatione scil. Evangelii per *Messiam*, & suos, & præcipue inter Gentes & pro victoria & vindicta ejus in Judæos, hostes ejus & Evangelii. In Scholis autem Judaicis hic de eo conceptus, Quod *Messias* adveniens excisurus esset omnes gentes quotquot legi suæ, id est, Judaicæ non

 obse-

obsequerentur, liberaturus *Israelem* à jugo Ethnico, instituturus inter eos regnum & tempora deliciis omnibus affluentia, &c. In hoc miserè decepti, quod Gentiles primum ab eo destruendos crederent, & dein ipsum inter *Israelitas* regnaturum: cum revera & vice versa, erat ille primum destructurus *Israelem*, & exinde regnaturus inter Gentes.

Facile est concipere quonam sensu Pharisæi quæstionem proposuerint, *Quandonam venturum est Regnum Dei?* Id est, Quandonam complebuntur splendida ista quæ expectamus à *Messia*? Et quo sensu respondeat salvator, facile etiam est concipere ex textura suæ orationis: Quæritis quando adveniet *Messias*: Adventus *Messiæ* erit sicut erat in diebus *Noachi*, sicut erat in diebus *Lothi*. Nam sicut ingrediente Noacho in arcam periit mundus diluvio, & sicut egrediente *Lotho* è Sodoma periit Pentapolis, *Ita erit in die filius hominis quo revelabitur.* Ut planum sit eum de regno Dei loqui ut significante vindictam suam in urbem gentemq; istam nequissimam Judæorum. Regnum Dei veniet *cum Hierosolyma fiet ut Sodoma*, ver. 29. *cum fiet cadaver*, ver. 37.

Cuivis oculo est conspicuum ut excisio istius urbis & gentis emphatice vocetur *Regnum ejus*, & *Adventus ejus in gloria*. Nec immerito.

Nam ante vastationem urbis & subversionem gentis, subjugaverat ille omnes nationes sub imperio & obedientia Evangelii, secundum illud, *Matth.* 24. 14. *Evangelium hoc regni prædicabitur per totum orbem & tum advenit finis* Hierosolymæ. Et cum jam regnum ille adeptus esset inter Gentiles, quid jam reliqui, ad consummationem regni sui & victoriarum, nisi ut excidat Judæos inimicos suos qui noluerunt eum in ipsos regnare?

De hac Βασιλεία τοῦ Θεοῦ loquitur ille hoc in loco, & non tam secundum animum vafrum Pharisæorum in quæstione proposita respondet, quam secundum rem ipsam & veritatem. Et duo de hoc regno suo dicit.

1. Quod non venit μετὰ παρατηρήσεως· Non quod observari non potuerit, sed quod nollent illi observare. Quam eorum securitatem, & supinam oscitantiam prædicit ille taxatque alibi semel iterumque.

2. Quod Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστι. Vos estis scena

ha-

harum victoriarum Christi. Et cum in expectatione vestra sit, ut dicatis, Ecce hic indicium *Messiæ* in gente ista debellata, ecce illic in alia: frustra expectabitur, nam ἐντὸς ὑμῶν ἐστι, intra gentem vestram, & in gentem vestram hæc sunt agenda. Ego emphasin in voce ὑμῶν statuerim, cum vulgo ἐντὸς respiciatur.

Salvatorem autem de Βασιλεία τοῦ Θεοῦ eo sensu quo nos supponimus loqui firmant ea quæ sequuntur, ver. 22. *unam dierum filii hominis non videbitis*, dicta discipulis: ἡμέραι τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, Judaico stilo sunt ימות המשיח in quibus nihil nisi placentia, prospera & vernantia sibi pollicentur. Atque sub ista notione Pharisæos quæstionem suam proposuisse parum dubitandum. At salvator ad veritatem & propositum suum ita applicat terminos quæstionis, ut vindictam sonent iram & afflictionem. Et tantum absit ut placentia sua videant Judæi, ut non nisi afflictionem visuri sint ipsi discipuli: quamvis sub alia notione.

CAP.

CAP. XVIII.

Ver. 1. Καὶ μὴ ἐκκακεῖν.

CONTINUATUR & connectitur hæc Parabola cum præcedentibus, cap. 17. de adventu Christi in vindicta sua adversus *Hierosolymam*: Quod observatum confert aliquantum ad faciliorem intellectum obscuriorum quorundam quæ occurrunt in applicatione parabolæ. Eo respicere videtur vox ἐκκακεῖν, ne scilicet ob afflictiones tunc orituras, animo deficiant, sed assiduis precibus se dedant.

Ver. 2. κρίτης τις ἦν, &c.

Si supponenda esset scena Parabolicæ hujus historiæ esse inter Judæos, nonnullæ inde orirentur quæstiones. 1. An judex hic fuerit distinctus à זקן *Sen* vel *Presbytero*. Nam ad talem distinctionem adiguntur magistri ex verbis istis זקניך ושופטיך *Deut*. 21. 2. *Hieros. Sotah.* fol. 23. 3. 2. Si דיין aut שופט *Judex* idem sit cum זקן *Seniore* quod & approbant *Bab. Sotah.* fol. 44. 2. tum, An licuerit uni seniori judicare, quod improbant, *Sanhedr.* cap. 1. Sed hæc missa sunto.

Parabola quæ proponitur, est de classe istarum quæ vulgatissime apud Judæos audiunt קל וחומר, & quæ communiter desinunt in על ארת כמה וכמה quando scil. arguitur à minori ad majus. Si Judex iste bipedum nequissimus indesinenti viduæ importunitate victus causam ejus egit, nonne Deus justus misericors, optimus, pro suis assiduè eum sollicitantibus עאכן multo magis?

Τὸν Θεὸν μὴ φοβέμενος, &c.

Quantum distat hic homuncio à charactere recti judicis!

Maimon. Sanhedr. cap. 1. *Etiamsi in consessu triumvirali non*

non requirantur omnia quæ requisita sunt in Synedrio, necesse tamen est ut sint in unoquoque in isto consessu hæc septem. Prudentia, mansuetudo, pietas, odium Mammonæ, amor veritatis, atque ut sint dilecti ab hominibus, & bonæ famæ.

Ver. 5. Εἰς τέλος ἐρχομένη.

In perpetuum veniens. Sic לנצח Græc. interpretibus.

Job 14. 20. תתקפהו לנצח *Prævalebis ei in perpetuum*, Græc. Ὦσας αὐτὸν εἰς τέλος. Sic *Job* cap. 20. 7. *Psal.* 44. 24. & 49. 10, &c. Hinc למנצח in titulis Psalmorum redditur εἰς τὸ τέλος. Quod an recte vertatur *in finem*, quære.

Ver. 7. Καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς.

Sic 2 Pet. 3. 9. Μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς. Utrobique est sermo de temporibus excidium Hierosolymitanum antecedentibus: In quibus plurima patientia erga electos suos usus est Dominus. Nam in lubrico isto rerum statu, cum grassaretur supra modum Apostasia, & difficulter valediceretur Judaismo, non sine difficultate, lucrifacti sunt illi ad fidem, nec sine difficultate retenti in fide cum lucrifacti. Ita ut cum omnem istam patientiam & μακροθυμίαν exercuerit Dominus, ἆρα εὑρήσει πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

Ver. 12. Νηστεύω δὶς τοῦ Σαββάτου.

I. Erant תעניות הציבור *Jejunia Congregationis*, & תעניות היחיד *Jejunia hominis singularis*. Atque utraque præcipuè propter צרות *Afflictiones*.

Maimon. Taanith. cap. 2. *Istæ sunt afflictiones Congregationis propter quas jejunant. Obsidio per hostes, gladius, pestis, bestia noxia, locustæ, bruchus, rubigo segetum, uredo, abortiones, morbi, annonæ caritas, impluvium.*

Idem ibid. cap. 1. *Sicut Congregatio jejunat propter afflictiones suas sic etiam homo singularis propter suas. Si nempe sit quispiam de suis qui ægrotat, aut est errabundus in eremo, aut vinctus in carcere, tenetur ad jejunandum pro eo,* &c.

II. *Ibid. Jejunia quæ indicuntur pro Congregatione propter afflictiones*

flictiones suas, non sunt de die in diem, nam plurimi de Congregatione non possunt in tali jejunio persistere, sed בשיני ובחמישי *Die hebdomadis secundo & quinto.*

Istis diebus conventum est in Synagogis ad preces publicas: Atque huc ego retulerim illud, Act. 13.2. Λειτουργούντων αὐτῶν καὶ νηστευόντων. potius quam ad celebrationem Missæ, quò verba torquentur à quibusdam.

III. Frequentissimum etiam erat ליחיד *Homini singulari*, devovere se statis & frequentissimis jejuniis ex religione, etiam ubi non adesset aliqua afflictio. Atque elegerunt sibi tales, eosdem jejuniorum dies, quos & congregatio, *secundum* hebdomadæ scil. & *quintum.*

Taanith. fol. 12. 1. יחיד שקיבל עליו שני וחמישי ושני של כל שנה *Homo singularis qui suscipit in se jejunia die secundo & quinto & secundo per totum annum*, &c.

Hoc solum de istis jejuniis adjiciamus. *R. chasda dicit, jejunium super quod sol non occidit, non dicendum est jejunium.* At cautè satis provisum est ne inedia perirent, nam permissum est tota nocte jejunium antecedente, edere & bibere.

Hieros. Taanith. fol. 64. 3. *Traditio. Dicit Rabbi, Edere licet usque dum lucescat oriens.*

Ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

Imitatur Pharisæus aliquantum in hac professione, professionem offerentis primitias, *Deut.* 26. 13. *Abstuli quod sanctificatum est de domo mea, & dedi illud Levitæ, atque advenæ, pupillo & viduæ.* At dicas velim Pharisæe an ex honestate & pura justitia tam accurate omnia decimas, ut scil. Sacerdoti & Levitæ & pauperi sit quod suum est, an non potius ex terrore & formidine, quia האוכל טבל במיתה *Qui comedit non decimata reus est mortis, Sanhedr.* fol. 83. 1.

Ver. 13. Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς, &c.

I. Quod Israelitæ, cum irent in templum ut preces suas privatas funderent, perrexerunt ultra Atrium exterius, vel Gentium, in *Atrium mulierum*, præter alia, hoc fidem facit, quod in isto

atrio

atrio dispositæ sunt שופרות *Tredecim cistæ eleemosynariæ*, in quas conjecerunt spontaneas suas oblationes. Quod factum est à vidua paupercula cum duobus suis minutis, isto in loco.

II. Quæri merito potest an aliquis privatæ suæ orationis ergô, pergeret vel in *Portam Nicanoris*, vel in *Atrium Israelis*: multo minus in *Atrium Sacerdotum*, si non ipsi sacerdotes. De salvatore legimus quod fuerit in atrio Gentium in *porticu* scil. *Solomonis*, & quod in *Gazophylacio*, vel *atrio mulierum*, at vix ostenderis ubi in *Atrio Israelis*. Et negativum circa ingressum in istud atrium astruitur, si obtineret illud quod dicitur.

Hieros. Beracoth. fol. 8. 4. *R. Josua ben Levi dicit, Qui stat orans necesse habet ut prius sedeat, ex eo quod dicitur* אשרי יושבי ביתך *Beati sunt qui sedent in domo tua.* In isto autem atrio nemini sedere licitum nisi regi soli.

III. Quod ergo Publicanus noster, in oratione sua inferius remotiusque steterit quam Pharisæus, ex humilitate sua erat, ut probabile, potius quam ex necessitate. Nam quamvis æquis passibus incedant Ethnicus & Publicanus, in verbis istis salvatoris, *Esto tibi sicut Ethnicus vel Publicanus*: quæri tamen potest an Publicani, si modo Judæi, ad atrium exterius solum, limitarentur, æque ac Ethnici.

'Ουκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι.

Et quare hoc additur cum norma orandi hæc foret?

Maimon. in Tephillah, cap. 5. *Orans velet caput suum & spectet deorsum.*

Idem. *Peah.* cap. 5. *Discipulus sapientum* מסתכל למטה *spectet deorsum cum stat orans.*

At num ita laicus quis, aut unus de vulgo? Si non, responsum est quæstioni nostræ: quod hic præter morem vulgi, ex humilitate & conscientia vilitatis suæ, nollet oculos suos attollere. Si vero hoc usitatum ab omnibus, ut in oratione spectarent deorsum, antea tamen & dum se componerent ad orationem nulla ratio suadere potest, quin quod oculos aliquantum erigerent in cœlum. *Si orant in templo faciem vertunt versus Sanctum Sanctorum, si alibi, versus Hierosolymam.* Maim. ubi ante: & mirum foret si oculos non omnino versus cœlum: at cum incæptum est orare, tum oculi deorsum.

Ver. 15. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

Sanhedr. fol. 110. 2. *Parvuli improborum Israelis non pervenient in mundum futurum.--- Parvuli improborum Ethnicorum, omnes fatentur quod non pervenient in mundum futurum.---* קטון מאימתי בא לעולם הבא *A quonam tempore est parvulus capax mundi futuri? R. Chaija & R. Simeon bar Rabbi. Unus dicit* משעה שנולד *Ex eo tempore quo natus est. Alter dicit* משעה שיספר *Ab eo tempore quo potest fari.--- Rabbena dicit* משעה שנזרע *Ab eo tempore quo generatur--- Rabb. Nachman bar Isaac dicit* משעה שנימול *Ab eo tempore quo circumciditur. R. Meir. dicit* משעה שיאמר אמן *Ab eo tempore quo respondere potest, Amen.*

Exagitata fuerit hæc quæstio in scholis sub temporibus Apostolorum necne, maxime probabile est eos ob hoc præcipue ægre tulisse præsentationem parvulorum ad Christum, quod ipsis judicibus, non capaces essent regni cœlorum. Atque huic opinioni nostræ videtur suffragari responsum salvatoris. Itane, num vos judicatis eos incapaces esse regni cœlorum: Ego dico vobis, quod regnum cœlorum non est nisi talium.

Ver. 19. Τί με λέγεις ἀγαθόν; &c.

I. Pro eruendo vero sensu atque animo salvatoris in hisce verbis, & proxime sequentibus, dixerim ego, & quis contrarium evicerit.

Quod hic homo agnoverit Jesum pro Messia.

1. Idem agnoverunt & alii, non facti adhuc ejus discipuli. Ut cæci illi qui vocant eum *filium Davidis*, Matth. 20.30. ut alios omittamus. Et quænam ratio negativum suaserit de hoc homine. Præsertimque cum eum non ordinariæ sed rarioris indolis fuisse, arguant non solum hæc que de seipso fatur, sed & quod salvator eum tanta humanitate & comitate exceperit.

2. Non vulgaris est ejus quæstio, *Quid faciendo vitam æternam possidebo?* Nam plane videtur, quod non satisfactum est ei à doctrina scholarum de meritis operum, & justificatione per legem: sed aliud quid ad obtinendam salutem requiri arbitratur, cum post

post præstitam ut asserit à se legem, tamen & adhuc quærit *Quid faciam*, &c. Quod ab eo serio atque ex animo factum attestatur satis Christi erga illum gestus, *Marc.* 10. 21. ut & quod ad Jesum veluti non vulgarem doctorem hujus rei addiscendæ ergo se conferret.

3. Inusitatum erat, magistros gentis tali titulo salutare. Quamvis enim splendidis epithetis eos ornarent, & quidem onerarent, vel defunctos vel absentes, præsentes tamen alloquentes, non nisi *Rabbi*, aut *Mar*, aut *Mari* impertierunt. Evoluto utroque Talmude, fallor, si comperis titulum *Rabbi bone*, aut *Mar bone.*

II. Tantum ergo abest Christus in his verbis à negando suam Deitatem, ut hunc hominem alliciat potius ad agnoscendum suam Deitatem. Videris ex aggressu tuo & compellatione agnoscere me pro Messia, num agnoscis me Deum etiam, æque ac hominem, cum vocas me *bonum*, & non sit quis bonus nisi Deus? Aliquid certe non ordinarium vidit in hoc homine salvator cum ἠγάπησεν αὐτὸν ut *Marc.* 10. 21. i. e. blande affatus & hortatus est eum, &c. ut 2 Paralip. 18. 2. Psal. 78. 36. ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. Hebr. ויפתוהו.

Et non ordinario affectu juvenem [nam sic eum vocat *Matthæus*] respexisse *Jesum*, indicii aliquid est, quod *mæstus* discesserit ab ejus consilio. Consulentem certe magni æstimavit, cum non sine magno dolore non potuit consilium ejus renuere.

Ver. 31. Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα.

Hæc coincidunt cum istis, *Johan.* 11. 7. *Dixit discipulis suis eamus in Judæam.* Itane, inquiunt illi, in Judæam iterum, ubi nuperrime tantum tibi periculi? Prodit tamen ille & pergit, & sequuntur discipuli obstupescentes, & timentes, *Marc.* 10. 32. Mentio adhuc de profectione in Judæam tantum, ad visendum *Lazarum*, at pergentibus porro, prænuntiat iter suum ad *Hierosolymam*, & quid de eo illic agendum. *Bethabaræ*, ut videtur, erat ille cum ad eum perveniret nuntius de ægritudine *Lazari*: atque inde cum per pontem *Scythopolitanum* pateret ei via commodissima, & sic per partem aliquam *Samaritidis*, eligit ille sibi viam Transjordaninam ad vada *Hierichuntina.*

C A P. XIX.

Ver. 2. Ζακχαῖος.

ERAT eodem nomine *Zaccai*, pater numerosæ familiæ, *Ezr.*2 9.& circa hæc ipsa tempora quibus vixit *Zacchaus* noster, *Zaccai*, pater *Rabban Jochananis*, quo vix celebrior quisquam in toto catalogo Rabbinorum.

Is filium suum *Jochananem* educavit בפרקמטיא *in mercatura*, in qua versatus est ille annis quadraginta, antequam se dederet literis & religioni: unde suspicio aliqua oriri posset, quod iste *Zaccai* erat hic noster *Zacchaus*, nisi quod hæc talem conjecturam penitùs contundant.

I. Quod fuerit Rabbinus, vel promotus ad Presbyteratum, ut non sine ratione autumat Author *Juchasin* in voce בן זכאי. Cum autem tam male audirent *Publicani* universaliter in gente, vix credibile est Publicanatum consistere potuisse cum Rabbinatu. Cui & hoc addere licet, quod iste *Zaccai* foret de stirpe sacerdotali, & qualenam brutum erat Sacerdos Publicanus!

II. Ex charactere istius *Zaccai*, judica an ille non vixerit, obieritque Judaizans, quoad omnia.

Megillah. fol. 27. 2. *Interrogarunt R. Zaccai discipuli ejus* [nota eum insignitum titulo *Rabbi*.] *Quomodo ad hoc senectutis pervenisti? Respondit ille, In tota vita mea ego nunquam minxi intra quatuor cubitos à loco orationis. Nunquam finxi nomen vicino meo. Nunquam omisi* קידוש יום *Sacrationem diei. Erat mihi mater vetula, quæ semel vendidit vittas capitis sui, & coemit inde vinum, quo sacrarem diem. Traditio. Cum illa moreretur, legavit ei trecenta dolia vini: & cum moreretur ille, legavit ter mille dolia filiis suis*, Gloss. Ille qui constans est in sacratione diei, ex merito obtinet vinum.

ἀρχι-

'Αρχιτελώνης.

De ordinibus Publicanorum, hæc pauca.

I. *Publicanos appellarunt majores*, inquit Lexicographus, *eos qui vectigalia & alios populi Romani redditus exigendos, certo constituto pretio redimebant: qui Daciarii vulgo vocantur.*

II. *Sanhedr.* fol. 25. 2. *Hi non idonei sunt ad perhibendum testimonium* רועין והגבאין ומוכסין· *Pastores, exactores & Publicani.* In quæ verba sic R. Gaon. *Rabbini non excludunt Publicanos, ideo quod exigunt plus quam quod iis statutum, nam si sic forent iidem, cum* גבאין *Exactoribus. Sed cum Rex imponit tributum exigendum à Judæis, ab unoquoque secundum opes suas, hi Publicani quorum est æstimare unius cujusque opes, non ullis favent & censum eorum mitigant, alios vero onerant, plusquam æquum.*

III. Erant Publicani [ut eos omittamus qui oppidatim tributa collegerunt] in portubus & pontibus, vectigal exigentes à prætereuntibus : De quibus agitur in *Schabb.* fol. 78. Ubi & mentio de מוכס גדול ומוכס קטן *Publicano majori & minori.* De quibus sic Gloss. *Aliquando est Publicanus major, cui grave nimis est stare in ponte toto die, substituit ergo sibi Publicanum inferiorem* vel minorem. Nec tædeat hanc audire historiam ex eodem tractatu.

Schabb. fol. 33. 2. *R. Judah. R. Jose. R. Simeon & R. Judah ben Garis considentibus, Exorsus R. Judah sic dixit, ô quam pulchra sunt opera hujus gentis* [Romanæ] *struxerunt plateas, struxerunt pontes, struxerunt balneas. R. Jose siluit & respondet nihil: At R. Simeon ben Jochai respondit & dixit quicquid struxerunt, struxerunt in proprium commodum --- struxerunt pontes ut inde recipiunt vectigal. Profectus R. Judah ben Garis hæc dixit imperio Romano ; quod ita decrevit. Judah qui magnificavit imperium exaltetur. Jose qui siluit* יגלה לציפורי [suspicor reddendum] *religetur in Cyprum, & Simeon qui convitiatus est, occidatur.* Audiens hæc *Simeon*, in speluncam quandam se recepit, ubi cum filio dilituit 13 annos.

Jam cujus ordinis inter hos Publicanos fuerit *Zacchæus* noster nec facile est determinare, nec quidem tanti. Vix patietur titulus

lus Ἀρχιτελώνης, ut numeretur inter Publicanos de pontibus, quamvis inter eos fuerint illi qui vocabantur *Publicani majores*: ſed potius æſtimetur, vel in prima claſſe earum quos nominavimus, vel ſecunda. In alterutra eorum, promptius erat συκοφαντεῖν [quod de ſeipſo hic noſter fatetur] quam in ponte.

Ver. 8. Τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου δίδωμι τοῖς πτωχοῖς.

I. De injuſtè partis debebatur inter pauperes diſtributio.

Sanhedr. fol. 25 2. Agitur de reſtitutione vel diſtributione opum malè partarum, ſpeciatim per mercaturam fructuum anni ſeptimi, quæ non licita: & hæc forma reſtitutionis. *Ego N. filius N. corraſi ducentos zuzaos per fructus anni ſeptimi, & ecce dono dantur pauperibus.*

II. Ex benè partis exhibenda erat pauperibus eleemoſyna: verum ſecundum Canones & præcepta magiſtrorum, non ex debito ultra quintam partem.

Rambam in Peah. cap. 1. *Quoad præbendum auxilium per Mammonam, eſt ſtata menſura* והיא חמישית ממונו *nempe pars quinta Mammonæ ſuæ: nec tenetur quiſpiam plus dare, quam partem quintam*: Et dicunt *quod ſtatutum eſt in Uſha, ut homo ſeparet* חומש נכסיו למצוה *quintam partem facultatum ſuarum ad præceptum.*

Quinta hæc ita ſtata & ſtatuta erat, ut, 1. Eouſque procedendum eſſet ex præcepto. 2. Ulterius procedere nemo obligatus ex lege. 3. Aſt ulterius ſi velit ſua ſponte: Quod facit hic noſter larga & nobili menſura.

Reſtitutio quadrupli pro συκοφαντία ſua convenit cum lege de furto.

Ver. 9. Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο.

Dicitur ver. 7. *Quod obmurmurabant quidam quod ingreſſus eſſet Jeſus ut hoſpitaretur cum peccatore.* Et quidnam tandem judicarunt illi de ipſa domo peccatoris? An in eam ingreſſos eos putas, cum omnia ſpernerent Publicanorum? Forte iſta Σταθεὶς ὁ Ζακχαῖος εἶπε, innuunt quod prodiit & proſtitit eos alloquens qui

qui ſteterunt foras & noluerunt intrare. Utcunque, perpenſo bene quam ſordide æſtimarent domum Publicani, clarius intelligas hæc verba, *Hodie ſalus domui huic facta eſt.*

Καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

Id eſt, inquiunt omnes, *Filius Abrahami per fidem*, quod quidem veriſſimum: at hæret mihi ſcrupulus nihilominus, an iſte animus horum verborum. Nam, quæro an norint Judæi relationem aliquam ad Abrahamum, niſi ſecundum carnem & ſtirpem. *Filius Abrahami per fidem*, erat notio ignota, & vix credo ſalvatorem eos alloqui velle dialecto ignota. Quibus adde, quod ſi dictum fuiſſet, Αὐτὸς υἱὸς Ἀβραὰμ ἐγένετο [ut ἐγένετο eſt in clauſula priori] promptius eſſet inclinare in iſtum ſenſum, & ad converſionem ejus applicare, per quam factus eſt filius Abrahami per fidem: argueret enim mutatam jam eſſe ejus relationem ad Abrahamum, atque aliam ab ea quam habuit antea, ut ἐγένετο in clauſula priori arguit mutatam conditionem domus: At cum dicatur Υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν, ego non alio ſenſu ſumpſerim quam illud, cap. 13.15. *Hæc filia Abrahami*, nempe ſecundum literam. Quamvis vos obmurmuretis, atque hunc Archipublicanum, contemptui, odio, execrationi habeatis, eſt tamen ille de ſemine Abrahami æque ac vos ipſi. Non eſt Publicanus ethnicus ſed Iſraelita: Et cum filius hominis venerit ut quærat & ſervet quod perditum, præſertimque oves perditas Iſraelis, ſalus ejus hodie venit ad hanc domum, nam & hic eſt etiam *Abrahamita.*

Ver. 11. Καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

Midras Schir. fol.7.2. הגיע זמנה של מלכות שמים שתגלה *Appropinquat tempus ut regnum cœlorum reveletur.*

Obſervavimus alibi ut fuerit opinio gentis, hoc ipſum tempus quo apparuit *Chriſtus* fuiſſe tempus expectatum adventus *Meſſiæ*, ſic doctæ per prophetiam *Danielis*. Quam utcunque Judæi nuperiores eludere conentur, ut & alias omnes clariſſimas de Jeſu noſtro prædictiones, tempora tamen iſta ſanius, ſinceriuſque ſunt interpretata. Hinc confluxus iſte Judæorum ad Hieroſolymam ab omnibus nationibus, Act. 2. 5. Atque tali rei atteſtatur ali-

aliquantum illud Talmudicorum referentium de Targumista Prophetarum, quod cum Targumizare etiam aggrederetur libros Hagiographos, prohibitus sit per Bath kol, dicentem, quod abstinendum, nam in illis libris est finis Messiæ, viz. *Dan*. 9. 26.

Ver. 13. Ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς.

Eodem spectat quoad generalem scopum parabola hæc de minis cum ista de talentis, Matth. 25. Nobilis ille vel rex qui in terram longinquam proficiscitur, ut capesset sibi regnum, est Christus in Evangelio progrediens ad vocandas gentes ad obedientiam. Rediens excidit gentem Judæorum qui noluerunt eum in se regnare, ver. 27. Et cum jam expectarent regnum cœlorum cito manifestandum, & vafra plurima & inania de eo somniarent, docet ille per hanc parabolam, nihil beneficii per istud regnum ei expectandum, qui non reddiderit rationem bonam talentorum à Deo ei commissorum.

Suidas. Τάλαντον μνῶν ἐστὶ ξ´´ *Talentum valet 60 minas.*
ἡ δὲ μνᾶ δραχμῶν ρ´ *Mina vero drachmas centum.*
ἡ δὲ δραχμὴ ὀβόλων ς´ *Drachma sex obolos.*
ὁ δὲ ὀβολὸς χαλκῶν ἕξ *Obolus sex æreos.*
ὁ δὲ χαλκεὺς λεπτῶν ζ´. *Æreus septem minuta.*

Ver. 44. Ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

Discutiunt Magistri causam vastationis Hierosolymæ, in *Schabb.* fol. 119. 2. *Abai dicit, Non vastata est Hierosolyma nisi propter profanationem Sabbati --- R. Abba dicit, Non vastata est Hierosolyma nisi quod neglexerint recitationem Phylacteriorum mane & vespere.--- Rabb. Menona dicit, non vastata est Hierosolyma, nisi quod neglexerint educationem puerorum in schola. --- Ulla dicit, non vastata est Hierosolyma, nisi quod non foret verecundia hujus erga illum. --- R. Isaac dicit, non vastata est Hierosolyma nisi quod æquarent inferiorem digniori.--- R. Chaninah dicit, Non vastata est Hierosolyma, nisi quod se mutuo non reprehenderent.--- R. Judah dicit, non vastata est Hierosolyma, nisi quod despexerint discipulos sapientum*, &c.

At

At dicit ſapientia, vaſtata eſt Hieroſolyma, *quia non novit tempus viſitationis ſuæ.*

Grandiſſima illa beneficia quæ promiſſa ſunt humano generi, promiſſa ſunt ut eventura, *In noviſſimis diebus*, id eſt, in ultimis diebus *Hieroſolymæ.* Tunc manifeſtandus *Meſſias*, Hoſ. 3. 5. Hebr. 1. 2. Tum effundendus ſpiritus ſanctus, Joel 2. 28. Act. 2. 17. Tunc exaltandus mons Domini & confluentia Gentium, Eſai. 2. 2. verbo omnia, Tunc adimpleta ſunt grandia illa, quæ prædixerant Prophetæ de Adventu *Meſſiæ* atque introductione Evangelii. Erant hæc tempora, tempora viſitationis tuæ ô Hieroſolyma, ſi noſſes modo tempora viſitationis tuæ.

A qua cognitione & notitia tantum illa aberat, ut nihil ei odioſius, & contemptibilius, quam cum revera in ea præſtarentur ineffabilia illa beneficia. Nec nobilioribus characteribus depicta ſunt tempora iſta, quoad præſtationem Dei, quam atris & tremendis, quoad perverſitatem populi. Optima omnium tempora, ſed peſſima omnium generatio. In ultimis temporibus iſtius urbis *Dies periculoſi*, 2 Tim. 3. 1. *Apoſtaſia à fide*, 1 Tim. 4. 1. *Deriſores religionis*, 2 Pet. 3. 2. & verbo omnia *Multi Antichriſti*, 1 Johan. 2. 18. Tantum abſuit *Hieroſolyma* & gens Judaica, à noſcendo atque agnoſcendo ea quæ conduxerunt in pacem ſuam.

CAP. XX.

Ver. 1. Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς Πρεσβυτέροις

SIC, *Marc.* 11.27. cum apud *Matthaum sit*, Ἀρχιερεῖς καὶ Πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, Matth. 21. 23. Jam quæritur, quinam hi Presbyteri, ut distincti à Primariis sacerdotum, & Scribis.

Constitit Synedrium ut plurimum ex Sacerdotibus, Levitis & Israelitis, quamvis originale præceptum fuerit pro Sacerdotibus & Levitis tantum.

Maimon. in Sanhedr. cap. 2. *Praceptum est ut sint de Synedrio magno, Sacerdotes & Levita, sicut dicitur, Ibis ad Sacerdotes & Levitas:* ואם לא מצאו: *Quod si tales non inveniantur* אפילו היו כולם ישראל הרי זה מותר *etiamsi omnes sint Israelita, ecce est permissum.* Nemo concipiet fuisse unquam Synedrium in quo fuerunt Israelitæ tantum, & nulli Sacerdotes & Levitæ, & vix concipias fuisse unquam Synedrium, in quo fuerunt tantum Sacerdotes & Levitæ & nulli Israelitæ. Γραμματεῖς ergo hoc in loco videtur vel Levitas denotare, vel cum Levitis Sacerdotes inferioris ordinis, & qui non essent Ἀρχιερεῖς· & tum Πρεσβύτεροι sint Israelitæ vel Seniores Laici, qui fuerunt de alia tribu & non Levitica. Talis erat *Rabban Gamaliel* præsens Præses Synedrii, & *Simeon* filius ejus, de tribu *Juda.*

Ver. 37. Λέγει κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, &c.

Shemoth. rabba. fol. 159. 1. *Quare dicit Moses, Recordare Abraham, Isaac, & Jacob?* Exod. 32. 13. *Dicit R. Abin, Dicit Dominus Mosi: Ego requiro à te decem homines sicut requisivi à Sodoma. Prabe mihi decem Justos in populo, atque ego populum non perdam. Tum Moses, Ecce ego & Aaron, & Eliazar & Ithamar & Phinehas & Caleb & Josua. At Deus, hi sunt tantum se-*

ſeptem, ubinam tres alii? Cum neſciret Moſes quid ageret, dixit O Domine æterne חיים הם המתים *Num vivunt illi qui mortui ſunt? Dicit Deus, Imo. Tum Moſes ſi mortui vivunt, tum recordare Abrahamum, Iſaacum & Jacobum.*

Ver. 42. Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, &c.

Cum dicat *Matthæus*, cap. 22. 46. *Quod nemo potuit ei reſpondere quicquam* ad hoc argumentum quo aſtruere conatur Deitatem *Meſſiæ*, planum eſt, non adhuc adinventas fuiſſe evaſiones iſtas, quibus Judæi poſtea conati ſunt locum iſtum eludere. Nam,

Talmudici ad *Abrahamum* Pſalmum applicant, Targumiſta, quantum videtur, ad *Davidem*, alii, teſte Juſtino martyre, ad *Ezechiam*, quod non memini me apud ſcriptores Judaicos obſervaſſe. Verba ejus hæc in

Dialog. cum Tryphone, pag. 250, Καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν [cum totum Pſalmum recitaſſet] ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκίαν τὸν βασιλέα εἰρῆσθαι ἐξηγεῖσθαι τολμᾶτε οὐκ ἀγνοῶ. *Quod hunc Pſalmum audeatis explicare, ac ſi dictum de Ezechia rege, ego non ignoro.*

Illi autem ſic, in

Sanhedr. fol. 108. 2. *Dixit Sem magnus Eleazaro* [ſervo Abrahami] *cum venirent in vos reges Orientes atque Occidentis quid egiſtis. Reſpondit ille, adduxit ſanctus benedictus Abrahamum, & ſedere eum fecit à dextra ſua.* Et

Nedarim, fol. 32. 2. *Propoſuit ſibi Sanct. ben. derivare ſacerdotium à Semo, ſicut dicitur ille fuit ſacerdos Dei altiſſimi*, Gen. 15. *At cum ille prius benediceret Abrahamo quam Deo, derivavit Deus ſacerdotium ab Abrahamo. Nam ſic dicitur, Et benedixit ei & dixit, Benedictus ſit Abram à Deo altiſſimo, poſſeſſore cœli & terræ, & benedictus ſit Deus altiſſimus. Dicit ei Abrahamus Num benedicunt ſervo ante Dominum ſuum? Extemplo dedit Deus ſacerdotium Abrahamo, ſicut dicitur Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextra mea. Et poſtea ſcriptum eſt juravit Dominus nec pœnitebit, Tu es ſacerdos in æternum propter locutionem* [nam ſic interpretantur על דברתי] *Melchizedechi.* Ad *Abrahamum* etiam in explicando hoc Pſalmo, reſpiciunt *Midras Tillin*, aliique. Excellentiſſimi certe commentatores.

 Ver.

Ver. 46. Θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς.

In indumentis ad pedes demiſſis. Vernac. noſtra *In long robes*: benè atteſtantibus ipſis magiſtris in

Bava bathra. fol. 57. 2. *R. Jochanan quæſivit à R. Banaah* חלוק של תח כיצר *Camiſia diſcipuli ſapientum qualis eſt? Talis ut caro ejus non conſpiciatur infra eum.* Gloſſ. Ut demiſſa ſit uſque ad plantam pedis, ne dignoſcatur quando incedit nudis pedibus.

טלית של תח כיצר *Talith diſcipuli ſapientis qualis eſt? Ne conſpiciatur infra eam camiſia latitudine palmi.*

Quid Στολὴ πρώτη ſit, *Luc.* 15. 22. quæritur. An *ſtola prior*: i. e. quam Prodigus geſſerat olim. An *ſtola prima* vel præcipua: Quæratur etiam, annon *Talith* intelligatur ſpeciatim, utpote quæ & ſtola dignior eſſet quam *Hhaluk*, & quæ ſe primam obtulit oculis conſpicientium.

Sanhedr. fol. 44. 1. *Vidi inter ſpolia* אדרת שנער *Pallium Babylonicum*, Joſ. 7. *Rabb. dicit* איצטלא דמילתא *Stolam meloten.* Gloſſ. טלית של צמר נקי *Talith de lana puriſſima.*

CAP.

CAP. XXI.

Ver. 24. Ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

HIEROSOLYMA *calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora Gentium*, & quid tum? Quo sensu sumenda hic vox *Donec?* Liberum esto cuivis judicium suum, modo meum mihi. Certus sum salvatorem hic agere de ruina *Hierosolymæ*, quæro an agat de ejus restauratione: Atque an tempora Gentium sint adimplenda ante ipsum finem mundi, ego quidem non satis instructus sum pro affirmativo. Sed hanc disputationem omittimus. Miramur interim, quod discipuli tam plane hæc audientes ab ore magistri de ruina urbis & gentis, tam cito quærerent *Domine num hoc tempore restitues regnum Israeli?* Miramur etiam quod Cl. *Beza* versiculum proxime sequentem sic interpretetur, *Tunc erunt signa in sole*, &c. *Id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti, & Judæorum ultioni constituta, de qua re copiose Paulus, Rom* 11. 25. Cum nihil clarius in talis interpretationis refutationem dici potuerit, quam illud, ver. 32. *Amen dico vobis, Nequaquam præterierit hæc generatio donec hæc omnia facta fuerint.* Quod, mirum ab eo alisque nonnullis, non satis animadversum fuisse, ut oportuit, cum revera verba ista, sint quasi Gnomon totius capituli.

Reliqua capitis coincidunt cum *Matth.* 24. & *Marc.* 11. ad quæ loca adduximus ea quæ habuimus dicenda: hic igitur nihil repetimus: Quod & in quamplurimis locis apud hunc Evangelistam facimus, cum ille quam plurima habeat quæ referuntur à reliquis Evangelistis, & quæ apud eos tractavimus.

CAP. XXII.

Ver. 4. Καὶ τοῖς στρατηγοῖς.

VOCANTUR Στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ. ver. 52. Et numero singulari Στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, Act. 4. 1. At quinam hic & illi?

I. Omnibus notum est fuisse Præsidium Romanum in *Antonia*, cui præcipuè demandata cura adversus tumultus & seditiones in templo. At num Tribunus vel Centuriones istius Præsidii dicti Στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ? Imo potius Στρατηγοὶ τῆς Ἀντωνίας. Et certe parum constat, duces Romanos conjuratos fuisse in vitam Christi, ut ad eos se conferret *Judas* pacturus de ejus proditione.

II. Probabilior conjectura posset esse de Præfectis istis in templo, de quibus

Shekalim. cap. 5. *Hi sunt Præfecti qui fuerunt in Templo, Johanan ben Phinehas Præfectus sigillis. Abijah Præfectus libaminibus. Matthiah ben Samuel Præfectus sortibus*, &c. At mihi extra omne dubium est, Στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ fuisse duces variarum excubiarum.

Middoth. cap. 1. *Tribus in locis sacerdotes excubias agunt in Templo: nempe in Beth Abtenes, Beth Nitsots, & Beth Mokad. Levitæ quoque locis viginti uno.* Cum ergo hæ custodiæ, vel excubiæ constiterint unaquæque ex multis excubitoribus, erat quidam qui unicuique custodiæ præficiretur. Huc spectare arbitror illud *Pilati*, Matth. 27. 68. Ἔχετε κουστωδίαν; Habetis vos excubias de proprio, mittantur quidam ex illis ad custodiendum sepulchrum.

III. Στρατηγὸν igitur τοῦ ἱεροῦ distinctivè sumptum, & per eminentiam, ego eum esse arbitror qui dicitur איש הר הבית *Montis templi Præfectus*, qui caput erat omnium capitum excubiarum.

Middoth

Middoth ubi ante, halac. 2. איש הר הבית היה מחזיר על כל המשמר ומשמר *Montis Templi Præfectus perambulabat per singulas excubias: facesque ardentes ante eum. Sique aliquem de custodia, qui non pedibus insisteret, comperiret, dixit ei, Pax tibi. Si autem adverteret eum dormire, baculo percussit, atq; ei permissum est vestimenta ejus comburere. Et cum diceretur ab aliis, quisnam iste strepitus in atrio? Responsum est clamor Levitæ vapulantis, & cujus vestimenta sunt combusta, ideo quod in excubiis dormiret. Dixit R. Eliezer ben Jacob Semel invenerunt fratrem matris meæ dormientem, & vestimentum ejus combusserunt.* Confer. *Apoc.* 16. 15.

Facile est distinguere hunc איש הר הבית *Præfectum montis templi*, à ממונה *Præfecto templi vel Sagan.* Nam ille præfuit excubiis tantum, *Sagan* toti ministerio sacro. Et sic distinctos eos habes, Act. 4. Στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, ver. 1. & *Annas* qui fuit *Sagan.*

Quid clarius *Lucæ* methodo hoc in loco? Intravit Satanas in *Judam*, paciscitur ille cum principibus sacerdotum, & Στρατηγοῖς· quærit opportunitatem prodendi. Atque deinde venit dies Azymorum. Hæc benè consuant illi, qui cœnam istam, *Johan.* 13. ad quam Satanas intravit in *Judam*, volunt esse cœnam Paschalem.

Ver. 19. Τοῦτο ἐστι τὸ σῶμά μου.

Antitheticam partim, partim allusivam reflexionem, habent verba institutionis Eucharistiæ per totum.

I. *Hoc est corpus meum.*] Propter præsentem Paschatizationem, respicere optime possunt hæc verba, corpus agni Paschalis. *Corpus* inquam *agni Paschalis* nam ipsissimam istam Phrasiologiam de eo adhibent Judæi.

Maimon. in Hhamets umatsah, cap. 8. *Introducunt mensam paratam in qua sunt herbæ amaræ, atque olera alia, & panis azymus, &* חרוסת *Pulmentum* וגופו של כבש הפסח *Et corpus agni Paschalis.* Atq; aliquanto post. ואוכל מגופו של פסח *Comedit de corpore Paschatis.* Unde sensus salvatoris hic facilè elicitur, Eo significatu quo agnus Paschalis extitit corpus meum hucusque, esto amodo hic panis corpus meum.

II. *Quod*

II. *Quod pro vobis datur*] Verùm addit Apostolus, *Quod pro vobis frangitur*: quod non adeo quidem convenit cum agno Paschali, ac cum agno sacrificii jugis. Nam Paschatis nullum os fractum: agnus autem sacrificii jugis fractus & in partes dissectus: uterque tamen corpus Christi, in figura. Atque quamvis hæ inter eos differentiæ, præter fractionem, 1. Quod agnus jugis foret sacrificium pro toto *Israele*, Paschalis autem pro hac aut illa familia. 2. Jugis erat sacrificium pro remissione peccatorum, Paschalis vix ita. 3. Jugis igne absumptus, Paschalis comesus. Tamen in hoc convenerunt, quod sub utroque effigiatum est corpus Christi sub varia notione.

III. *Hoc facite in commemorationem mei.*] Sicut Pascha fecistis in commemorationem exitus ex Ægypto.

Beracoth. cap. 1. hal. ult. *Recordaberis diem exitus tui ex Ægypto omnibus diebus vitæ tuæ. Ben Zuma sic interpretatur, Diebus vitæ tuæ, id est interdiu, omnibus diebus vitæ tuæ, id est etiam noctu. At sapientes dicunt Diebus vitæ tuæ, id est in hoc sæculo. Omnibus diebus vitæ tuæ, ut includantur dies Messiæ.*

At cum in diebus *Messiæ* peracta & præstita sit nobilior liberatio & redemptio, quam ista ex Ægypto, permitte jam ô Judæe ut ista commemoretur, atque ille qui rem præstitit. Suspicio nobis est ad 1 Cor. 11. nonnullos Corinthiorum in ipsa participatione Eucharistiæ adeo Judaizasse, ut illud quod institutum fuit in commemorationem redemptionis per mortem Christi perverterint in commemorationem exitus ex Ægypto: & nequaquam in sacramento discernerent corpus Domini.

Sub lege erant variæ comestiones sacræ, rerum sacrarum.

Prima illa, de qua, *Siphra.* fol. 24. 4. כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים *Quando sacerdotibus de sacrificio commedentibus, expiatio facta est pro offerente.*

Aliæ, Chagigarum, decimarum, sacrificiorum Eucharisticorum, &c. comedendorum ab offerentibus, quæ omnia jam terminantur. Et jam hoc facite, idque in commemorationem mei.

IV. Τοῦτο τὸ ποτήριον τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.] Respici videtur ad poculum vini, effusum quotidie in libaminibus cum sacrificio jugi, nam & illud effusum pro remissione peccatorum. Ut panis respiciat corpus sacrificii jugis, & poculum, vinum libationis.

V. *San-*

V. *Sanguis meus novi Testamenti.*] Sic *Matthæus* & *Marcus*. Respectu habito ad sanguinem taurorum, & hircorum quo pactum est vetus Testamentum, *Exod.* 24. *Heb.* 9. 19.

VI. *Novum Testamentum in sanguine meo.*] Sic hic noster, & Apostolus, 1 Cor. 11. Reflexione habita, ad totum ministerium altaris, ubi effusio sanguinis: Imo ad totum Judaismum, nam hinc inchoatio novi Testamenti. Et videtur quod frequens illa participatio Eucharistiæ, in primordiis istis ecclesiæ, inter alia fuerit, ut obsignarentur, firmarenturque conversi illi à Judaismo contra Judaismum: existente ipso Sacramento nota cessantis veteris Testamenti, atque inchoati novi.

Ver. 21. Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος, &c.

Quidnam amplius desiderari potest, ut demonstretur Judam affuisse ad Eucharistiam? Dum contrarium astruitur ex Johan. 13. fit nihil ex nihilo, nam in toto illo capite ne syllaba quidem una de cœna Paschali, sed de cœna *ante festum* Paschæ.

Ver. 26. Ὡς ὁ νεώτερος.

Vulg. & interlin: *Sicut junior*. Vernac. nostra *As the younger*, Optime: Nam ut Beza in locum, Νεώτερος *proprie dicitur de ætate.* Quæro ergo ego,

I. Annon Petrus fuit maximus natu in toto cœtu? Quonam fundamento quisquam negaverit? Inter duodecim necesse erat, ut aliquis esset numero & ordine primus, & congruentissimum ut maximus natu numeraretur primus. Et quemnam dixeris seniorem Petro?

Hinc ille primus in Catalogo Apostolorum, quia maximus natu: Hinc sedit ille ad mensam proximus magistro, quia maximus natu. Hinc sermones Christi frequenter ad eum peculiarius directi, & responsa ejus ad Christum vice reliquorum, quia ille maximus natu. Quod in mentem revocat אמוריה או מתרגמניה של ר *Interpretem Doctoris*, in schola Rabbinica qui interlocutor erat inter magistrum & Discipulos, eâque ratione primus in schola, verùm absque Primatu. Cum in Sacro collegio post ascensionem salvatoris Petrus vulgariter sit Prolocutor, quis probabiliorem

 orem

orem rationem ejus rei reddiderit, quam ejus Senioritatem? An reliqui non æque habiles ad loquendum ac ille? An non illi æqualis cum eo authoritatis, zeli, fidei, scientiæ, &c. At ille maximus natu.

II. Non possum ergo non ex proprio significatu vocis Νεώτερος [cui respondet ὁ μείζων ætatem respiciens] suspicari aliquem ex iis ob senioritatem privilegium aliquod aut primatum sibi vendicasse: & nisi ostendas aliquem Seniorem *Petro*, ignosce mihi, si opinor illum in hac contentione fuisse antesignanum: Et litem præcipue motam fuisse inter eum & Zebedæanos. Nam parum probabile videtur, reliquos novem contendere voluisse pro primatu cum *Petro*, *Jacobo & Johanne*, quos Christus coram iis peculiarius notis favoris sui ornaverat & distinxerat. Ita ut rixa inter hos tres videatur specialius fervescere, & *Petrus* dux esse in contentione, partim quod Christus eum nominatim corripiat, partim quod non meminisse non potest illud Jacobi & Johannis, *Domine sedeamus nos à dextra tua & sinistra.*

Ver. 31. Σίμων, Σίμων.

Mutentur nomina & personæ. ô *Thoma Thoma*: ô *Philippe Philippe*. *Satanas expetivit*, &c. *Ego autem rogavi*, &c. quisnam hinc eliceret Primatum *Thomæ* & *Philippi* supra reliquos Apostolos, atque omnes ecclesias? Quod tamen pro *Petro* faciunt Pontificii. Quis non verba intelligeret potius, ut verba objurgantis. *O Thoma*, ô *Philippe*, tune adeo exardescis æstu contentionis pro primatu, cum *Satanas* contra vos omnes exardescat; & dum vos contenditis, ille contra omnes contendat. Sub tali notione ego Christum Petrum alloqui minime dubito: atque illum objurgationem ex hisce verbis reportare, longe magis quam promotionem ad primatum.

Ver. 32. Ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου.

Emphasis videtur esse in voce Πίστις: In reliquis Apostolis defecit quidem *virtus* illa & *magnanimitas* Christiana, quam exeruisse & exercuisse oportuit in tali periculo, at longe longius aberat eorum fides a naufragio quam fides *Petri*. Dereliquerunt quidem illi

illi magistrum & aufugerunt, *Marc.* 14. 50. atque hoc non nisi cum aliquo consensu Domini, *Johan.* 18. 8. At cùm *Petrus* abnegaret Dominum atque abjuraret, quantillum absuit ille ut fieret משומד *Apostata*, atque ipsa ejus fides naufragaretur penitus.

Cessit certè in *Petri* commodum quod Christus pro eo oraverit, at non ita multum cedit in honorem ejus quod ille præ omnibus aliis opus habuerit tali oratione.

Ver. 36. Πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

An serio hæc consulit salvator?

I. Vulgari utitur dialecto: nam sic & magistri in rebus aliis.

Maimon. Chanuchah, cap. 4. *Qui non habet quod comedat nisi ex eleemosyna, mendicet* או מוכר כסותו *aut vendat vestimentum suum, ut comparet sibi oleum & lucernas pro festo Encaniorum*, &c.

II. Admonet de impendente periculo, & vulgari modo locutionis adhibito, vult evincere, gladiis in communem hostem potius opus esse, quam rixis & contentionibus inter seipsos. Non tam hortans ut vim vi repellant, quam ut apprehensione communis contra ipsos inimicitiæ, propriam inter se animositatem reprimant.

Ver. 37. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

Idest, Jam res vestra est agenda, nam mea est acta. Me inter vos præsente, filii thalami non habuerunt cur lugerent, at me sublato atque inter scelestos numerato, cogitate jam quid de vobis & à vobis agendum, & num hoc est tempus inter vos rixandi?

Ver. 43. Ἄγγελος ἐνισχύων αὐτόν.

I. In tentationibus in eremo nullus ei affuit Angelus, nam dicit Matthæus, cap. 4. 10. *Tunc discessit ab eo Diabolus, & ecce venerunt Angeli & ministrarunt ei*: nempe cum Diabolus ab eo jam discesserat.

At in hac tentatione, Ἄγγελος ἐνισχύων. Et quare? Propter Ἀγωνίαν ejus dices, idque verissime, verum unde & qualis ista Ἀγωνία? Ex sensu inquies iræ atque indignationis divinæ. Ego ita dicere quidem non audeo, nec cogitare quod ei indignatus atque iratus fuerit omnino. Et si eum ita premeret angor & Agonia ob prementem iram Dei, non video certe qualem confortationem ministrare potuerit Angelus contra talem iram: Arguit potius Deum ei non iratum fuisse, quod miserit ad eum Angelum confortantem.

II. Certissimum est Christum cum furibundo atque irato Diabolo jam esse colluctatum, imo cum Diabolo à catena sua soluto, & sine aliqua divinæ providentiæ cohibitione permisso ut omnes vires & furias suas in eum exereret. Quod à Deo non permissum ex aliqua erga filium suum indignatione, sed ut per nobilem hunc Athletam suum, contra insultantem hostem, victoriam reportaret etiam humana natura. Nam parum erat vicisse Diabolum per meram potentiam divinam.

III. Quamvis igitur non referatur in terminis, promptum tamen mihi est persuaderi, quod Diabolus apparuerit Christo in specie aliqua visibili. Induit ille cum eum tentaret in eremo formam Angeli boni, vel potius speciem aliquam Spiritus Sancti: In hac autem ultima tentatione, induit seipsum, atque apparuit in propriis coloribus, in forma scilicet aliqua dira & horrenda, qua Christum perterrefaceret. Atque inde ille Ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, Marc. 14. 33. atque hic Γίνεσθαι ἐν ἀγωνίᾳ.

Nec temerè leviterque hoc supponimus, sed hisce rationibus.

I. Cum in horto antiquus iste Draco primum *Adamum* aggressus sit in specie visibili, non incongruum est opinari eum jam in horto etiam secundum *Adamum* aggredi specie etiam visibili.

II. Dicit

II. Dicit Evangelista hic noster de tentatione in eremo, *Finitâ omni tentatione discessit ab eo Diabolus* ἄχει καιρῦ, *Luc.* 4. 13. Redit in hac, Johan. 14. 30. & non video, cur jam non in specie aliqua visibili æque ac tunc temporis.

Tunc temporis in forma placida & grata ut Christum falleret, nunc tempors in horrida & tremenda ut eum terreat. Nam cum satis expertus fuerat quam frustra conatus sit eum allicere, quid ei jam reliquum, nisi ut animum, si fieri possit, terrore quasset.

III. Cum enim nihil in tota officina nequissimi istius artificis ad quassandos animos mortalium magis valeat quam horrenda ejus apparitio, nemo conceperit neglectam ab eo jam fuisse istam machinam: ut per oculos ejus, si fieri possit, perturbet animum.

Quod igitur fingunt aut somniant Judæi in

Hieros. Kilaim. fol. 32. 2. *Solomon vidit Angelum mortis* [Diabolum] *frendentem dentibus. Discipulus* τῦ *Rabbi vidit Angelum mortis frendentem dentibus.* Ego revera hic actum arbitror: Quod scilicet Christus viderit Diabolum, Antiquum Draconem ei inhiantem cum omnimodo, quem induere potuit, horrore.

In parem sensum ego intellexerim illud, de *Angelo Satanæ Apostolum colaphizante*, 2 Cor. 12. nempe quod Diabolus in terribili aliqua specie visibiliter ei apparuerit atque eum afflixerit. Et forsan eodem spectat ardens ejus desiderium discipulos ventilandi, ver. 31. nempe ut ei permitteretur talibus terriculamentis eos aggredi.

Ver. 44. Ὁ ἱδρὼς αὐτῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος.

Diodorus Siculus, lib. 17. pag. 560. de regione loquens ubi rem habuit *Alexander* magnus cum *Poro*, hæc habet. *Serpentes ibi sunt* Οἱ διὰ τῆς δηγμάτων ὀξεῖς θανάτους ἀπειργάζοντο· Τὸν ἢ πληγῦτα πόνοι δεινοὶ συνεῖχον, καὶ ῥύσις ἱδρῶτος αἱματοειδῦς κατεῖχε. *Qui per morsus suos mortes acerbissimas operantur: percussum autem ab iis angores graves tenent, & profluxus sudoris instar sanguinis prehendit.* Sudorem pariter hunc salvatoris ego ictui serpentis antiqui potius ascripserim, quam iræ divinæ apprehensioni.

Ver.

Ver.47. Φιλῆσαι αὐτὸν.

Horridum & terribilem Diabolum experitur Salvator, at cicurem & mitem videtur nactus proditor. Versatur ille inter discipulos, & nullum specimen inhabitantis in eo Diaboli. Adest ad Pascha, ad Eucharistiam, ad ipsa labia Christi, & nullum inhabitantis in eo *Satanæ* indicium. At cum peractum per te est opus *Satanæ*, tum vide tibi ô *Juda* à tuo Diabolo.

Esto lenissimum de machinatione ejus judicium: quod nempe secum cogitarit, non possibile fuisse ut prehenderetur Christus à Judæis, utpote quem viderat, præter alia miracula stupenda operantem, seipsum etiam è manibus eorum semel iterumque liberantem. Atque esto, quod cum diceret *Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum*, derisoriè hæc dixerit utpote autumans impossibile fuisse iis illum tenere. Estoque quod cum videret eum damnatum, pœnitentia est ductus, minime suspicatus rem ad talem eventum processuram, sed Christum seipsum è manibus eorum liberaturum, atque ipsum triginta nummos lucrifacturum: Detur hanc fuisse ejus machinationem, & coloribus quantum fieri potest Apologeticis cohonestetur, scelestius tamen quicquam non patratum est à creato homine, quam sic ludere cum sanctosanctorum, & mercaturam facere filii Dei. Verum ego deteriora suspicor in animo proditoris. Nempe quod Christus realiter ei displiceret, & quod cum magnis illis ductoribus gentis, suspicaretur eum quidem esse *Messiam*, sed non talem qui carnali eorum expectationi responderet.

Distinguunt magistri oscula, in *licita oscula*, & נשיבות תפלות *Oscula fatuitatis*, & dicunt in

Shemoth. rabba. fol. 122. 4. *Quod omnia oscula sunt oscula fatuitatis præter tria*: quæ ibi numerant.

At qualenam quæso hoc osculum? *Osculum fatuitatis*, est Nana nimis & nimis Pygmæa Phrasiologia pro Giganteo hoc monstro.

Ver.

Ver. 53. Αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Adeſt jam ſerpens ipſe in *Juda*, & ſemen ſerpentis ipſa hac turba, cui fatale erat conterere calcaneum *Meſſiæ*: & jam eſt hora veſtra pro iſto ſcelere. Olim prædictum eſt de re, & prædeterminatum eſt de inſtrumentis, & jam ſolvuntur omnia clauſtra impedientia, & licet vobis quod vultis. Laxantur catenæ Diaboli & permittitur ei, divina providentia nequaquam coercente, vires & furores ſuos exercere pro ſuo libitu, nam nunc eſt poteſtas tenebrarum.

Σκότος eſt Diabolus Allegoriſtis.

Aruch in חשך *In Jelammedenu ſuper verba iſta, Accipe virgam dicitur Primo die creationis creatus eſt Angelus mortis* [Diabolus] *ſicut dicitur & tenebræ erant ſuper faciem abyſſi, hoc eſt Angelus mortis qui obtenebrat oculos hominum.*

CAP.

CAP. XXIII.

Ver. 2. Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος.

SANHEDR. fol. 103. 1. *Discipulus corrumpens edulium suum publicè* כגון ישו הנוצרי *Sicut fecit Jesus Nazarenus.*

Corrumpere edulium publice, magistris est corrumpere veram doctrinam hæresi, & verum Dei cultum idololatria. Hæc præsens accusatio Christi, quod Heterodoxa doceret & perniciosa, talia præsertim quæ populum averterent atque abalienarent ab obedientia Romanorum.

Aruch hæc Talmudica cautiùs profert, Nam pro, *Sicut fecit Jesus Nazarenus*, habet, *Sicut fecit Jeroboamus.*

Ver. 7. Ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην.

An ut concedens jus *Herodi* Hierosolymis in capitalibus de *Galilæis*? Quin potius ut vel aduletur tyranno, vel ut molestiam & odium à se amoveat circa condemnationem *Jesu*: quem innocentem esse judicavit, & cujus aliqualiter est misertus. Censens forsan eum esse שוטה delirum & vix compotem mentis. Quod & censuisse videtur Herodes, per stolidam istam stolam qua eum amicivit Ἐσθῆτα λαμπρὰν. Quam ego de veste alba cum aliis intellexerim, nisi quod videam hunc Evangelistam cum de veste alba habet sermonem, *albam* eam vocare in terminis, cap. 9. 29. Ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς, Act. 1. 10. Δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι λευκῇ.

Ver. 30. Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, &c.

Sic dicunt illi, *Apoc.* 6.16. Unde inter alia colligere est caput illud agere de plagis excidium *Hierosolymitanum* præcedentibus, atque ipso excidio. Accuratiùs expende istud caput, & forte mecum cogitabis. Et non parum lucis methodo Apocalyptæ, si me non fallant oculi mei, præbet illud observatum.

Ver.

Ver. 31. Ἐι ἐν ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν.

Recurre hinc ad verba Baptistæ, *Matth.* 3. 10. *Jam securis ad radicem arboris posita est.* Tum scilicet cum gens Judaica regimini Romanorum fit subjecta qui eam erant excisuri. Et si illi ita mecum agant ligno virente, quid fiet tandem de tota gente, trunco arido & emortuo?

Ver. 34. Ἔβαλον κλῆρον.

Jecerunt sortem de veste ejus inconsutili, *Johan.* 19. 23, 24.

Supponitur *Moses* ministrasse in tali vestimento.

Taanith. fol. 11. 2. *Quali amictu ministravit Moses septem diebus consecrationis?* בחלוק לבן *Camisiâ albâ. Rabh. Cahna dicit* בחלוק לבן שאין לו אמרא *In camisia alba in qua non erat sutura.* Gloss. *Tota camisia erat compacta de filo uno, & non sicut vestes nostræ, quæ habent brachialia affixa ad vestem corporis per suturam.* At rationem hujus vestis inconsutilis reddit ridiculam. Ad evitandam scilicet suspicionem, ne *Moses* in suturis vestimenti absconderet aliquid nummi sacrati.

Ver. 36. Ὄξος προσφέροντες αὐτῷ.

Acetum erat potus vulgaris militum Romanorum: atque hinc præsto jam est apud eos quibus demandata est custodia crucifixorum.

Ælius Spartian. in Pescen. Nigr. *Idem jussit vinum in expeditione neminem* [militum] *bibere, sed aceto universos esse contentos.*

Capitolin. in Gordiano tertio. *Cujus viri* [Misithei] *tanta in republica dispositio fuit, ut nulla esset unquam civitas limitanea potior --- quæ totius anni in aceto, frumento & lavido atque hordeo & paleis condita non haberet.*

Trebell. Poll. in Claudio. *Dabis fœni, paleæ, aceti, oleris, herbarum quantum satis est.*

Hinc minus difficile est Evangelistas conciliare inter se, cum loquuntur de vino dato myrrha misto, & de aceto, duplici scil. poculo,

culo, uno antequam cruci affigeretur, myrrhato ſcil. altero aceti cum jam in ea penderet: primo per Judæos oblato pro more, altero per milites, pro ludibrio.

Si vero triplex poculum conceſſeris, evaneſcit omnis difficultas penitus. Primum eſto *vinum myrrhatum*, ſecundum *acetum cum felle*, tertium *acetum purum*, quod & maleficis dediſſent milites, ſi potum efflagitaſſent, utpote quod eſſet proprium ipſorum poculentum. Hinc σκεῦος ὄξους μεςὸν erat in promptu, ut inde ipſi milites biberent cum eſſet opus, & crucifixi etiam ſi eſſet opus.

Ver. 42. Μνήσθητί μου κύριε.

Chriſtus eſt jam in cruce, ſicut *Joſephus* olim in carcere, inter duos maleficos. Illuc unus liberatur, alter ſuſpenditur, hic unus ſalvatur, alter perit.

Fides hujus latronis eſt quidem ſtupenda, & quæ æquis paſſibus inceſſerit cum fide Apoſtolorum, ſi non & in aliquibus exceſſerit.

Agnoverunt illi *Jeſum eſſe Meſſiam*: agnoſcit pariter & ille: & hoc inſuper, quod an illi clare agnoverint quærere licet ex cap. 24. 26. nempe quod poſt mortem ejus, regnum ejus. Et de regno ejus videtur ille ſanius judicare, quam illi adhuc judicarunt, ut ſuſpicari licet ex Act. 1. 6.

Viſum enim eſt Deo in hoc articulo temporis, gratiam ſuam ſingulari & non ordinario modo glorificare, & in converſione peccatoris, & in remiſſione ejus peccatorum. In tali inquam articulo temporis, qualem nec unquam adhuc viderat mundus, nec erat unquam poſtea viſurus, in ipſo inſtanti in quo *Meſſias* erat jam operans redemptionem.

Innotuit utrique latroni, *Jeſum* ideo ad mortem damnatum, quod ſe profiteretur eſſe Chriſtum, hinc illud impœnitentis, *Si tu es Chriſtus ſerva teipſum & nos*: & ſi hic noſter aliquandiu eum impeteret conviciis cum altero, quod innui videtur, *Matth.* 27. 44. tactum tamen tandem eſt cor ejus, & forſan ex conſpectu miraculoſarum tenebrarum, quæ omnia jam obvolverant.

Ver. 45. Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

I. Agamus primum de Phrasiologia Ἐν τῷ παραδείσῳ. Vulgari Dialecto בגן עדן *In horto Edenis*: quo autem sensu, ex hisce conjiciamus.

Chagigah. fol. 14. 2. תר ד נכנסו בפרדס *Tradunt Rabbini. Quatuor ingressi sunt paradisum: nempe Ben Azzai, Ben Zuma, Acher, & R. Aquiba. Dicit iis R. Aquiba, cum appropinquatis ad lapides puri marmoris, ne dicatis* מים מים *Aqua, Aqua.* [i. e. vah hæ aquæ impediunt ut non possimus procedere] *nam scribitur, loquens mendacium non habitabit coram facie mea.* [mendacium autem est vocare marmora candida, aquas.] *Ben Azzai* הציץ *curiose prospexit & mortuus est, & de eo scriptura dicit, Preciosa in oculis Domini mors Sanctorum ejus. Ben Zuma* הציץ ונפגע *Curiose circumspexit, & turbatus est intellectu: Et de eo scriptura ista loquitur, Si invenias mel, de eo comede quod sufficit, ne inde satieris & revomas.*

Aruch hæc citans, sic ait נינהו פרדס מעניין גן עדן *Appellatur Paradisus significatu Horti Edenis qui reservatur pro justis. Locus autem iste est locus* בערבות *In cœlis ubi animæ justorum sunt compactæ.* Et in eundem sensum Gloss. Talmudica: *Hi quatuor* עלו לרקיע *ascenderunt in firmamentum Deo procurante.*

Quis hæc legens non illico in mentem revocat historiam istam de Paulo in Paradisum rapto, 2 Cor. 12. Cujus historiæ forsan hæc legenda est simia. In illa hoc observandum quod *Paradisus & cœlum tertium* sunt idem: In hac quod Paradisus & ערבות *Cœlum supremum*: Nam sic de voce in *Psal.* 68. 5. commentantur magistri.

Midras Tillin. fol. 11. 3. *Sunt septem classes justorum, qui vident faciem Domini, sedent in domo Dei, ascendunt in montem Dei, &c. Atque unicuique classi est habitatio propria* בגן עדן *In paradiso. Sunt etiam septem habitationes in Gehennah.*

Hi habitantes in Paradiso יזהירו כזוהר הרקיע *Splendent sicut splendor firmamenti, sicut sol, sicut luna, sicut firmamentum, sicut stellæ, sicut fulgura, sicut lilia, sicut lampades.* Ibid.

II. Quum ergo salvator latroni pœnitenti pronuntiat, *hodie mecum eris in Paradiso.* Loquitur cum vulgo & ad captum latronis.

nis. Futurum ſcil. eum in cœlo cum Chriſto, atque omnibus juſtis vita functis. Atque ego explicationem iſtius articuli in Symbolo noſtro Κατῆλθεν εἰς Ἅδου, non aliunde petierim quam ab hoc ipſo dicto: addito quod recurrendum etiam eſt ad linguam Græcam pro ſignificatione vocis Ἅδου, quæ ſtatum poſt mortem denotat, beatorum æque ac miſerorum.

Illi qui verba iſta, 1 *Pet*. 3. 19. intelligi volunt de deſcenſu ejus jam à cruce ad prædicandum in inferno, parum obſervant ſcopum Apoſtoli iſto in loco & toto cœlo errant ab ejus animo.

I. Quod concludat generationem antediluvianam in carcere tartareo, eſt cum recepta ſententia gentis: confitentis, Quod generatio iſta portionem nullam habuit in mundo futuro, & quod judicata eſt aquis ferventibus, & Gehenna.

II. Confert præſentem generationem Judæorum, cum iſta antediluviana. Chriſtum olim prædicaſſe iſti generationi, ſic jam prædicare præſenti. Periiſſe iſtam generationem per inobedientiam, perituram & hanc. Qualem collationem etiam facit, 2 Epiſt. cap. 3. 6, &c. Obſervandum eſt, ut Apoſtolus tranſiliat à cruce & reſurrectione Chriſti ad generationem antediluvianam prætermiſſis omnibus generationibus intercurrentibus, ut hanc collationem faciat & indigitet.

Ver. 53. Ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι.

Megillah. fol. 26. 2. מטפחות ספרים שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה וזו היא גניזתן. *Mar Zutra dicit, De linteis, quibus libros involvunt jam veteraſcentibus, faciunt involucra pro mortuo præcepti, nam hoc eſt in dedecus eorum*. Gloſſ. addit, *Etiam de linteis quibus involvunt librum legis*.

Illum qui mortem paſſus eſt judicio Synedrii, vel magiſtratus, vocarunt מת מצוה *Mortuum præcepti*, quia mors ei inflicta ſecundum præceptum: & talis iis erat jam *Jeſus* noſter. Jam vero de tali ad mortem per magiſtratum damnato, ſic conceperunt, quod quo dedecoroſius cum eo eſt actum, eo magis pro eo eſt expiatum. Hinc לא היו מתאבלין *Non apertè planxerunt eum, ut ejus vilificatio* [nemine eum plangente] *cederet in ejus expiationem*. Atque inde forte, ſi quem alium planxerant fœminæ Hieroſolymitanæ,

rosolymitanæ, prout luxerunt salvatorem, diceret ille alius, Filiæ Hierosolymæ ne me lugete, ne tantum expiationis meæ decurtetis: at *Christus* alia longe ratione. Sub eadem notione, mortuo tali applicuerunt involucra pannosa, lacera, vetera, sordida, ut dedecus hoc magis expiationem ejus augeret. Sed contrariis agit optimus hic Arimathæanus cum *Jesu*, quia longe contraria de eo concepit.

Ver. 54. Καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

Vulg. *Et Sabbatum illucescebat*: *Non male.* Bez. *Et Sabbatum succedebat.* Non propriè. Congruentius dictum arbitreris Καὶ εἰς Σάββατον ἐσκοτίζετο *Obtenebrescebat in Sabbatum*: nam ingruebat nox Sabbatum præcedens. Verùm

I. Lucebant jam candelæ Sabbaticæ, accensæ in honorem diei.

Schabb. fol. 34. 1. *De tribus necesse est ut homo moneat suos in domo sua, vespera Sabbati, cum jam incipit noctescere. Num decimastis?* ערבתם *Num societatem Erubhicam iniistis?* הדליקו את הנר *Accendite lucernam.*

Maimon. in Schabb. cap. 5. *Tenentur & viri & fœminæ ad accendendum lucernam in domo Sabbato. Etiam, si non sit homini quod comedat, mendicet ostiatim, ut acquirat oleum, & accendat lucernam.*

His tantum observatis, non incongrue intelligi posset Phrasiologia Evangelistæ, respectu habito ad has lucernas, *Sabbatum illucescebat per accensas lucernas.* Verùm non hic acquiescimus.

II. Vespera Judæis vocabatur אור & אורתא *Lux.*

Pesachin, cap. 1. hal. 1. אור יד בודקין את החמץ באור הנר *Luce diei decimæ quartæ, investigant fermentum per lumen candelæ.* Luce diei decimæ quartæ, id est vespera, vel nocte diem antecedente. Sic

Rambam. in loc. בדיקת החמץ בליל *Investigatio fermenti erat nocte diei decimæ quartæ; quamvis comestio fermentati non prohiberetur ante meridiem diei decimæ quartæ. Ast hoc instituerunt, quia lumen lucernæ noctu est commodissimum pro investigatione: & tunc temporis etiam omnes homines sunt domi.*

Cherithuth. fol. 79. 2. & *Adaioth*, cap. 4. hal. 10. המפלת לאור פא

Fœminam quæ abortivum quid parit Luce [i. e. veſpera] *diei octogeſimi primi ſchola Shammæana abſolvit ab oblatione, Hilleliana non.*

Gloſſ. אור לפא ליל לפא *Luce octogeſimi primi, eſt nocte octogeſimi primi.*

Quæſtio de qua diſputatur hæc eſt. *Fœmina quæ pepererat fœmellam, tenebatur ad purificationem octoginta dierum*, & poſt finitos iſtos dies tenebatur ad oblationem, *Levit*. 12. 5, 6. Jam ergo cum adducenda eſſet oblatio die octogeſimo primo, quæritur, Quid ſi vero intra noctem quæ diem octogeſimum primum inchoat enixa fuerit aliquod abortivum, num craſtino offerendum ab ea ſacrificium unum an duo? unum pro puella, alterum pro abortivo iſto partu Schola Shammæana unum tantum vult, Hilleliana duo.

Peſikta. fol. 10. 4. de ſacrificio votivo, ex *Levit*. 7. 17.

יכול יאכל לאור השלישי. *Forte comedatur luce* [veſpera] *diei tertii.* תל עד יום השלישי *Textus dicit ad diem tertium. Uſq; ad diem tertium comeditur.* אינו נאכל לאור השלישי *At non comeditur luce* [i. e. veſpera vel nocte] *diei tertii*: nam tum ingreſſus eſt dies tertius.

Jam vero in hac Phraſi, vocem reſtringunt potiſſimum ad initium noctis, quamvis aliquando quidem ſumatur pro tota nocte, ut in traditione citata de fœmina abortivum quid enixa: & ſic Gloſſ. in *Peſachin*.

Maimon. in Hhamets umatſah, cap. 2. Cum agit de exterminatione fermenti quæ debuit eſſe אור ליד *Luce diei decimi quarti*, id eſt, nocte diem decimum quartum inchoante, ſic dicit, *Ex præſcripto ſcribarum inveſtigant exterminantque fermentum* לילה מתחלת ליל יד *Nocte, nempe ab initio noctis diem decimum quartum præcedentis.*

Pari ſenſu Gemariſtæ de אורתא in

Beracoth. fol. 3. 2. כמאי האי נשף אורתא הוא *Unde crepuſculum vocatur* אורתא *Lux? Inde quod ſcribitur, In crepuſculo veſpere diei*, Prov. 7. 9.

Arbitratur *Rambamus* ſic dictum eſſe per contrarium, nam ſic ille in *Peſachin*. cap. 1. *Vocatur Nox* אור *Lux eo modo quo vocant multas res per contrarium.*

At

At Gemariſtæ in locum aſtruunt, *veſperam* non improprie dici *lucem* ex verbis iſtis, Pſal.148.3. הללוהו כל כוכבי אור *Laudate eum omnes ſtellæ lucis.*

Quamvis ergo incongruum ſonare potuerit auribus Græcanicis & Romanis cum audirent veſperam, vel ingreſſum noctis enuntiari per ἐπέφωσκε, auribus tamen Judaicis non erat inſolens aut alienum. Et promptiſſime intelligerent illi Evangeliſtam cum gente loquentem, cum Σάββατον ἐπέφωσκε *Illuceſcebat Sabbatum*, diceret, at vellet tamen, *Ingruebat nox Sabbati.*

Ver. 56. Καὶ τὸ μὲν Σάββατον ἡσύχασαν.

Si ſublatus eſt Chriſtus de cruce occidente jam Sole, ut *Deut.* 21. 23. *Joſ.* 7. 29. tum hoc ſpatium temporis hic habuerunt fœminæ ad coemenda aromata, atque alia negotia expedienda, antequam ingrederetur Sabbatum.

I. בין השמשות *Inter Soles.* Sic vocarunt ſpatium illud quod intercedit inter occaſum Solis, atque apparitionem alicujus ſtellæ.

II. An non & illud ſpatium quod intercedit inter primam ſtellam & ſecundam, judica ex hoc

Hieroſ. Beracoth. fol. 2. 2. *Veſpera Sabbati, ſi videt ſtellam unam & facit opus, abſolvitur, ſi duas, afferat ſacrificium ſuſpenſum pro tranſgreſſione.*

III. An & ulteriorem libertatem non habuerint in re funebri, judica ex hoc

Schabb. fol. 151. 1. עושין צורכי המת *Præſtant omnia neceſſaria mortuo* [Sabbato] *ungunt & lavant eum, proviſo hoc, Ne quod membrum ejus moveant,* &c.

Non tutum quidem erat fœminis, officioſas nimium in exequiali aliqua ſedulitate jam ſe demonſtrare, cum Jeſus ut maleficus obierit & odioſus populo, ne populum in ſeipſas etiam exaſperarent: præſertim ſi aliqualiter violarent Sabbatum. At, præter honorem ab iis depenſum Sabbato, prudentiæ erat non pellere Sabbatum pro opere iſto, quod tempeſtive ſatis præſtare ſe poſſe arbitratæ ſunt, elapſo Sabbato.

CAP.

CAP. XXIV.

Ver. 5. Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

SHEMOTH *rabba*, fol. 124. 1. *Parabola. Sacerdos cui erat stolidus servus, profectus est aliquo extra urbem. Servus quærens Dominum vadit in cœmeterium, atque exclamat ibi stantibus. Num hic vidistis herum meum? At illi, Nonne herus tuus est sacerdos? Imo inquit ille. Tum illi, ô stulte quis unquam vidit Sacerdotem inter Sepulchreta? Sic dicunt Moses & Aaron Pharaoni. Stulte, Num mos est ut quærantur mortui inter vivos, Aut forte vivi inter mortuos? Deus noster est Deus vivens, at Dii illi de quibus tu loqueris sunt mortui*, &c.

Ver. 13. Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι, &c.

Unus horum erat *Cleopas*, ver. 18. quem eundem esse cum *Alphæo* ostendimus alibi, & ex congruitate nominum [nam חלפי Hebraice scriptum inservit utrique nomini] & ex collatione, *Johan*. 19. 25. cum *Marc*. 15. 47. *Matth*. 27. 56. *Petrum* fuisse alterum ego minimè dubito, & ex ver. 34. hujus capitis fiduciam sumens, & ex 1 *Cor*. 15. 5.

Cleopas, aut *Alphæus*, ut vides est ille qui interloquitur, & non *Petrus*, quippe quod *Petro* grandævior foret, utpote qui pater esset quatuor Apostolorum.

Ver. 15. Ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

Duobus rus proficiscentibus conspicuum se præbuit aliâ formâ, Marc. 16. 12. At quali, audacius foret determinare. Videtur tamen quod alia ab hortulani forma, imo quod non in plebeii alicujus forma, quin potius scholaris, cum eos erudiat in via, & gratias pro iis agat ad mensam. Nam

Beracoth.

Beracoth. fol. 45. 2. *Si duo comedant simul, quorum alter est* סופר *Doctus, & alter* בור *Indoctus, doctus agit gratias.* Hinc illud

Bereshith rabba. fol. 101. 3. Jannæus Rex evocat Simeonem ben Shetahh. vice præfectum Synedrii, Doctorem, ut gratias agat post cœnam: Et sic ille *Benedictus sit Deus pro cibo quem comederunt Jannæus & convivæ sui. Cui rex, quousque perstas tu in perversitate tua? At ille, Quid mihi dicendum? Num Benedicamus pro cibo quem comedimus, cum ego nihil ederim omnino?*

Ver. 21. Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν.

Nos autem sperabamus illum redempturum Israelem, id est, Prout speravit gens redemptionem à jugo Ethnico. At non permisit paupertas & humilitas *Jesu* tale quid expectare peragendum gladio, secundum somnium gentis, sed miraculosè præstandum sperarunt, sicut præstita fuit prima redemptio ex *Ægypto*.

Τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον.

Notentur ea quæ notant magistri de die tertio.

Bereshith rabba. fol. 62. 2. *Abraham levavit oculos suos die tertio, Gen.* 22. 4. *Scribitur vivificabit nos post dies duos, tertio die resuscitabit nos & vivemus in conspectu ejus, Hos.* 6. 2. *Et de die tertio tribuum scribitur. Dixit iis Josephus die tertio, Gen.* 42. 18. *De die etiam tertia exploratorum Abscondimini illic dies tres, Josu.* 2. 16. *Et de die tertia promulgationis legis dicitur, Et fuit die tertia, Exod.* 19. 16. *De die etiam tertia Jonæ scribitur, Fuit Jonas in ventre piscis tribus diebus, & tribus noctibus, Jon.* 2. 17. *De die etiam tertia ascendentium è captivitate scribitur, Et castrametati sumus illic dies tres, Ezr.*8.15. *De die etiam tertia revivificationis mortuorum scribitur, Post dies duos revivificavit nos & tertio die resuscitabit. De die etiam tertia Esthera scribitur, Et die tertia induit Esther regalia, Esth.* 5. 1. *Targumista addit* ביומא תליתאה דפכחא. *Induit Esther regalia die tertia Paschatis*. Erat & dies iste de quo nobis jam sermo, dies tertius Paschatis.

Si hæc notarentur de *die tertia* tunc temporis in scholis & Synagogis

gogis [quod nescio quare negetur] eô nutare possunt hæc verba *Cleophæ*, ut loquentis secundum vulgarem gentis conceptum. Nam cum planum satis fuisset dixisse Τρίτην τὴν ἡμέραν ἄγει σήμερον, ille autem addat σὺν πᾶσι τούτοις, & vocem ταύτην, videtur vis aliqua esse in isto additamento atque emphasis aliqua in isto vocabulo. Ac si hoc vellet. *Jesus* ille fuit magnus opere & verbo, & talem se præbuit, ut de eo conciperemus quod *Messias* esset, redempturus *Israelem*. Et præter hæc omnia quæ ei tali attestantur, attestatur etiam ipse hic dies: Nam cum de die tertio celeberrima sit apud nos observatio, hic est dies tertius ex quo ille est crucifixus, atque hodie dicunt quædam fœminæ apud nos, quod ab Angelis iis dictum est quod resurrexit.

Ver. 30. Λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, &c.

Mirum est quemvis intelligere posse fractionem hanc panis de Eucharistia, cum Christus statuerat apud se disparere in ipsa panis distributione, & sic cœnam interrumpere. Et quisnam probaverit quemquam ex iis gustasse quicquam? Nam finita est cœna, non jam inchoata.

Beracoth. fol. 45. 1. שלשה שאכלו וגו *Tres qui simul comedunt, tenentur ad gratias indicendum*: hoc est ut explicatur, fol. 49. 1. *Unus ex iis dicit, Benedicamus. Si vero sint tres & ipse, tum dicit Benedicite.*

Quamvis non censuerim salvatorem se astrinxisse ad communem illum morem ut diceret *Benedicamus*, ut nec ad communem formam benedictionis ante cibum, opinor tamen eum aliquam formam benedictionis adhibuisse, & non verba, *Hoc est corpus meum.*

Ver. 32. Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν;

Beza. *In uno exemplari scriptum legimus*, Κεκαλυμμένη ἦν.

Heinsius. Κεκαλυμμένη *in optimis codicibus, legitur*. Quare ergo non in optimis versionibus? At favet hæc lectio ejus interpretationi, quæ huc recidit, *Nonne stulti fuimus*, quod eum non cognoverimus dum dissertaret in via.

Mallem ego interpretari ex parallelis istis, *Psal*. 39. 4. *Caluit*

cor

cor meum intra me, & in meditatione mea exarsit ignis, Hierem 20. 9. *Erat intra me sicut ignis exæstuans*: Sensus est, quod ita fervore affectum est cor eorum ut non potuerint ulterius silere, sed in verba prorumpere. Sic & hi, nonne dum colloqueretur nobiscum in via, atque aperiret nobis scripturas, ita affecti sumus, ut jam proruptituri fuerimus in ejus agnitionem, & salutaturi ut Dominum?

Longe petitum est illud in *Taanith.* fol. 20. 2. *R. Alai bar. Barachiah dicit, si duo discipuli sapientum itinerentur simul, & non sit inter eos colloquium de lege, merentur comburium: sicut dicitur, Dum illi incederent & colloquerentur ecce currus igneus, & equi ignei, &c.* 2 Reg. 2.

Ver. 34. Λέγοντας ὅτι ἠγέρθη ὁ κύριος ὄντως καὶ ὤφθη Σίμωνι.

I. Hæc esse verba τῶν undecim patet planè per casum vocabuli Λέγοντας, Εὗρον τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς λέγοντας.

Illi qui redierunt ab *Emmaunte* invenerunt undecim & reliquos, dicentes, cum ipsi jam in conspectum eorum venirent *Dominus resurrexit & apparuit Simoni.*

At num hæc loquuntur inter se ut certa & credita? Aut an hæc dicunt duobus his Emmauntinis jam ingressis ut vera & indubitata? Planum est ex *Marco* quod undecim, resurrectionem Christi non crediderint antequam ille seipsum in medio eorum sisteret, *Marc.* 16. 11, 13.

Non potuerunt ergo hæc jam dicere certò & fidenter, *Dominus resurrexit & apparuit Simoni*, sed cum viderent *Simonem* tam cito, & tam inopinato redeuntem, quem norunt in *Galilæam* tetendisse, experturum an conveniret *Jesum*, hæc concludunt, *Oh certe Dominus resurrexit & apparuit Simoni*, aliter ille non tam cito rediisset.

Quod in mentem revocat illud de nuncio mortis *Maximini* in Jul. Capitolino. *Jam primum is nuntius qui ex Aquileiensi Romam missus fuerat, tanto impetu mutatis animalibus cucurrit, ut quarta die Romam veniret. Et forte dies ludorum erat, cum subito sedente Balbino & Gordiano, theatrum nuntius ingressus est: atque antequam aliquid indicaretur, omnis populus exclamavit, Maximinus occisus est, ita nuntius præventus*, &c.

Minime conceperis mundanum aliquod negotium hos duos avocare potuisse à festo ante tempus statutum, ut nec à societate condiscipulorum, sed aliquid re mundana majus. Concipe autem tecum, quanta perplexitate ac angore fluctuaret animus *Petri* ob negatum magistrum, & quali quasi œstro ille percieretur, cum audiret à fœminis, quod ab Angelo iis præceptum est ut speciatim *Petro* dicant quod Dominus resurrexit, & præcedit eos in *Galilæam* ubi eum videre liceret, *Marc.* 16. 9. Ut extra omnem mihi dubium sit *Petrum* fuisse alterum de his Emmauntinis, qui associato sibi *Alphæo* itineris comite, ut primum hæc audiret à fœminis, pergit versus *Galilæam*, noto facto absque dubio condiscipulis profectionis fine: Quem cum illi tam subito atque inexspectatò redeuntem vident, conjectant inter se, certe apparuit ei Dominus, aut nos hic eum non haberemus jam reversum. Confer illud Apostoli, 1 Cor. 15. 5. Ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα, & nihil clarius dici potest in hujus rei confirmationem.

Object. Ast isti duo ab *Emmaunte* redeuntes invenerunt undecim Apostolos congregatos & considentes. Jam vero si *Simon* inter eos non fuerit, non erant undecim. Ergo ille non unus de his *Emmauntinis.*

Resp. 1. Si daretur *Petrum* fuisse & sedisse inter reliquos, non tamen fuerant exactè undecim, nam aberat *Thomas*, Johan. 20. 24. 2. Cum de undecim est sermo, non est tam de exacto numero præsentium, quam de præsenti numero Apostolorum.

Ver. 37. Ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Cum distinguunt Judæi inter Angelos & Spiritus & Dæmonia, definiuntur Spiritus à R. Hoshaiah in *Bereſh. rabba.* fol. 34. 2. ut sint *Ii quibus creatæ sunt animæ, at quibus non creatum est corpus.* At quærere est an omnes Spiritus vel animas sub hac notione concluserint, cum plusquam probabile sit, apparitiones defunctorum qui aliquando habuerunt corpora, sub eodem titulo iis censeri. Nec aliud conceperim ego jam conceptum fuisse à Discipulis, quam quod revera non esset Christus in propria persona, ut resuscitatus à mortuis, sed spectrum tantum, eo adhuc defuncto, in ejus forma. Et cum dicunt Pharisæi de *Paulo si vel Angelus locutus est ei vel Spiritus*, Act. 23. 9. promptius ego intellexerim quod intel-

intellexerint de apparitione alicujus Prophetæ vel Alius ſancti defuncti quam de aliqua anima cui nunquam creatum eſt corpus. Eoque magis huc inclino quod gentem ſententia de apparitionibus defunctorum ſat ſuperque imbutam fuiſſe, adeo clarum ſit ut non egeat probatione.

Ver. 44. Ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως καὶ Προφήταις καὶ Ψαλμοῖς.

Nota ſatis eſt partitio veteris Teſtamenti in אורייתא נביאים כתובים *Legem, Prophetas & Hagiographa*: abbreviate אנך.

I. Libri legis ſatis noti, eorumque ordo. Nobis vulgo *Pentateuchus*: At nonnullis Rabbinorum *Heptateuchus*, & nonnullis Chriſtianorum *Octateuchus*.

Schabb. fol. 116. 1. *Dicit R. Samuel bar. Nachman. Dicit R. Jonathan, Sapientia excidit ſeptem columnas* [Prov. 9. 1.] איכו שבעה ספרי תורה *Hi ſunt ſeptem libri legis.*

Bereſhith. rabba. fol. 71. 4. *Liber Numerorum complet ſeptem libros legis. At nonne illi ſunt quinque tantum? Verum Ben. kaphra dicit* עביר וידבר תלתא ספרים *Liber Numerorum fit tres libri. Ab initio libri ad* ויהי בנסוע *Et fuit cum proficiſceretur arca* [cap. 10. 35.] *eſt liber per ſeipſum. Verſus iſte & ſequens eſt liber per ſeipſum. Et exinde ad finem libri, eſt liber per ſeipſum.*

Periocham iſtam, *cap.* x. 35, 36. æſtimarunt pro libello per ſeipſum, partim quod ibi diſponatur non proprio loco, partim quod in initio ejus habeat *Nun* inverſam נ in vocabulo בנסוע & ſic poſt ejus finem in voce כמתאננים quæ ſtatuitur ut utrobique limes, ad diſtinguendum periocham iſtam à reliquo libro. Quodcunque ergo præcedit ab initio libri ad iſtam periocham, habetur iis pro libro uno, quodcunque iſtam ſequitur, pro altero, atque ipſa iſta periocha pro tertio.

Eulogius apud Photium, Cod. ccxxx. de *Doſthe* ſive *Doſitheo* loquens Samaritarum ſeductore, ſic ait. Μυρίαις δὲ καὶ ποικίλαις ἄλλαις νοθείαις τὴν Μωσαϊκὴν ὀκτάτευχον καταχιβδηλεύσας, &c. *Octateuchum Moſis ſpuriis ſcriptis, & omni genere mixtis corruptelis adulteravit.*

Mentio item eſt Cod. xxxvi. de libro cujus titulus χειστιανῶν βίβλος Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ὀκτάτευχον. *Chriſtianorum liber Octoteuchi*

chi expositio. An iste fuerit commentarius in *Octoteuchum Mosis*, nec certum est, nec tanti est, cum & vafrum fuisse istum authorem judicet *Photius*, & duplicem Octoteuchum præter Mosaicam ostendemus illico.

Jam vero si quis quærat unde *Eulogius*, idque ut videtur non sine communi rei notitia, libros Mosaicos in Octoteuchon diviserit, mallem alium quam meipsum in hac re *Oedipum*. Quod si quis consenserit eum *Heptateuchon* istam agnovisse quam produximus, nos ultimum caput *Deuteronomii* pro octava parte duxerimus.

Ridebit hoc *Aben Ezra*, qui in clanculari & larvata ista sua negatione de libris *Pentateuchi*, quod non scripti fuerint calamo *Mosis*, caput istud, primo loco, quantum conjicere licet, quasi contra-testans, producit. Verba ejus habes in commentario suo ad librum *Deuteronomii* statim ab initio, cap. 1. his verbis. ואם תבין כור השנים עשר וגו *Si vero intelligas mysterium τῆς δώδεκα*, &c. Id est duodecim commatum ultimi capitis, istius libri [nam sic & contribules sui interpretantur] *cognosces veritatem*: *Mosen* nempe totam Pentateuchum non scripsisse. Argumentum nec responsione, nec quidem tanto Philosopho dignum. Nam sicut ridiculum est opinari, caput istud, quod de ejus morte & sepultura agit, ab ipso fuisse scriptum, sic æque fere ridiculum esset caput istud, ad aliquod aliud volumen quam ad Pentateuchum rejicere. Sed hæc non sunt præsentis ventilationis.

II. Erat etiam Octoteuchus Prophetarum.

Bava bathra. fol. 14. 2. *Omnes libri Prophetarum sunt octo: Josua, Judicum, Samuelis, Regum, Jeremiæ, Ezechielis, Esaiæ, & duodecim.*

Nam & libri isti Historici, sub notione *Prophetarum* lecti sunt in Synagogis, æquè ac ipsi Prophetæ qui nominantur. Et præfixum iis vides in Bibliis Hebræis titulum הנביאים הראשונים *Prophetæ Priores*, æque ac istis נביאים אחרונים *Prophetæ Posteriores*.

Rationem sic ordinandi tres majores Prophetas ut *Hieremias* primum locum obtineat, *Ezekiel* secundum, & *Esaias* ultimum, reddunt Magistri loco allegato, & nos adduximus ad *Mat.* 27.9. & ne tædio sit si repetamus.

Cum liber Regum terminetur in excidio, & Jeremias totus agat de

de excidio: cum initium Ezechielis sit de excidio, & finiatur in consolatione, & cum Esaias sit totus in consolatione, conjunxerunt excidium cum excidio, & consolationem cum consolatione.

III. Tertia pars Bibliorum inscribitur כתובים *Hagiographa*, atque hic etiam invenitur Octoteuchus à nonnemine quantum videtur, at non novimus nos, ubi inveniamus.

Gregent. Dialog. statim ab initio. *Herbanus Judæus*, inquit ille ἦν ἄκρως πεπαιδευμένος τόν τε νόμον καὶ τὰς τῶν προφητῶν θείας δέλτους τήν τε Ὀκτάτευχον, καὶ τὰ περίλοιπα. *Vir certè erat apprimè doctus, legem intelligens, & sacros Prophetarum libros, & Octateuchum & reliqua scripta.*

Octateuchus distincta à lege & Prophetis quænam sit, non facile dictu ut nec quænam sint illa τὰ περίλοιπα. Videtur certe hæc Octateuchus ad כתובים vel *Hagiographa* referri [nam probabile est eum de peritia Judæi in scripturis loquentem, de partitione Bibliorum etiam secundum Judæos loqui] At quis elegerit octo libros qui eam constituant. Elige tu octo, & tum dixerim ego quod quatuor reliqui sunt τὰ περίλοιπα. Sed de hac re nos non nosmet torquebimus.

Quæri potest quare hi libri dicti sunt כתובים *Scripturæ*, cum tota Biblia dicta fuerint כתבי קדש *Scriptura sacra*: nec quid magis in promptu est quod respondeatur, quam quod per hunc titulum reservare iis vellent dignitatem suam. Non legerunt quidem eos in Synagogis, sed ut divinæ & sacrosanctæ authoritatis esse eos agnoscerent שונין בהן ודורשין בהן *ex iis firmant traditiones, atque eos mysticé exponunt, Schabb.* fol. 116. 2. atque eundem titulum cum reliqua Scriptura iis tribuunt.

Bathra. ubi supr. *Hic est ordo* כתובים *librorum Hagiographorum Ruth, Liber Psalmorum, Job, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica, Threni, Daniel, Liber Esthera, Ezra & Chronica.*

Disputatur ibi: Si dicas *Jobum* fuisse in diebus *Mosis*, tum quare liber ejus non collocatur primus? Respondent מפורענותא לא מתחלינן *Non incipiunt à vindicta*, aut afflictione, qualis erat ista Jobi. Replicant רות נמי פורענות *Ruth etiam incipit ab afflictione*: ab historia scil. famis, & mortis filiorum Elimelechi. *Ast erat*, inquiunt, *ista* פורענות דאית ליה אחרית *Aff-*

ctio, qua habuit lætum finem. Sic etiam dixeris de libro & afflictione *Jobi.* Disputatur ut vides illic, quare liber *Ruth* ordinetur primus in ista classe & non liber *Job* : At nos disputare habemus an liber *Psalmorum* potius non sit habendus primus quam liber *Ruth.*

IV. In verbis certe quæ tractamus, quis aliud suspicetur, quam quod salvator alludit ad vulgarem istam & notissimam Bibliorum divisionem : & quamvis *Psalmos* tantum nominet, totum istud volumen sub eo titulo tamen includit. Nam dicas necesse est, aut eum omnes libros istius tertiæ divisionis, exceptis Psalmis, exclusisse quod non probabile : aut omnes eos sub nomine *Prophetarum* inclusisse, quod præter morem, si sub titulo *Psalmorum* omnes non comprehenderit. Quod non excluserit, ipsa dictabit ratio. Nam in plurimis istius partitionis libris, de ipso scriptum est æquè ac in Psalmis : & quod non incluserit intra titulum *Prophetarum* dictabit etiam ratio, quia tunc loqueretur præter & contra vulgarem sententiam & receptionem gentis.

Minime ergo dubitamus Apostolos illum intellexisse ut loquentem cum vulgo : & per *Psalmos* intellexisse omnes libros istius voluminis, illos præcipue in quibus erat aliquid de se scriptum. Nam detur libellum *Ruth* quoad tempus historiæ, & quoad tempus conscriptionis, primum locum sibi vendicare potuisse, & de ista prioritate potissimum agunt Gemaristæ, inter omnes tamen, qui aliquid de Christo loquuntur, primum locum merito obtinet *Liber Psalmorum.* Ut hoc nominato, reliqui etiam subintelligantur. Sic *Matthæus*, cap. 27. 9. Sub nomine *Hieremiæ*, comprehendit totum volumen Prophetarum, quippe quod *Hieremias* fuerit primus in isto volumine : quod observavimus ad istum locum.

Ver. 45. Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν.

Cum per manus Apostolorum impositas dicitur donari linguas & Prophetiam [*loquebantur linguis & Prophetabant*, Act. 19. 6.] per *Prophetiam* nihil aliud, vel nihil æquè intelligi videtur ac hoc ipsum, quod apertæ sunt mentes eorum ut intelligerent scripturas: & forsan *Loquebantur linguis*, huc refert etiam, primâ notione, quod intelligerent linguam scripturæ originalem.

Ver.

Ver. 50. Ἕως εἰς Βηθανίαν.

Quotnam hic emergunt ſcrupuli!

I. Dicit hic noſter, quod cum redirent Diſcipuli à loco aſcenſionis Chriſti, *Redierunt à monte Oliveto diſtante Hieroſolymis itinere Sabbatico*, Act. 1. 12. Jam vero diſtitit *Bethania* oppidum, Hieroſolymis quindecim ſtadiis, *Johan.* 11. 18. id eſt itinere Sabbatico duplicato.

II. Dicit *Joſephus* Olivetum diſtitiſſe ab urbe quinque tantum ſtadiis, cum iter Sabbaticum conſtaret ex ſeptem & dimidio.

Antiq. lib. 20. cap. 6. *Venit eo tempore Hieroſolymam Ægyptius quidam, Prophetam ſe eſſe dicens, & ſuadens populo ut ſecum ad montem Olivetum eant.* Ὃ καὶ τῆς πόλεως ἀντικρὺς κείμενον ἀπέχει στάδια πέντε· *qui ante urbem ſitus, diſtat ſtadiis quinque.*

Vera ſunt hæc omnia. 1. Diſtitiſſe *Olivetum* ab urbe quinq; tantùm ſtadiis. 2. Diſtitiſſe oppidum *Bethaniam* ab urbe ſtadiis quindecim. 3. Eduxiſſe Chriſtum diſcipulos uſque ad *Bethaniam.* 4. Redeuntes eos ab *Oliveto* emen ſuraſſe plus quam quinque ſtadia. 5. Redeuntes eos à *Bethania*, emenſuraſſe iter tantùm Sabbaticum.

Quæ omnia benè & facilimè conciliantur, ſi obſervetur.

Quod primum ſpatium ab urbe verſus hunc montem vocaretur *Bethphage*: quod clarum fecimus alibi ex Talmudicis, ſuffragantibus etiam Evangeliſtis: quod pars montis eo nomine inſigniretur per ſpatium itineris Sabbatici aut circiter donec tandem contingeret partem iſtam quæ vocatur *Bethania.* Nam erat *Bethania* tractus montis & *Bethania* oppidum: Diſtabat oppidum ab urbe quindecim ſtadiis aut circiter, id eſt, milliaribus duobus aut itinere Sabbatico duplicato. At prima fimbria tractus qui vocabatur *Bethania*, diſtabat milliari aut itinere Sabbatico tantum uno.

Eduxit ergo Chriſtus diſcipulos, cum jam eſſet aſcenſurus ad primum marginem regionis, vel tractus Oliveti, qui vocabatur *Bethania*, diſtantem ab urbe itinere Sabbatico. Eouſque ab ipſa urbe extenſus fuit tractus qui vocabatur *Bethphage*: atque ubi perventum ab eo, eſt ad locum iſtum ubi ſe mutuò contingebant limites *Bethphages* & *Bethaniæ*, aſcendit: ipſiſſimo iſto loco quo aſinum aſcendit cum equitaret in Hieroſolymam, *Marc.* xi. 1. Cum

 ergo

ergo dicat *Josephus*, Olivetum distitisse ab urbe quinque stadiis, de primo margine montis loquitur, at noster, de loco ubi Christus ascendit, ubi incepit nomen Oliveti, ut distinctum à *Bethphage*.

Quoniam tam frequens nobis mentio de itinere Sabbatico & cum non sit à re præsenti alienum, aliquid de eo observare, liceat hæc pauca adducere.

I. Spatium תחום שבת limitis Sabbati erat bis mille cubitorum.

Targ. in Ruth. cap, 1. 16. *Dixit Naomi* ad *Ruth*, *Jubemur observare Sabbata & dies festos.* בדיל דלא להלכא בר מתרין אלפין אמין *ad non eundum ultra bis mille cubitos.*

Maimon. Schabb. cap. 27. *Statuitur à Scribis*, *Ne prodeat homo ex urbe ultra bis mille cubitos.* Hujus rei testimonia infinita. At disputatur quonam fundamento niteretur hoc statutum.

Hierosſ. Erubbin. fol. 21. 4. מניין אלפיים אמה *Unde statuitur de bis mille cubitis? Ex hoc, Ne exeat quis ex loco suo die septimo, Exod.* 16. 29.

Bab. Erubbim. fol. 51. 1. *Hi bis mille cubiti ubinam scribuntur? Hinc traduntur.* שבו איש תחתיו *Maneat unusquisque apud seipsum. Exod.* 16. 29. *Hi sunt quatuor cubiti. Ne exeat quis ex loco suo. Hi sunt bis mille cubiti.*

Credas ex his scripturis, non elici posse cubitum quidem unum, multo minus bis mille: Sed artem disce fabricandi quidlibet ex quolibet.

Asai ben Akiba dicit, ex hoc deducuntur quod dicitur מקום מקום *Locus locus. Dicitur hic Locus* [ne exeat quis ex loco suo] *Et dicitur alibi statuam tibi locum*, Exod. 21. 13. *Sicut locus qui dicitur alibi, est bis mille cubitorum, ita locus de quo dicitur hic est bis mille cubitorum.*

Ast unde probatur, locum de quo dicitur alibi, esse bis mille cubitorum?

Maccoth. fol. 12. 2. & Zevachin. fol. 117. 1. *Statuam tibi locum quo fugiat ille qui occidit hominem inscius. Hoc docet quod Israelita in eremo* [qui sic occiderant quemquam] *migrarunt ad locum refugii. Et quonam migrarunt? Ad castra Levitarum.*

Jam ergo cum castra Israelitarum in eremo distarent bis mille cubitis à tabernaculo, & castris Levitarum illud circumvallantibus, quod colligunt ex *Josu.* 3. 4. Cum liceret Sabbato, à castris sic distantibus adire Tabernaculum, inde hæc argumentatio pro bis mille cubitis, quam jam tractamus. Obiter

Obiter hoc moneamus de *quatuor cubitis*, quos eliciunt ex verbis iſtis, *Maneat unusquiſque apud ſeipſum*: quod hoc ſic intelligendum. Quum quis vel per ignorantiam, vel caſu aliquo, transgreſſus fuerit limites ſabbati, & tandem ſciverit tranſgreſſionem, coarctatus fuit ad quatuor cubitos, ut ultra eos non moveret donec Sabbatum eſſet elapſum.

Fundamentum pro bis mille cubitis etiam hoc adducunt.

Sotah. fol. 27. 2. *Et menſurabitis ab extra civitatem ab angulo Orientali bis mille cubitos*, &c. Numb. 35. 5. *At ſcriptura alia dicit, A muro civitatis & extra menſurabitis mille cubitos*, ver. 4.--- *Mille cubiti ſunt ſuburbana civitatis: Et bis mille cubiti ſunt limites Sabbatici.*

Quonam modo emenſuraverint hos bis mille cubitos ab unaquaque urbe, & quibus funiculis, fuſe agit *Maimon Schabb.* 28. atque *Erubhin*, cap. 8. quod parum ad rem noſtram facit. Hoc ſolum adjiciamus, Quod ſi quis à nocte deprehenſus fuerit in itineratione ſua in agris, aut eremo, ingrediente jam Sabbato atque ille non novit exacte ſpatium bis mille cubitorum, ambulare illi licuit אלפיים פסיעות בינוניות *bis mille ordinarios paſſus* וזו תחום שבת *Atqui hi æſtimabantur pro limite Sabbatico*, *Erubbin.* fol. 42. 1.

Tantum diſtabat ab urbe locus iſte Oliveti ubi ſalvator aſcendit, ibi ſcilicet ubi deſiit *Bethphage*, atque incepit *Bethania.* Ipſe forſan locus de quo mentio, 2 *Sam.* 15.32. aut certe non multum diſtans, ubi *David* in fuga ſua, arcæ & ſanctuario jam valedicens, eò ut videtur, reſpicit & adorat Dominum. Ubi quis enucleabit rationem quare Græci interpretes vocabulum Ῥὼς retineant, & illic & cap. 16. 1. Καὶ ἦν Δαβὶδ ἐρχόμενος ἕως τοῦ Ῥώς. Et Καὶ Δαβὶδ παρῆλθε βραχύ τι ἀπὸ τῆς Ῥώς. Latet aliquid non facilis enodationis. Talmudici volunt eſſe locum Idololatriæ ſed ratione longiſſime petita in *Sanhedr.* f. 107. 1. at Judaici commentatores cum majori aliquali probabilitate, quod eſſet locus, à quo *David* quandocunque tenderet verſus *Hieroſolymam*, locum proſpiciens ubi ſitum erat tabernaculum, ſolitus eſt Deum adorare.

PAg. 115. lin. 26. post verba ista, *secundum numerum annorum Aaronis*, &c. Adde, Adjiciantur coronidis loco ista in *Sanhedr.* fol. 101. 1. אם בעלי מקרא הן *Si illi sint magistri lectionis textualis, versabuntur, in lege, Prophetis & Hagiographis.* אם בעלי משנה הן *Si magistri sint doctrina Misnica, versabuntur in Misnah Halacoth & Haggadoth* ואם בעלי תלמוד הן. *Et si magistri Talmudis sint, versabuntur in traditionibus Paschatis in Paschate: In traditionibus Pentecostes in Pentecoste: In traditi[illegible] Scenopegiæ in Scenopegia.*

Errata sic corrige.

[illegible] lin. 33 *Gamalam*, p. 5. l. 22. *Karnaiah*, l. 35. *vulg*. p. 7. l. 12. *Cæsaream*, p. 8. [illegible] גבול חור, p 9. l 31. *Irneaues*, p. 10. l. 37. *Hmxre*. p. 12. l. 26, ותקחם, p. 14. l. 4. *Secti*[illegible]9. l 31. *Biddulphus*, l. 32. alt, p. 20. l. 1. *Targumista*, p. 22. l. 17. ויעך, p. 31. l. 31. פסח [illegible]שב. p. 35 l. 4. חוקים, p. 39. l. 28. נסך, p. 41. l. 15. *dicatur*, p. 43. l. 20. חרש, p. 48. l. 17. *ex*[illegible]*tavit*, p. 50. l. 14. מיוחס, p 55. l. 1. ונכנסו, p 59. l. 17. בבהמות, p 61. l. 9. *leniter*, l. 12. *comesum*, p. 64. l. 30 רם, p. 65. l 16. ספסלים, p 69 l. 4. *pro re religiosa*. p 72. l. 15 בת, p. 74. l. 25. *Quorum omnium*, p. 76 l. 9. *Dicit illi*, p 78. l. 6, *Si modo*, p 81. l. 7. *dolatas*, l. 16. מחמשת p 85. l. 22. רבוא, p. 86. l. 20. מניחו, p. 91. l. 20. אמיא, p. 95. l. 6. טרחינן, p. 96. l. 6. בבית, p. 99 l. 2. מחוקות, p. 104. 105, 106, 107. במשתי *Cap. IX*. p. 104. l. 5 *Zarah*, p. 106. l. 8. *allegorizare*, p. 116. l 25. נג שך, p. 117, l 8. מארך, l. 9. לך הי מודה לו מאר מאר, l. 23. *verba*, l. 28. *Cæsaream*, p. 121. l. 28. *comedat*, p. 125. l. 16. *ut urgeat*, p. 127. l. 30. אשמודאי, p 128. l. 11. שחטא, p. 137. l. 18. *erga* p 140. l. 17. *chagigah*, p 144. l 13 *Sic*, p. 154. l. 1. *singulari modo*. p. 156. l. 23 *ille qui audit*, p 166. l. 19. *Jul*. p. 173. l. 33. *quidam*, p. 200. l. 8, *capessat*, p. 215. l. 14. *obumbrat*, p. 215. l. 12. *Illic*.

FINIS.